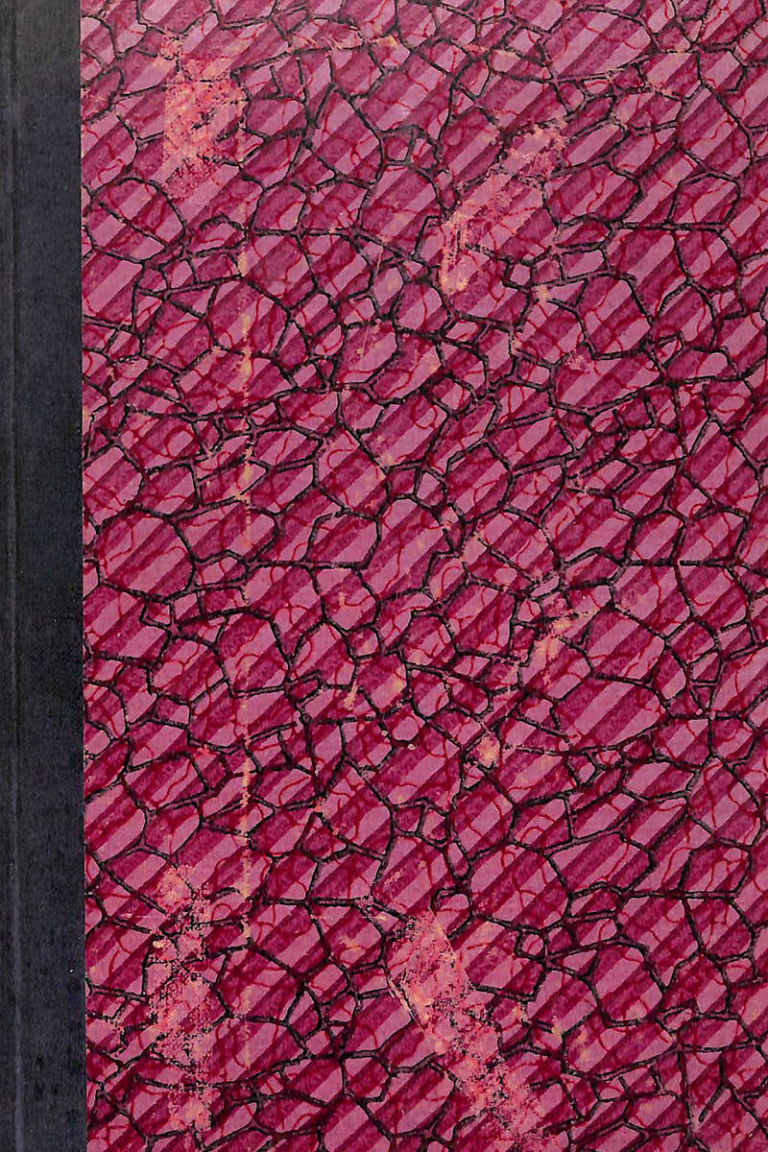

891.99

17-26

ՉԱՐՉԱՆԴ ԴՍԻՑԱՆ

ՄՅՈՒԳԱՍՏ Է 1961 թ.

ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ

1
A 27370 7645

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ 1938

ՅԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՄԱՐԴԸ

1.

Թոնրի վերել, խարխուլ թախտի վրա շորերի ահագին կույտի տակ հազիվ շունչ էր քաշում Վարդո ամին: Մի քանի ուր էր, վոր նա սաստիկ ցավէր էր զգում ձախ կողում, շունչ քաշելը դժվարացել էր, իսկ ամբողջ մարմնով անցնում էին տեղական ցնցումներ:

Կեսորվա այդ ժամին անեցիները գնացել էին վորը դաշտ՝ հնձի, վորը՝ քաղհանի ու կախելու:

Վարդո ամուն թողել էին մենակ իր մոռյլ մտքերի ու ցավի հետ: Ահագին յերգիկից ընկել էր արևի պայծառ շողքը՝ լուսեղեն սյուների պես և ջինջ լուսով վողողել էր տան բոլոր անկյունները:

Գետնից բարձրացած փոշու հազիվ նշմարելի հատիկներն անհամար խմբերով լողում էին շուքի մեջ, ինչպես մանրիկ թիթեռնիկներ. դրանից լուսեղեն սյունը շարժուն, կենդանի տպավորություն էր թողնում:

Տանն ամեն ինչ կարդին էր— ամանները դարսված էին խնամքով և մաքրությունից փայլում էին: Նոր իջեցրած թոնրի վրա մեղմ միալար քլթքլթում էր կիսայեփ կերակուրը՝ տարածելով հաճելի բույր:

Կիսաբաց դռան շեմքին արեկող էր արել մոռյլ ու բրդոտ նստուն, վորի՝ յերազուն ու վայրենի աչքերի մեջ վառվում էր մի անմար կրակ՝ կարծես արեկից պոկված:

Վրայի շորերի կույտից Վարդո ամին նեղություն զգաց, գլուխը հանեց վերմակի տակից ու խորը տնքաց: Հետո աչքերը հառեց յերգիկից ընկած շողքի շարժվող, լուսեղեն սյունին: Նրա նսնայլ, խորն ընկած և ծանր հիվանդությունից աղոտացած աչքերի մեջ վառվում էր կյանքի անսպառ կարոտը, իսկ թոշ-

մած, գունաթափ դեմքի վրա պատկերվել էր կյանքի յերջանկությունը վաշելով մարդու վախը՝ մահվան նկատմամբ...

Վարդո ամին 68 տարեկան, սպիտակած մազերով, ամուր կազմվածքով ու զվարթ բնավորության տեր մարդ էր: Փողոցով անցնելիս քայլում էր զգաստ ու կայտառ, գլուխը բարձր՝ ինչպես յերեսուն տարեկան մարդ: Նրա ամուլ, լայն վոտքերին նայելիս կարելի չէր հաստատապես ասել, վոր նրանք Վարդո ամուն կարող են իրենց վրա կրել ինչքան վոր ցանկանում է ինքը, այսինքն մշտապես...

Յերբեմն գլուխի յերիտասարդների հետ խոսելիս Վարդո ամին կատակով ասում էր.

— Վաթսուն ութ տարի էլ վոր կապրեմ, նրանից դենը չեմ կարա իմանալ:

Կատակով ասված այս խոսքերի մեջ հնչում էր Վարդո ամու կայտառացած հոգու խորին ցանկությունը: Իսկ ամենից շատ նրա անքերն էյին արտահայտում կյանքի յերկարատև, հաճելի փափաղ:

Բայց այդ տարրերինակ հիվանդությունը շատ էր վախեցրել Վարդո ամուն: Նրա գլխում շարունակ մի չարագուշակ ու մոռյլ հարց էր պտտվում—«Իսկ յեթե մեռնեմ եսքան շուտ...»

Յեզ նա սոսկում էր այդ մտքից:

Հիվանդությունը շատ հասարակ ձևով էր սկսվել: Հինդ որ առաջ նա հարեան գլուզն էր դնացել՝ իր հիվանդ աղջկա՝ Սառայի մոտ: Յերկու որ ու գիշեր հսկել էր հիվանդին, խնամել ու փայփայել էր նրան, բժշկի հետեվից էր դնացել ու յեկել: Սառան նրա մեծ աղջիկն էր, այժմ ամուսնացած ու մի քանի յերեխաների տեր: Իր կյանքի դառն ու դաժան որերին Սառան ողնել էր Վարդո ամուն ինչպես նվիրված յեղբայր, նրա հետ իր ուսին տարել էր բազմանդամ ընտանիքի ծանր հոգսը: Այդ էր պատճառը, վոր Վարդո ամին նրան սիրում էր ավելի, քան կսիրեն հարազատ աղջկան, հարազատ յեղբորը...

Աղջկին առողջացել էր, բայց ինքը՝ Վարդո ամին անքնությունից, թե դիչերոյա գովից մրսած՝ վատ էր զգացել իրեն, յեկել էր տուն ու իր պառավին ասել, վոր տեղ պատրաստի: Պառավը վաշ ու վիշ էր արել, գլուխը կորցրած, դես ու դեն վազել, իր իմացած բժշկական միջոցներն էր դործադրել, բայց

վոճենչ չէր ողնել: Վարդը ամուսնու ձախ կողում ուժեղ ծախոցներ
էյին սկսել և քանի դնում՝ ամէլէ էյին սաստկանում:

Այդ առաւոտ Վարդը ամին իրեն լավ զգաց, մի քիչ հաց
էկերով ու փորձեց դուրս գալ՝ չկարողացաւ: Տնեցիք յենթա-
դրեցին, թե սովորական հիվանդությունն է, կանցնի: Պատալն
եւ հանդատացաւ և բոլորն եւ դնացին իրենց դործին:

— Հետ չմնաք. — հանդիսավոր մուսլուկամբ պատվիրեց
Վարդը ամին տնեցիներին:

Հարսը մեկ-մեկ գալիս եր նրան տեսնելու:

— Այ վորդի, գործը թողած ո՞ւր ես գալիս ասր, յես հո
չմեռա՞. — նեղսրտում եր Վարդը ամին:

— Ապի, քեզ հարկավոր ա նայել, հո մենակ չես մնալու, —
ասում եր հարսը հողատար ու մեղմ ձայնով:

— Ե, Վարսիկ ջան, ինձ բան չի ըլիլ, յես բողկի պես սարթ
ու առողջ եմ. — համոզում եր Վարդը ամին շոյվելով հարսի հո-
ղատարությունից. — դու գործիդ դնա, կալը հետ չմնա, անձրեւ
կղա, թացություն վանի, ով իմանա:

Հարսը դնում եր, իսկ Վարդը ամին մուսլուկում եր ու նեղ-
վում՝ առանձնանալով մահվան անհրապույր մտքի հետ: Չնայած
նա իրեն ու բոլորին սիրտ եր տալիս, թե «բողկի պես սարթ ու
առողջ եմ, ինձ բան եւ չի ըլիլ», բայց հետզհետե սաստկացող
կողի ծախոցները նրա սիրտը լցնում էյին յերկյուղով ու տաղնա-
պով:

Իսկ յերբ հաջողվում եր իր սրտից դուրս մղել մահվան անա-
խորժ միտքը, իր կյանքի հին, մուսլ հիշողություններն էյին
էլանում նրան:

2.

Յերբորդ տարին եր, վոր կոլտնտեսականների ցուցակում
առաջին համարը կարգում էյին՝ «Աբրահամյան Վարդադար»: Չնայած
տան տերը մեծ տղան եր, իսկ ինքը՝ Վարդը ամին, ծե-
րացած լինելով կորցրել եր առաջնութունը տնտեսության մեջ,
բայց խնդրել եր, վոր կոլտնտեսականներն ցուցակում իրենց
տունը իր անունով դրեն ու կարգան:

— Եդ ցուցակը կմնա եկող սերունդների համար, նրանք
կկարգան ու կասեն, վոր կոլտնտեսության հիմնադիրներին մեկն

եւ յես եմ յեղել, նախընտրան Կիրակոսի աղա Վարդապետը. —
ասում եր Վարդո ամին հաստատուն հաւատով:

Աշխատասեր ու ժրջան մարդ եր Վարդո ամին:

Չնայած իր պատկառելի հասակին նա մըցում եր կոլտըն-
տեսութեան ավելի ջահել աշխատավորներին հետ և դրեթե միշտ
եւ հաղթում եր: Նա հարկածային եր: Այդ ցույց եր տալիս նրա
թախտի վերել, պատից վախած պատվողիւր, վոր ստացել եր
մի տարի առաջ, շրջանային մի մեծ ժողովի ժամանակ: Հար-
վածայնութիւնը Վարդո ամու սիրտը լցնում եր անհուն դուր-
գուրանքով դեպի Այանքը, անբռնադրոսիկ սիրով դեպի մարդէի,
վորոնք առաջ դրեթե ոտար եյին նրան, վորոնց դեմ առաջ ինքը
լցված եր անհասկանալի ու մոլթ վոխով:

Վարդո ամուն ընտրել եյին կոլտնտեսութեան վարչութեան
անդամ. նախագահը շատ անգամ եր դիմում նրա ողնութեանը.

— Վարդո ամի, ուզում ենք ազնվացել ցուլ բերել կովերի
համար, խելքդ ի՞նչ ե կարում, կհաջողվի՞:

— Հա, Սերգո ջան, լավ ես մտածել, համա վոր մեր տեղա-
կան լավ ցուլերն եւ խնամենք, ավելի լավ կլինի. — լուրջ ու
հաւասարակշիւ պատասխանում եր Վարդո ամին: Սերգոն համա-
ձայնում եր:

Պատահում եր, ժողովում յերկատարդները իրար քից
եյին կախում մի խնդրի շուրջ, վիճում եյին ու գոռոռում:

Այդ ժամանակ նախագահը միջամտում եր.

— Թողեք տեսնենք Վարդո ամին ինչ կասի ես խնդրի մասին:

Բոլորը լուծ եյին, հարգանքով ու սիրով սպասում նրա խե-
ղացի պատասխանին:

Գյուղատնտեսական հարցերում քիչ եր պատահում, վոր նա
սխալվեր, կամ չհամաձայնի եյին նրա հետ: Ընդհակառակը, յեր-
բեմն վարչութեան ծանր դրութիւնը փառատովում եր Վարդո
ամու մի նոր առաջարկով:

Յերբ շրջանային կենտրոնից դալիս եյին կոլտնտեսութեան
գործերին ծանոթանալու, առաջին հերթին դիմում եյին Վարդո
ամուն. նրանից կարելի յեր տեղեկանալ կոլտնտեսութեան մեջ
յեղած բոլոր անասունների մասին, սկսած՝ վորը կորած ու
չարունակ կայիրում դեղերի շուրջը թափառող հորթերից, մինչև
ջեղական կովերն ու ցուլերը:

որը ջրերում լողանալով ու բարկ առնել տակ մնալով՝ նրանց դեմքերն ու վիսաբաց, դեր թեւերն ստացել էին բրոնզի դույն։ Պապի հիվանդությունն ազդել էր նրանց վրա, տխուր էին և լուրջ, մանավանդ մեծը։ Սա զգուշորեն մոտենալով Վարդո ա-մուն՝ մեղմ ու տխուր ձայնով ասաց.

— Պապի, չառողջացա՞ր, ելի ցավո՞ւմ ե։

Վարդո ամին դոււսն ու ձեռքը շորերի տակից հանելով խանդավառանքով նայեց լիռան խեղացի, սիրուն դեմքին և քնքշությամբ շոյեց նրա դոււսը։ Մանկան անկեղծ ու հողատար խոսքերից նա զգացվեց արտասովելու չափ։ Նրան թվաց, թե իր առաջ կանդնած է խեղական, քաղցր ու հրապուրիչ կյանքը՝ մանկան պայծառ կերպարանքով։

— Հմի լավ եմ, բալիկ ջան, — ցավի անխիղճ դալարումը հաղիվ զսպելով պատասխանեց Վարդո ամին։

— Պապի ջան, շուտ արա վեր կաց, եսպես տխուր ե, — ասաց փոքրը և քաջալերված պապի խոսքերից՝ նստեց նրա առաջ։

Վարդո ամին նրան համբուրեց։

— Պիոներ բալիկներ, յես լավ եմ, շուտով վեր եմ կենալու, դուք դնացեք, հիմի հավերը կալը կիւհացնեն... Գառներին լավ նայեք, հսկեք, վոր բոլորն էլ կիւթ ուտեն։

— Մեր ողակը հարվածային է, պապի, — հալարաացավ մեծը ուրախ ժպտալով, — ընկեր Սերգոն մեզ դովեց, մեր խնա մած դառներն էլ վոնց են մեծանում, չաղացել են, այ եսպես, — և ձեռքերով ցույց տվեց դառների մեծությունը։

Վարդո ամին խորին դժայլանքով նայում էր իր սիրասուն թոռներին։ Իսկ յերբ նրանք մանկական դլարթ քրքիջով ու աշխուժորեն դուրս թռան, Վարդո ամին հառաչեց տխուր-թյամբ, ծանր տնքաց և կուչ յեկավ տեղաշորի մեջ...

3.

Իր հայրը՝ նախրապան Կիրակոսը խեղճ ու կորածի մեկն էր գլուղում։ Մարդամեջ յերեսում էր միայն նախրապան ընտրելու որերին, մնացած ժամանակն իր անասունների ու մութ ու մուլլ մտքերի հետ անց էր կացնում դաշտում։

Վարդոյի ծնունդը նեղացրել էր Կիրակոսին.

— Քեզ չատ կարողացա պահել, վոր մի բերան ել ավելաց—
նում ևս,—հանդիմանել եր նա կնոջը և այլևս չէր քնել կնոջ
կողքին....

Մեծացել եր Վարդոն ճանապարհին ծլած վայրի ու ծեծված
թիփի պես, կարիքի ու քաղցի սև ճանկերում, հոր պես հեռու
մարդկանցից ու կյանքից:

10-12 տարեկան եր նա, յերբ զրկվեց հորից: Հայրը չէր
մեռել, անհետացել եր բոլորի համար զարմանալի կերպով:

Մի յերեկո գնացել եր կորած անասունների հետևից՝ ան-
տառը և այլևս չէր վերադարձել: Վոմանք ասում էին՝ հե-
ղեղի մեջ ե ընկել խեղդվել, ուրիշները թե՛ դադանները կերած
կլինեն: Մնացել եր Վարդոն մոր հետ, անողնական ու հեռու
մարդկանցից: Հոր պես լուռ ու մունջ, կյանքից արհամարհված,
գլուխը կախ քաշում եր չարչարանքի լուծը:

Քսահինդ տարեկան եր, յերբ ամուսնացավ: Յերեխաներ
սիրում եր, կնոջը չարդեկեց յերեխաներ ունենալ, ինչպես իր
հայրն եր արել: Յեվ նրա չորս տղոր ու չարածճի մանկիկները
նրա միայնակ կյանքը լցնում էին և դառնությամբ, և հրճվան-
քով:

Այսպես անցավ նրա կյանքի մեծ մասը—կորած, մոլորած:
Նա վոչ մի բանի մասին չէր մտածում, բացի քաղցից, վոր նրա
մշտական ուղեկիցն եր, անբաժան ընկերը:

Մարդիկ ոտար էյին նրան ու խորթ, նրանցից նա խուսա-
փում եր, մարդիկ ել նրանից էյին փախչում, նրան ճանաչում
էյին միայն պետական հարկահանները, վորոնք անխղճարար
տանում էյին Վարդո ամուսնացած չնչին արդյունքի մի մասը:

Պատահում եր՝ գլուղամեջ եր ընկնում Վարդո ամին: Վոչ
վոք նրա վրա ուղադրություն չէր դարձնում, ինքն ել վոչ
վոքի չէր նայում, գլուխը կախ գզգզված շորերով ու գզակով
անցնում եր գլուղամիջով: Նրա տունը շինված եր գլուղից
դուրս, միայնակ ու տխուր, կարիքի պես լուռ ու մուսլ:

..Աշխարհավեր կռիվ յեղավ, իսկ յերեք տարի անց արնա-
խում թաղավորի գահից թափազոր լինելու լուրը ցնծալին հրճ-
վանքով տարածվեց աշխարհով մեկ: Վարդո ամուսնացած ան-
ցավ մի խոր, սկզբում անբացատրելի, բայց հաճելի ցնցում,
ալեկոծվեց նրա ծերության դուռը հասած միտքը:

Նրան ճանաչում էլին շրջանի գրեթե բոլոր ղեկավար ընկերները : Սկսած շրջկոմի քարտուղարից, նա բոլորի հետ խոսելիս նրանց անուներն էր տալիս, մտերմորեն, ասես իր հարազատ տղաները լինելին :

Շրջկոմի քարտուղարին ասում էր .

— Լեւոն ջան, անասնաբուժը քիչ ա գալիս մեզ մոտ, հիվանդություն ա տարածվել անասունների մեջ :

Քարտուղարը հարդանքով պատասխանում էր .

— Հա, Վարդո ամի, հրեա պնում եմ մի լավ հուպ տամ, տղարկեմ :

Քանի-քանի անգամ կենտրոնից բրիգադներ են յեկել, բանաստեղծներ ու նկարիչներ, նկարել են Վարդո ամուսն, գրել են նրա մասին ու տարել տպել թերթերում : Գլխավերելում ահա իր նկարներից մեկը՝ փտրված թերթից : Սև մորթե փափախով ու նոր արխալուզով Վարդո ամին ժպտում է հպարտորեն :

Վարդո ամու հայացքը շուռ յեկավ ու կարոտով նայեց այդ նկարին . իր նկարից վերել փարդով ու խնամքով չարված էլին Լենինի, Ստալինի, Մոլոտովի մեծադիր նկարները, իսկ Կալինինի նկարը կպցրած էր Վարդո ամու նկարի կողքին . ասես նրանք իրար հետ խոսում էլին հարազատ յեղբայրների պես : «Թե մի կհաջողվի առողջանամ ես ցավից ու Մոսկով պնամ, — մտածում էր Վարդո ամին հուզմունքով — Կալինինի մոտ Դերթամ, կնստենք իրար հետ չայ կխմենք, կասեմ ընկ . Կալինին յես քո անվան կոլանտեսության անգամ եմ, խնդրում եմ մի յերկու ավտոմոբիլ դաբկես մեր գեղին . . . Հետո Ստալինին կտեսնեմ, կբարեվեմ ու են հարազատ ձեռքը կսեղմեմ» : Վարդո ամին այդ մտքից ալիքան հուզվեց, նրա սիրտն այնպիսի յերջանկությամբ դողաց, վր չնայած կողի սաստկացող ցավին՝ նա մեծ ուժ գործադրելով նստեց տեղում : Բայց այդ կարճ տևեց, ցավը հաղթեց նրան, Դիուխը ծանրացավ և նա կրկին ընկավ քրտնքից խոնավացած բարձի վրա : Տան հանդարտ լուսթյան մեջ թախտի ճոճոցը տարածվեց չարազուշակ ու մռայլ ճայնով :

«Օհ, դժար ցավ ա», յերկյուղով մտածեց Վարդո ամին և փուչ յեկավ վերմակներին տակ :

Այդ ժամանակ ներս մտան Վարդո ամու յերկու թոռները, մեկը 10, մյուսը՝ 12 տարեկան սեվահեր պիոներներ : Ամբողջ

Իսկ յերբ մեծ տղայի մասին (վորին թաղալուրը բանակ եր տարել) լուր բերին, թե բոլշևիկ և դարձել, աղքատների ու ճնշվածների համար և կոչում—ամենի ցնցվեց նրա սիրտը մի հարադատ չեղմությամբ:

Լսեց նորանոր բաներ... Տղան նամակով գրում եր մի մեծ մարդու մասին, վորի անունը Լենին եր, վորը ղեկավարում եր աղքատների ու ճնշվածների արդար կռիվը տերերի դեմ: Տղան մեծ մարդու նկարն ել ուղարկեց— Լենինի նկարը: Մինչև հիմա ել Վարդո ամին իր սնդուկում մեծ խնամքով պահում և այդ հարադատ, իմաստուն մարդու նկարը՝ տղայի նամակների մեջ փաթաթած:

Բայց տղան սպանվեց... մղկտաց Վարդո ամու սիրտը խորը կսկիծով. յերկար լաց յեղավ նա տղայի նկարի առաջ: Բայց մի ներքին հպարտություն, մի ուժգին վհուկություն նրա սիրտն օփոփում եր... Չե՞ վոր իր վորդին իր կյանքը ամեն եր աղքատների ու զրկվածների արդար գործին...

Այդ Վարդո ամին սկսեց ազահուկթյամբ իր շուրջը նայել: Նրա մեջ ծնվել եր մի անդուստ ու կլանիչ ցանկություն դնալ մեռած վորդու ու նրա ղեկավարի ճանապարհով—Լենինի ճանապարհով: Մյուս տղաներից մեկը նույնպես բոլշևիկ եր: Վարդո ամին նրան հաճախ ասում եր. «Մուշեղիս գնացած ճամբով գնա, բալա, նա իմ ամենախելոք ու գիտուն տղան եր, սխալ ճանապարհով չեր գնա»:

Հիսունվեց տարեկան Վարդո ամին միանգամից զարթնեց առ պայծառորեն նայեց կյանքի աչքերին: Նա ազահուկթյամբ կլանում եր այն ամենը, ինչ տեսնում եր իր շուրջը. ամեն մի դրադետի հետ ժամերով խոսում եր: Մտով գյուղամեջ, այլևս մարդիկ ոտար ու խորթ չեյին թվում նրան:

Սովորելու, աշխարհ տեսնելու և աշխարհին ծանոթանալու եփալաղը միանգամից սրտթկաց նրա մեջ: Ասես հիսունվեց տարվա ընթացքում այն կուտակվել եր նրա ներսում հրաբուխի պես: Ասես նրա մեջ ծնվել եր իր վաղուց անցած մանկությունն առ յերիտասարդությունը:

Ժողովներին առաջին մարդը Վարդո ամին եր լինում: Նստում եր առաջին շարքում, վոր տեսնի խոսողների դեմքը, քարժումները, կարծես այդ բոլորն ուղում եր կլանել:

Մինչ այդ անծանոթ ու բուռն մի ցանկություն Վարդո ամուսն հրում էր դեպի կյանք, դեպի դործունեություն: Շուտով դուռը ուսման դարձավ կենդանի ազդեցություն: Ամեն անգամ, յերբ մի նորմուծություն էր լինում, դուռը ցանկանալով վստահ սկսում էին կասկածել, տրտնջալ:

— Ի՞նչ էք թնկթնկում, տղամարդ չե՞ք, առաջինը յես զանեմ, — սիրտ էր տալիս Վարդո ամին:

Յեվ անում էր:

Քսան յոթ թվին չարքացան բերին դուռը: Շատերը խեղճ խեղճ նայեցին ու հեռացան: Վարդո ամին առաջինն իր արտերը չարքացան արեց և մեծ բերք ստացավ:

Նույնը պատահեց սերդատի հետ: Վոչ վոք սկզբում չէր տանում կաթ դուռը: Վարդո ամին իրենց տնեցիներին կարգադրեց, վոր առաջին անգամ իրենց կաթը տանեն:

Այնպես, վոր յերբեմն, վորեւ դուռը ցանկանալով նորմուծյան արժանիքը բացատրելիս, Վարդո ամուն եյին որինակ բերում... Այ, ուղում էս Վարդո ամուն հարցրու, տես թե նա էս տարի ինչքան ոգովեց դրանից:

Ամենամեծ նորմուծյունը կուլեկտիվ տնտեսության կազմակերպումն էր: Յերեք տարի առաջ դուռը ցանկանալով հիմնեցին: Կոմունիստ տղան կատակով հորը հարցրեց.

— Հը՞, այ հեր, էս նոր վայնքի հետ վո՞նց էս, մենք ել դրվելու յե՞նք կուլանտեսություն, թե՞ չէ:

— Եդ ի՞նչ հարց ա, վոր տալիս էս, այ վորդի, — նեղսրտեց Վարդո ամին, — եդ նոր կյանքի ստեղծողն ուլ ա — Լենինը, նրա են մեծ ու իմաստուն աշակերտ Ստալինը: Սաղ աշխարհն է նրանց որհնում ու փառաբանում, նրանց են լուսեղեն մտքերով փառափորում: Ել ո՞ւր էս հարցնում, թե մենք ել եդ նոր կյանքով ենք ապրելու, թե չէ... — Խնդրիր եդ դրողներին, — հաստատուն ճաշով շարունակեց Վարդո ամին, — վոր առաջինը մեր անունը դրեն, իմ անունը՝ նախարարան Կլերակոսի տղա Վարդապարի անունը: Թող բոլորն ել իմանան, վոր դա Լենինի — Ստալինի, ուղ աշխարհի աշխատավորների արդար ճամբնն ա... Քանի-քանի դուռը ցանկանալով նա համոզեց բերեց կուլանտեսություն, նա սրտով կալով աշխատանքի: Նրա հեղինակությունն ու փորձառությունը հետզհետե աճեց, մեծացավ հենց

կուտանտեսությա մեջ: Մարդիկ դարձան հարադատ ու մոտիկ. մի ընդհանուր ջերմ սեր նրանց կապեց միմյանց անքակտելի կերպով:

Բոլոր ժողովներում դուրս ելին Վարդո ամուսնու արդարամբույթյունն ու նվիրվածությունը: Նրա սիրտը սկսեց բարախել նոր ուժով ու ջերմությամբ:

Ամեն մի իր, վոր կուտանտեսությանն էր, սիրելի ու թանկ էր Վարդո ամուսնու համար: Նա դարմանքով նկատում էր, վոր իր կյանքում յերբեք ալիքսի կլանիչ սիրով ու հոգատարությամբ չի փերաբերվել իր խղճուկ ունեցվածքին: Յեթե կուտանտեսության վորեւ անասուն հիվանդանում էր, Վարդո ամին դիչերներ էր լուսացնում նրա կողքին, խնամում էր հարադատ զավակի պես: Վորեւ դործիք անդուշությունից կոտրվելիս Վարդո ամուսնուց ու բարձր ձայնն էր զրնգում դուրսում. նա հայրաբար նախատում էր կոտորողին. «Վնասը բոլորինն ա, այ վորդի, ասի րանց չեն վարվի ընդհանուր ասլրանքի հետ».—ասում էր նա մոռլ դեմքով:

Գյուղում նրա մասին ասում էին. «Վարդո ամուսնու հոգին կուտանտեսության չորի համար մեռած ա», կամ «նոր սեր ու սալդա յա կարլ Վարդո ամին կուտանտեսության հետ»:

... Իսկ այժմ ահա այդ ցալը նրան ցնցում է ամբողջ ուժով: Մի՞թե պիտի մեռնի այժմ, իր յերիտասարդության հասակում: Այո, նրա յերիտասարդությունը նոր է սկսվում, նրա մեջ կյանքի բոլոր դույները նոր են բոցավառվում... Նա անսահման լիրով ուղում է տեսնել աճող ու մեծացող նոր կյանքը, ուղում է ասլրել իր նոր յերջանկությունը...

Իսկ այդ անգութ ցալը...

4.

Յերեկոյան Գեորգը՝ Վարդո ամուսնու կոմունիստ տղան, մի նոր ու անծանոթ բան բերեց հետը: Յեկան նույնպես կուտանտեսության նախադահը և յերկու ուրիշ կուտանտեսական՝ Վարդո ամուն տեսնելու:

— Ամի ջան, վեր կաց, տես ինչ նորություն եմ բերել,— ասաց տղան հոգատար, սիրալիր տոնով: Վարդո ամին տխուր

յերջանկութեան արտահայտող հայացքով նայեց վորդուն,
գննեց նրա ձեռքի անձանոթ իրը և վռչինջ հասակացաւ:

— Վարդոտ ամի, բա ես աշխատանքի՞ թունդ մոճենալին մարդ-
հիվանդութեանն ախանջ կանի՞,—կատարելով ասաց կոլտնտեսու-
թեան նախագահը մոտենալով հիվանդին:

— Հիվանդութեանն ինձ ախանջ չի դնում, Սերգո ջան,—
թույլ ժպտալով և մեղմ ձայնով ասաց Վարդոտ ամին,— կսկի
առ ու պոկ չի դալիս:

— Եղ ի՞նչ դոռ ցալ ա, վոր քեզ եսքան ժամանակ գետին
ա գցել,— նկատեց մի միջահասակ ամուր կաղմվածքով և արեւ-
վառ դեմքով կոլտնտեսական լուրջ, տիտեր յեղանակով:

— Եհ, Սարգիս ջան, դժար ցալ ա, լրջութեամբ սխառտա-
խանեց Վարդոտ ամին,— սիրտս շատ ա վախում,— նա հառաչեց
թախծալի վերպով,— վախում եմ մուրադս փորումս մնա:

— Հուսահատիլ մի, Վարդոտ ամի, տղամարդն ել եղքան
կվախենա՞ հիվանդութեանից,—սիրտ տվեց Սերգոն գվարժ-
տոնով, հլա շատ կապրես, մինչև համաշխարհային հեղափոխու-
թյունը. հլա քեզ պատգամալոր պտի ընտրենք համաշխարհային
խորհուրդների համադումարին:

— Հա, բալա ջան,— պայծառացալ Վարդոտ ամին, Սերգոյի
խոսքերից,—թող եղ մի փափաղս ել կատարվեր— ել բան չեյի
ուզի կյանքից:

Գեւորդը հեռը բերած անձանոթ իրն ամրացրեց պատին:
Վարդոտ ամին հանդարտ տարակուսանքով նայում եր այդ տա-
բուրինակ նորութեանը:

— Սմի, սա ուղիտ յա, անթել խոսում ա վորտեղ վոր
քեֆդ ա ուզում: Մոտկվայից խոսեն, մենք ըստեղ նստած
կլսենք:

Վարդոտ ամին լսել եր ուղիտյի մասին, բայց չեր տեսել:

— Եղ ի՞նչ հնարքով ա եղենց խոսում,—հետաքրքրութեամբ
հարցրեց նա ուշադիր գննելով զարմանալի գործիքը:

Տղան ու Սերգոն բացատրեցին ինչքան վոր գիտեյին ու-
ղիտյի կառուցվածքի մասին: Վարդոտ ամին ամբողջովին լու-
գություն կտրած կլանում եր նրանց ամեն մի բառը:

— Ես ազատ ու յերջանիկ յերկրում ինչ ասես, վոր չի
ստեղծի մարդու միտքը, Վարդոտ ամի,— յեղբայրակեց Սերգոն:

Հիմանքը տխուր, աղուտ հայացքով նայեց իրեն չընթացած
տողներին: Նրա դեմքը ներքին հուզմունքից ու ցավից կուչ եւ
յեկեկ, իսկ խորն ընկած աչքերի մեջ փայլում էր խանդարված
յերանուծիան մոռյլ ցոլքը:

— Այրեք, վորդիք, — հանկարծ փղձկաց Վարդո ամին կեր-
կերուն ձայնով, — դուք բախտավոր եք, ձեր յկանքը դրախտի
յա... փոխվել... բարով վայելեք...

Բոլորը վարակվեցին Վարդո ամու հուզմունքից: Տերեց
ծանր ու տխուր լուծիյուն, վոր շարունակվում էր յերկար
ժամանակ: Վարդո ամու պառավը չկարողացավ զսպել իր
արցունքներն ու խուլ հեկեկանքը:

Վարդո ամին նկատեց այդ:

— Դարդ մի անի, Բարսեղի աղջիկ, — ասաց նա աշխատելով
զվարժ տոն տալ խոսակցութեան, — դու հլա շատ կապրես ու
իմ փոխարենն էլ կվայելես եդ նոր դրախտի քաղցրութեանը...

Պառավն ավելի փլվեց այդ խոսքերից:

Մյուս որը ռազիսն խոսում էր պարզ ու հնչուն, ասես
մեկը Վարդո ամու տեղաչորի վրա նստած՝ խոսելիս լիներ:

Վարդո ամին չէր կարողանում իրեն հանդիստ պահել
տեղաչորում: Զարմանքը, փափաղը և սպրեւու անհուն կարտոր
փոթորկվում էյին նրա ներսում կսկծացող ցավի հետ: Նա
վճռաբար զեն հրեց վերմակն ու նստեց անկողնում, ամանջը
մոտեցնելով ռազիսին, բայց մի քանի բոսկեյից հետո կողի
սաստկացող ցավը նոր ուժով դալարվեց նրա ներսում ու նա
ծանր հառաչելով պառկեց: Մահվան յերկյուղն ուժեղացավ ու
սարսափեցրեց նրան մի պահ: Հետո այդ յերկյուղը տեղի ավեց
մի ներքին հրճմանքի, սպրոզի անհուն ջերմութեան: Վուչ, ինքը
դեռ պիտի սպրի, յերկար պիտի սպրի, նա դեռ յերիտասարդ
է, նա է աշխարհ տեսնում: Դեռ ինչքան բաներ կան ու պիտի
ստեղծվեն ևս բախտավոր հոգի վրա, վոր ինքը չի տեսել, չի
վայելել...

Տան բոլոր անդամներն ու հարեաններից յմոմանք համարվել
էյին ռազիոյի շուրջն ու զարմացկոտ հայացքներով նայում
էյին զարմանալի զործիքին: Վոմանք հառաչում էյին անորոշ
ու զրուիններն որորում, յերեխաները հրճմանքից չկենել էյին
և ևն և՝ ուղում էյին ռազիոյի փողից ներս մտնել: Ռազիոն ինչ-

վոր տեղեկություններ եր հաղորդում զանազան շրջաններէյ: Բա-
ռերը հնչում եյին սրարդ ու հասկանալի: Յերբեմն ունկնդիրները
նկատում եյին հիացմունքով:

— Խոսողն աղջիկ ա, հա:

— Հա, աղջիկ ա, ու շատ դուրալի ել ձեն ունի անիրաւը:

— Համ ել ձ. նը շատ բարձր ա յերևում, վոր ընտելից ըստեղ
ա հասնում:

Հանկարծ բոլորովին անսպասելի կերպով յերազում ա-
վածի պես աղոտ, բայ՝ տպալուրիչ, ռազիոյից հնչեց հետե-
ւյալը. «Ա. շրջանի Ի. դուրի ընկ. Կալինինի անվան կոլտնտե-
սության անդամ, նվիրված հարվածային ընկ. Վարդազար
Արբաճամյանն արժանացել և հանրապետական կարմիր տախ-
տակին»:

Ունկնդիրներն աղչեցին: Մի պահ զարմանքը բոլորին քա-
րացրեց: Ամենից շատ աղբվել եր Վարդո ամին: Սկզբում նա
չմածի պես եր. հետո նստեց անկողնում, անբնական ու յերկար
ծիծաղեց հոգեկան մի տարորինակ ուժով, ասես խելագարվել
եք հանկարծ:

— Պապի, քո անունը սաղ աշխարհն և տարածվել, քո մա-
սին կենտրոնում ել են խոսում,—հրճմանքով բացականչեց
մեծ թոռը և ծափահարեց:

— Պապի, դու հիմա մեծ, շատ մեծ մարդ ես, հարվա-
ծային ես, քեզ բոլորը ճանաչում են,—ձայնակցեց վոքը թոռը
վոտքերով դուրեկով դեռինը:

Վարդո ամին նայեց սիրներնեքի աչքերի մեջ: Նրա սիրտը
մղկտաց ծովացող հուզմունքից ու ցալից: Վռչինչ չկարողացաւ
ասել, ասես, սիրտը դատարկվել եր բռներից: Շողացող դեմքն
արտահայտում եր անսահման յերախտադիտություն, կյանքի
անսպառ ծարաւ և յերկյուղալի մահի վրէժ...

Հաջորդ առաւոտ Վարդո ամին զգաց, վոր մահը մոտ ե:
Նա սարսափեց այդ մռայլ ու ահաւոր զգացմունքից:

— Բալա ջան, բժիշկ կանչիր, յես ուզում եմ ապրել, ախր
յես նոր եմ աշխարհ տեսնում, յես յերիտասարդ եմ, բժիշկ
կանչիր,—ասաց նա աղերսադին՝ դիմելով վարդուն:

Տնեցիները շրջապատել եյին Վարդո ամուն և մռայլ հա-
յացքներով նայում եյին նրա տանջվող, դուռնառ դեմքին:

Չնայած մի քանի անգամ բժիշկը յեկեկ եր, դեղ ու խորհուրդներ եր տվել, բայց չեր ողնել: Իսկ վարդու ամին, ասես տաքության մեջ շարունակ կրկնում եր. «Չեմ ուզում մեռնել, բժիշկ, յես ջահել եմ, ապրել եմ ուզում»...

Հետո մի վճռական շարժում արեց, հալաքեց իր վերջին ուժերը և փորձեց նստել՝ չկարողացավ. Սառան դրկեց նրան: Վարդու ամին կցկտուր խոսելով ու շարժումներով հառաչեց, վոր իր Մուշեղի նամակները բերեն: Հարսը հին սնդուկից հանեց հնացած, դունաթափ թղթի մի փոքրիկ կապոց և տվեց վարդու ամուն: Նա վերցրեց թույլ և դողդոջուն ձեռքերով խնամքով փաթաթած Լենինի ու Մուշեղի նկարները և մոտեցրեց դողացող չրթունքներին: Նրա աչքերի մեջ արտասուքի կաթիլներ յերևացին— ինչպես կայծակներ դիչերային յերկրնաբում: Կյանքի վերջին շողքերն եյին դրանք, վոր հանդէլու եյին:

Հետո հիվանդը կցկտուր խոսեց՝ աչքը հառած վորդուն.

— Գեվորդ ջան... բայա ջան... ճամբեդ չեղես վոչ... լուսավոր և ուղիղ ճամբով կղնաս, Լենինի ու Ստալինի ճամբով: Եդ սուրբ ճամբի վրա յե թափվել իմ Մուշեղի արյունը... Ախ մուրադս... — նա լռեց: Բառերին փոխարինեց մահվան տաղնապալի ու ահավոր խոխոցը: Մահամերձի ձեռքերը դեռ յերկար ժամանակ շարժվում եյին:

Նա կռվում եր մահվան հետ: Հետո հանգստացավ հալիտենակա խաղաղությամբ:

Ռադիսն սկսեց յերգել: Նա յերգում եր աշխատանքի ու նոր կյանքի յերգը, յերգում եր բարձր ու զրնգուն, ինչպես կյանքը:

Վ Ա Ր Դ ՈՒ Ն Ի

1.

Այդ յերեկո ուսուցիչ Գրիգոր Մանասյանի տանը հաւաքվել էյին սովորական զրույցի: Շրջանային գյուղատնտես Սամսոն Բոյախչյանն էր, յերկտասարդ ճարտարապետ Արշավիր Սուալյանը և յես:

Ապրիլի հովասունն ու պայծառ յերեկոներից մեկն էր, մի յերեկո, յերբ ամեն ինչ թվում է հաճելի ու դուրեկան, քնքույշ ու հանգստավետ, իսկ մարդու ուրտը բարախում է կենսուրախ թեթեւությամբ: Գարունը բուրում էր չորս կողմից, ինչպես ծաղիկների հսկայական վունջը, վո՞ր անվտւթորեն արձակվել է դեռատի աղջկա ձեռքին ու չաղ յեկել չորս կողմը: Արևը նոր էր մայր մտնում:

Յերկտասարդ ճարտարապետը վայելչորեն նստած բաղձոցի վրա— ցածր ձայնով խոսում էր Գրիգորի կնոջ՝ Աստղիկի հետ: Նա ինչ վոր, ըստ յերեւոյթի հետաքրքրական նյութի չուրջն էր խոսում իր գուսպ, չափւած շարժումներով: Աստղիկը նա— յում էր նրան յես—մտերմությամբ ու կես—պատկառանքով, յերբմո՞ն ժպտում էր գուսպ, հաճելի ժպտով, վորից նրա ալտերը կարմրում էյին ու դեմքն ստանում էր մանկական արտահայտություն: Կիսաբաց դռնից արեւի վերջին շողերն ընկել էյին ճարտարապետի բաց, դանդաղահեր գլխին ու կիսադեմին. թվում էր թե նրա գլուխն այրվում է պայծառ—վոսկեգույն ու հաճելի բոցով:

Գյուղատնտեսը նոր էր վերադարձել գյուղերից, վորտեղ գնացել էր դարնանացանի կապակցությամբ: Նա հոգնած էր յերեւոյթ և խոսելու անտրամագիր, այլապես թույլ չէր տա

ճարտարապետին անարգել կերպով զբաղեցնելու Ասողիկին Թիկին եր տվել նախշուն կարպետով ծածկված փոքրիկ թախտին, ձեռքերը հենել եր յերկու կողմը և հոդնած հայացքով նայում եր ճարտարապետի բացավառված դիմին:

Հիտունն անց ամբակազմ ու թիկնեղ տղամարդ եր դուռլատնետես Սամսոն Բոյախչյանը: Չնայած բարձրագույն կրթությանը, վոր իր ասելով ստացել եր Գերմանիայում, թողնում եր սովորական դյուզապու տպավորություն իր խոշոր, կրպիտ դիմազծերով, յերկար ձեռքերով ու ցանցառ, անխնամ ընչացքներով:

Իր տարիքին անհամապատասխան առույգ ու կենսախնդ մարդ եր դյուզատնետեսը, չըջանում հայտնի վոչ միայն դյուզատնետեսական հմուտթյամբ, այլև 8 յերեսաներով, վորոնցից ամենավորը 14 տարեկան եր: Բոլորն էլ գիտելին, վոր Սամսոն Բոյախչյանի տանն ամեն տեսակ մասնագիտության կազմեր կան. նրա ութ յերեսաներից մեկը—բժիշկ և, մյուսը—նկարիչ, յերրորդը—կոոպերատոր, մյուսը—տրակտորիստ, մեկանիկ, ճարտարապետ և այլն:

— Տվեք ինձ մի ամացի մոլորակ և յես այնտեղ մի նոր յերկրագունդ կհիմնեմ.— ասում եր դյուզատնետեսը կատակով, յերբ խոսք եր բացվում նրա տղաների մասին:

Տասնհինգ տարի նա աշխատել եր այդ չըջանում վորպես դյուզատնետես ու չորս անգամ տասնհինգ տարի էլ կաշխատի, յեթե թույլ տա նրան բնությունը և չկանչի հողը սրարտադնելու համար...

Գրիգորը գրասեղանին գլխահակ ինչ-վոր դործով եր զբաղված մեջքը գետլի մեզ արած: Շրջանային աշխատողներս այնքան էինք մտերմացել իրար, վոր տանտիրոջը հարկ չկար քաղաքավարության սահմանված կանոններին հետևելը՝ մեզ զբաղեցնելու կամ իր տկսած դործն ընդհատելու համար: Գրիտեր, վոր յեթե կարիք լիներ զբաղվելու, դյուզատնետեսը հանդիստ չեր նստի, այլ կխանդարեր իրեն. «Գրիգոր, հանգստությունն էլ աշխատանքի չափ անհրաժեշտ է մարդու համար, թող եդ դործերդ» ասելով և վսիսեր բարձր ձայնով խոսել, կատակել ու դյուզերից լսած զանազան պատմությունների անել:

Յերբեմն ճարտարապետը զաղարում եր խոսելուց. սենյա-

Պիւստի տիրում էր մեղմ ու հանդարտ լուսնային, վոր մերթ-մերթ խանդարւում էր Գրիգորի չորս տարեկան յերեխայի անշուսպ բացականչութիւններով. նա դռան մոտ նստած իր փոք-ջիւղ ավտոմոբիլին էր դեկավարում: Հանկարծ անսպասելի կերպով ու արագ Գրիգորը շտկվեց տեղում, շուտ յեկավ դեպի մեզ և զարմանքի ու հիասթափութեան ժպիտը դեմքին՝ ասաց ծոր տվող ձայնով.

— Այ քեզ տարորինակ յեղբակացութիւն...

Ճարտարապետը բոլորովին դադարեցրեց զրույցը, գլուղատընտեսը ձեռքերը դրեց ծնկներին և ուղղվեց տեղում, Աստղիկն ապշած վտռելի կանգնեց. բոլորս հետաքրքրութեամբ նայեցինք Գրիգորին, իսկ նա չէր խոսում, կարծես սպասում էր, վոր մենք իր դեմքից իմանանք, թե ինչի մասին է խոսքը:

— Սա մի յերիտասարդ գրողի պատմվածք է,— վերջապես ասաց Գրիգորը ցույց տալով սեղանին դրված մի բավական մեծ ու մանր տառերով դրված տետրակ,— խնդրել էր ինձ՝ կարգալ և վճռական անհարթութիւնները ուղղել: Հետաքրքիր թեմա յե ընտրել հեղինակը, բավական շնորհալի ել դրված է, գեպքերը շատ նորմալ վերստի զարգանում են, բայց, ահա հանդուցի լուծումը դուրս է յեկել անբնական ու հեղինակի յեղբակացութիւնն էլ վերին աստիճանի տարորինակ, յեթե չեք ձանձրանա՝ կարող եմ ամբողջ պատմվածքը հանձնել ձեր դատաստանին:

— Այսօր յես վոչ մի ցանկութիւն չունեմ դատելու, ուժերիցս վեր է—սառնութեամբ ու յուրահատուկ յումորով ասաց գլուղատնտեսը, զգալով, վոր խոսակցութիւնն սկսվելու յե արվեստի հարցերի շուրջը, վոր այնքան հաճելի չի իրեն:

— Սպասիր, Սամսոն, գուցե գլուղատնտեսութեան մասին գրված գործ է, — նկատեց ճարտարապետը ժպտալով:

— Գլուղատնտեսութիւնից մեր գրողները հեռու յեն փախչում,— ասաց գլուղատնտեսն ակնհայտ դժգոհութեամբ,— կարծում են, թե հողի ու բույսի մեջ չկա իրենց փնտռած ներգաշնակութիւնը, վորի մասին կարելի յե գրել արվեստի ամենագեղեցիկ լեզվով:— Ով գիտե հիմա ինչ տղայի ու աղջկա փրահարութեան պատմութիւնն է արել եդ գրողը... — Նա ժպտաց մեղմ արհամարհանքով:

— Թեման, ճիշտ վոր, արտասովոր վռչինչ չունի իր մեջ,—
ընդհատեց Գրիգորը,— և ճիշտ գուշակեց Սամսոնը,—այսպես
կոչված՝ սիրալին թեմա յե, բայց խնդրում եմ ուշադրություն
դարձնեք, այստեղ վորոշ նորություն կա, և հենց այդ նորու-
թյունն էլ տարրորինակ ու անբնական է դուրս յեկել։— և պատ-
րաստվեց ընթերցելու։

Գյուղատնտեսը բոլորովին հուսահատ ձեռքերը կրկին տա-
րածեց թախտի վրա՝ վորոշելով ուշադրություն չդարձնել
պատմվածքին։ Ասողիկն ու ճարտարապետը—մեկին անկեղծորեն,
մյուսը քաղաքավարությունից դրդված— պատրաստվեցին ու-
շադիր լսելու Գրիգորին։

Պատմվածքի բովանդակությունը հետևյալն էր։ Դեպքն
սկսվում էր հեղափոխությունից առաջ՝ մի արհեստավորի տղա
սիրահարվում է նշանավոր հարուստներից մեկի ողջկան, տեսարե-
ամբողջ յերեսուն ևջի վրա հեղինակը բարեխղճութամբ ու մա-
սամբ ավելորդ պսիխոլոգիզմով, վոր անխորձ գրողներին մոտ
դառնում է ինքնանպատակ ու ձանձրալի, նկարագրել էր այդ
սիրո առաջանքի հանդամանքներն ու հերոսների ապրումները։

Աղջկա հոգեկան ապրումների վրա հեղինակն ավելի յեր
կանգ առել, վախենալով, թե դուրս ընթերցողները չհամոզվեն
ներա սիրուն՝ մի աղքատ արհեստավորի նկատմամբ։

Սակայն նրանց փոխհարաբերությունը դադանի չի մնում,
բոլորն էլ սկսում են նախատել յերիտասարդին, վոր համար-
ձակվել է աչք ունենալ քաղաքի ամենանշանավոր հարուստի
աղջկա վրա։ Իսկ յերբ այդ մասին լսում է աղջկա հայրը, կա-
տաղում է, վայրենի մոլուցքով հարձակվում է աղջկա վրա,
վոր սպանի—հեն թողնում։ Բայց անվահեր ողջիկը մնում է ան-
դրդվելի իր սիրո մեջ, նրան չեն սարսափեցնում վո՛չ հոր ծեծն
ու հայհոյանքը և վո՛չ մոր ու հարեանների ամենորոյա անեծքներն
ու նախատինքները։ Նա բացարձակ կերպով հայտնում է, վոր իր
ընտրած տղայից բացի ուրիշ վոչ վոքի հետ իր կյանքը չի կապի։
Հայրը դիմում է խարդախ միջոցի. կաշառելով իշխանությանը՝
դանազան հանցանքներ է բարդում տղայի վրա և աքսորել տալիս
քաղաքից... Աղջկան մահվան սպառնալիքով ամուսնացնում է իր
ցանկացած փեսացույի հետ։ Ծուռով յերկուսն էլ՝ տղան ու աղ-

Ճիշդը խելագարվում են: Հեղինակը նրանց նույն քաղաքում հանդիպեցնում է իրար և... ամուսնացնում: Այնուհետև յերկար ու բարակ հեղինակը նկարագրել է խելագարների ամուսնական կյանքը՝ սպառնալով իր սրախոսության և հոգեբանական հմտության ազդատիկ պաշարները:

Բայց վո՞րն է այդանոց տարրերնակ, — հարցրեց դժուղատեսուր վոյր հակառակ իր կամքի՝ ուշադրությամբ լսել եր պատմվածքը:

Գրիգորը ուշք չզարձրեց դժուղատեսուրի դիտողությանը.

— Հեղինակը, հետևելով մի քանի ուրիշ արվեստագետների որինակին, հավատացնում է, վոյր սիրո ազդեցության տակ մարդ կարող է ամեն տեսակ շփոթության յենթարկվել, կարող է ստորանալ մինչև կյանքի ամենախոր ճահիճը, ինչպես և բարձրանալ, ազնվանալ...

— Լավ, բայց վո՞րն է տարրերնակ ու անբնականը, — անհամբերությամբ ընդմիջեց դժուղատեսուր նեղվելով Գրիգորի ընդհանուր դատողությունից:

— Միթե՞ անբնական է այս պատմվածքի մեջ հանդուցել այսպիսի արտառոց ձևով լուծումը և մանավանդ հեղինակի յեղբրակացությունը. — իր կողմից հարցրեց Գրիգորն ուղիղ նայելով դժուղատեսուրին:

— Պատմվածքի մեջ անբնական ու արտառոց վոչինչ չկա, — հանդիսավոր դրդուիչ յեղանակով ասաց դժուղատեսուր. — Իսկ յեղբրակացության մասին վոչինչ ասել չեմ կարող, վոյրովհետև սիրո հարցի մասնագետ չեմ, — դժուղատեսուր ժպտաց մեղմորեն, — ուրիշ բան է, յեթե խոսքը վերաբերի հողի ու կլիմայի սիրահարության հարցերին:

Ճարտարապետն ու Աստղիկը սրտաբաց քրքջացին, իսկ Գրիգորը թերթում եր պատմվածքի խունացած եջերը:

— Հողի ու կլիմայի սիրո մասին լավ կլինե՞ր մի պատմվածք ել դուք հորինե՞յիք, Սամսոն Բարսեղիչ, — կատակեց ճարտարապետը:

— Այդպիսի պատմվածք վաղուց եմ գրել, ընկեր ինժիներ, բարի լինե՞յիք կարդայիք իմ «Հողի պարարտացումը» և «Արարտյան դաշտի կլիման» գրքերը:

— Յեւ, յերեւի քեզ մօտ ել սիրահարները խելագարվել են անհաջողութիւնից, — կրկին՝ ասաց Արշավիրը ժպտալով և իր կատակները սրամտութիւնը դիտակցողի հպարտութեամբ նայեց Ասողիկին։ Այս անգամ ժպտաց և Գրիգորը, գլուղատնտեսը հանդիմանական նայեց Արշավիր Սոլակյանին, ուղեց մի ավելի խաթթող բան ասել, բայց Գրիգորը կանխեց։

— Լաւ, կատակը մի կողմ. խիսապէս՝ դուք համաձայն եք պատմվածքի վերջավորութեան ու ընդհանուր իդէալի հետ, — դիմեց նա բոլորիս։

Տիրեց լուռութիւն, վոր յերբեմն-յերբեմն ընդհատվում եր Գրիգորի մանկան սուր և զվարթ բացականչութիւններով։

Գրիգորը անհամբեր պատասխանի յեր սպասում. նրա մեջ դարձնել եր յերիտասարդ մանկավարժին հատուկ վիճելու բռնն ցանկութիւնը, բայց պատասխանն ուշանում եր և վեճ չեր առաջանում, յես հոգնած եյի և խոսելու տրամադրութիւն չունեյի, մեկ ել՝ նկատի ունենալով, առաջացած հարցի նրբութիւնը՝ սպասում եյի, թե ինչպէս Վլոժվի այն հատկապես գլուղատնտեսի ու ճարտարապետի մասնակցութեամբ։

Ճարտարապետը սլարդապէս չեր ուղում վեճի բռնվել, նա վախենում եր, դիտեր, թե ինչ և նշանաւում վեճի մեջ մտնել Գրիգորի հետ. գլուղատնտեսի համար այդպիսի յերկյուղ դուռութիւն չուներ. նրա համար միևնույնն եր, թե ով եր վիճողը և ինչ եր վիճարանութեան առարկան, վորովհետեւ նա վոչ վախենում եր պարտութիւնից և վոչ հպարտանում հաղթանակով։

— Յեթե հարցն ինձ տրվի, — լուռութիւնն ընդհատեց գլուղատնտեսը — յես կրասեմ, վոր այդ պատմվածքում վոչ մի անբնական բան չկա։ Այդտեղ նկարագրված և մի ամենատիւրական ու առօրյա յերեւելութ, վոր կատարվում եր հին ռեժիմի ժամանակ։ Մի վոքը չափազանցութիւն, իհարկէ, կա, բայց առանց այդ մի վոքը չափազանցութեան գրողները յոլա դնալ չեն կարող։

— Հարգելի գլուղատնտես, — լրջութեամբ սկսեց ուսուցիչը, — այստեղ հարցը «վոքը չափազանցութեան» մեջ չէ. բանն այն և, վոր ամբողջ պատմութիւնը մի մտացածին դեպքի քմահաճ չարադրանքն և։ Միթե՞ հնարավոր և հաւանական և մանավանդ տիպական համարել, վոր սիրահարներն անհաջող սիրուց

կարող են խելագարվել և խելագարվելուց հետո ել... ամուսնա-
նալ իրար հետ: Սա չարագանցությո՞ւնն է արդէոք թե մաքուր
ուսմանտիղմ:

— Գրական ուղղություններին խնդրում եմ հանդիստ թող-
նես, վորովհետեւ յես նրանցից հասկանում եմ այնքան, ինչքան
դու հասկանում ես գյուղատնտեսությունից, մեկ եւ՝ վերլու-
ծումները հետեւից շատ մի ընկնիր, յես քննադատ չեմ, խնդիրը
քննենք պրակտիկայի վաստերի հիման վրա՝ առանց վերացա-
կան դատողությունների ու փորձուկաների:

— Համաձայն եմ և հենց այդ հիմքից եմ յես յերևում
պատմվածքը քննելիս, — Գրիգորը նայեց Ասողիկին՝ կարծես
խնդրելով, վոր նա միջամտի վեճին: — Ասացեք խնդրեմ, այն
մի՞տր իրականության մեջ է, վոր սիրո անհաջողությունից մար-
դիկ խելագարվում են և խելագարվելով՝ իրար սիրում: Չլի-
նի՞ թե դու, հարգելի գյուղատնտես, փորձել ես խելագարվել
սիրո պատճառով ու չի հաջողվել, — նա ժպտաց հարգանքով
նայելով Սամսոնի վիճաբանությունից հետզհետե աշխուժացող
դեմքին: —

— Դու յերիտասարդ ես, Գրիգոր, նկատելի դառնությամբ
ասաց գյուղատնտեսը, — և չես ապրել հին, անծիծաճ ռեթի-
մի սարսափելի որերում: Քեզ համար հիմա կյանքը բոլորովին
ուրիշ տեսակ է պատկերանում, յես հասկանում եմ քեզ: Սիրուց
խելագարվելը հիմա տարրորինակ կթվա մեզ, բայց ուրիշ եր
այն ժամանակ, — Սամսոն Բոյախչյանը տխուր հառաչեց:

— Իսկ ինձ թվում է, վոր հիմա ել կարելի չե խելագարվել
անաջող սիրուց, — ակնհայտորեն գյուղատնտեսի կողմն անց-
նելով և դրդուիչ տոնով խոսեց Ասողիկը, վոր ճարտարապետի
համար բոլորովին անսպասելի յեր:

Գրիգորը մեղմ հանդիմանությամբ նայեց Ասողիկին:

— Հեղինակը ճիշտ է բռնել խնդիրը, — շարունակեց Աստ-
ղիկը ստանալով գյուղատնտեսի սիրալիր, քաջալերող հա-
յացքը, — միանգամայն հնարավոր եր, վոր սիրո մեջ հաջողու-
թյան չհանդիպած յերիտասարդները զրկվեյին մտածելու ըն-
դունակությունից, մանավանդ վոր պատմվածքի մեջ ցայ-
տուն կերպով չեշտված է սոցիալական կողմը:

— Այ, հենց այդ սոցիալական կողմի չեշտումն ել մեծա-

պէս վնասում ե դործին, — վաստերի առատությունից հիացած վրա տվեց Գրիգորը:— Հեղինակի նպատակն ե՝ սիրո հարցը լուծել զաստիարակային պայքարի ֆոնի վրա, ցույց տալ, վոր հին ռեժիմի ծանրության տակ կործանվում ե ամեն մի մարդկային զգացմունք, ինչպէս ե սերը, բայց նրա հերոսները այս դրությունից փոխանակ հեղափոխական յեղբակացության դալու, կորցրել են յեղբակացություն անելու ամեն տեսակ ընդունակություն ե խելագարվել են: Ահա սա յե, վոր մաքուր ռոմանտիզմ ե, չի համապատասխանում իրականությանը:

— Ինչո՞ւ յես կարծում, վոր կյանքում ամեն ինչ միևնույն ձևով ու յեղանակով ե կատարվում: Յեթե ալդպէս լիներ, այն դեպքում այնքան ձանձրալի ու միապաղաղ կլիներ կյանքը, վոր դժվար թե վորեւե մեկը համաձայնվեր սարել նրա մեջ:— Ասողիկը ժպտաց ու նայեց ճարտարապետին, վոր լուել եր անորոշ ու իրեն համար անհարմար լուությամբ՝ չդիտեր Ասողիկի կողմն անցներ, վոր սրտանց կուգեր, թե՞ Գրիգորի, վորի հետ համաձայն եր:— Իսկ յեթե մարդիկ համաձայնեյին՝ ապրել կյանքում, — շարունակեց Ասողիկն իր զվարճախոս յեղանակով, — սիրո մասին ել խոսք լինել չեր վարող ե, հետևաբար, այս պատմվածքն ել չեր ստեղծվի: Քո ասածը, հարգելի քննադատ, կյանքում առաջացած հարցի լուծման մի տեսակն ե, կա ե յերկրորդ ու հարյուրերորդ տեսակը:

— Հեղինակը պետք ե ընտրի այդ բոլոր տեսակներից ամեն նատիպականը ե ընտրուշ, — ներողամտությամբ կնոջը նայելով ե դիմացինին սովորեցնելու համոզիչ տոնով ասաց Գրիգորը:— Սիրուց խելագարվելը յեղակի հանդամանք ե ե դաստարակչական վոչինչ չունի իր մեջ: Իսկ դրել՝ նշանակում ե նախ ե առաջ դաստիարակել ընթերցողին...

Գյուղատնտեսը յերկար ժամանակ լուռ ու մռայլ նայում եր ինչ վոր կետի, թվում եր, թե նրան ալլես չի հետաքրքրում ամուսինների վեճը, վորին քիչ առաջ ինքն ել եր մասնակցում:

— Ինչ պատահեց քեզ, Սամսոն Բարսեղիչ, — գյուղատնտեսին դիմեց ճարտարապետը, վորն ուզում եր գյուղատնտեսի միջնորդությամբ ոգնել Ասողիկին՝ Գրիգորի դեմ, — ինչո՞ւ: Ալդպէս մռայլվեցիք: Գրիգորն ու Ասողիկը նոր միայն նկատուլով գյուղատնտեսի լուությունը՝ նայեցին նրան:

— Յերեւի մի վատ բան հիշեցիք ձեր կյանքից, — ասաց Աստղիկը հոգատար յեղանակով։

— Գուցե հիշեցիք ձեր առաջին սերը, Սամսոն Բարսեղիչ, — կատակեց Գրիգորը։

Սամսոնը ժպտաց լիւրջ ու ցավաւին արտահայտութեամբ։

— Այո, վատ բան հիշեցի, — խոսեց նա, — բայց վուչ առաջին սերս. յես կյանքումս յերբեք չեմ սիրել։

— Այն դեպքում ինչպես եք պաշտպանում այս պատմութեան հերոսին, վուր վուչ միայն սիրել է, այլև խելաղարիւլ սերուց, — հարձակւեց Գրիգորը։

— Սպասիր, Գրիգոր, — ընդհատեց նորատի կինը հետաքրքրւած գլուղատնտեսի հայտնած նորութիւնով, — ինչպե՞ս թե կյանքում յերբեք չեք սիրել, — դարձաւ նա գլուղատնտեսին։

— Իսկ ի՞նչ վատ բան հիշեցիք, — իր կողմից հարցրեց ճարտարապետը։

— Առաջ ո՞ւմ պատասխանեմ, — ժպտաց գլուղատնտեսը։

— Ինձ։

— Այո, Աստղիկին, — հաստատեց ճարտարապետը։

Գլուղատնտեսը աջ ձեռքի հաստ մատներով շոյեց ցանցառ ընչացիները, վուր կարծես խանդարում եր նրա ազատ շունչ քաշելուն։

— Ասացի, վուր կյանքումս յերբեք չեմ սիրել. այդ նրանից չե, իհարկե, վուր գլուղատնտես եմ, հողից ու յերկրից կպած ե չեյի կարող բարձրանալ սիրո պառնասները։ Հայրս քաղաքի հարուստներից եր։ Յես Գերմանիայումն եյի, վուր նա ինձ ամուսնացրել եր մի աղջկա հետ, վուրին յես չեյի տեսել կյանքումս։ Նամակով հայտնեցին ինձ այդ մասին։ Խնդրեցի, աղաչեցի հորս՝ թողնել այդ տարրիինակ ու ահաւոր մտադրութիւնը։ Չեղավ։ Նա անդրդվելի յեր. դեռ սպառնալիքներ ուղարկեց «անհնազանդ ու վուրլիական պարտքի դեմ մեղանշող դավալիւն»... Յես վերադարձա Գերմանիայից ե մեր տանը ծանոթացա մի աղջկա հետ, վուր մերոնց ասելով իմ հարսնացուն եր։ Յես չգիտեյի, թե ինչ դարթնեց իմ մեջ այդ ժամանակ, առեցի՞, թե սիրեցի այդ անիոս ու տխուր աղջկան, բայց հաշտւեցի ճակատագրիս հետ ե սպրեցի սովորական կարգով։ Իմ վիճակումն եր ե այդ խեղճ աղջիկը — իրավադուրկ ե դերի ծնողներ

Համբն: Յերկուսս ել թշվառ ելինք, այդ եր յերևի պատճառը, չոր շուտ հասկացանք իրար և աղբում ենք իրար հետ մինչև արտը: Հայրս հետո սնանկացավ, կաթված ստացավ ու մեռավ. ընտանիքի հոգսն ընկավ ինձ վրա: Սկսվեցին պատերազմի ու սովի մռայլ տարիները, և դաժան կարիքը հետևեց ինձ անողորմ կերպով. այնպես վոր, իմ ամբողջ կյանքում մի կիրք եմ միայն ունեցել՝ աղբելու, ընտանիքը կերակրելու կիրքը...

Սամսոն Բոյախչյանը լուեց: Նրա լայն, ամուր դեմքի վրա նկատելի յեր իր կյանքի ծանր տրագեդիայի տխուր ցուրը:

— Իսկ, ահա թե ինչ վատ բան հիշեցի,—վերսկսեց նա նույն յեղանակով,—Գրիգորի կարգացած պատմվածքն ինձ հիշեցրեց իմ անդրանիկ վորդու հետ պատահած դժբախտությունը: Նա ել համալսարանում յեղած ժամանակ սիրել եր մի աղջկա, աղջիկն ել նրան եր սիրել, բայց հետո հանդես եր յեկել մի ուրիշ, ավելի ազդեցիկ ու հարուստ անձնավորություն, աղջկան դցել իր ազդեցության տակ: Տղաս չի դիմանում այդ դավաճանությանը, մի յերեկո իր մի քանի ընկերների հետ հարձակվում ե իր հակառակորդի վրա այն ժամանակ, յերբ աղան ու աղջիկը սերային տեսակցության մեջ են լինում: Գաղանային մոլուցքով սպանում են յերկուսին ել... իսկ հետո տղաս ինքնասպանություն ե դործում՝ չդիմանալով իր կատարած վոճրին, քանի վոր նրա կատաղությանը դոհ եր դարձել նաե իր սիրելին...

Այն որվանից յես թողեցի քաղաքը, անիծեցի այն և վերջնապես հաստատվեցի դյուղում:

Նա կլիկն լուեց. այս անգամ նրա սովորավուցները փայլում եյին ներքին հուզմունքից, բոլորիս վրա ել ազդեց դյուղատունտեսի վորդու դժբախտ սիրո վորքերդական վախճանը: Ամենից շատ հուզվել եր Աստղիկը. թվում եր, թե նա պարտաստ ե լաց լինելու:

— Իսկապես տխուր բան ես հիշել, Սամսոն Բարսեղիչ,— խոսեց ճարտարապետը կարծես հաստատելով Աստղիկի հուզմունքն ու ընդհանուր մռայլությունը:

— Տեսնո՞ւմ ես, Գրիգոր,— ասացի յես, վոր մինչ այդ լուռ հետևում եյի ընդհանուր խոսակցությանը,—Սամսոնն

իրականութեան վաստակը ու պատասխանեց թո քննադատութեանը...

Գրիգորը նայեց ինձ իր մեղմ ու հանդարտ հայացքով, վիճելու նախընթաց բուռն ցանկութիւնը նրա մեջ տեղի յեր տվել մի հանդարտ խաղաղութեան:

— Բայց ձեր վորդու պատմութիւնը, Սամսոն Բարսեղիչ, — ասաց Գրիգորը հարգանքով նայելով գլուղատնտեսի մռայլ դեմքին, — մի վտր նմանութիւն ունի իմ առաջին սիրո պատմութեանը. միայն վերջաբանն իմ նման չի, յես, ինչպէս տեսնում եք, կենդանի յեմ...

— Ծի՞շտ ես ասում, — հանկարծ վողկոյւից գլուղատնտեսը, — այն դեպքում յես ուղում եմ լսել թո սիրո պատմութեանը, Գրիգոր, յես ուղում եմ հասկանալ, մինչև վերջն ըմբռնել իմ վորդու արագեղիան, թո պատմութիւնը յերեւելուի դրան...

— Դժվար թե, — ասաց Գրիգորը խորհրդավոր կերպով:

— Բայց համեմայն դեպս, հետաքրքիր ե, — միջամտեց Հարտարապետ մեղմ թախանձանքով:

— Պատմիր, Գրիգոր, — ասաց ինք ամենքս այս ու այն կողմից:

Բայց Գրիգորը յերկար ժամանակ չեր խոսում, ըստ յերեւութին նա ցանկանում եր նախ վանել գլուղատնտեսի վորդու մասին յեղած տխուր պատմութեան աղղկեցութիւնը, նոր միայն սկսել իրը:

— Պատմելուց առաջ պայմանավորվենք, — ասաց Գրիգորը ժպտալով, — իմ առաջին սերը Ասողիկի հետ չի յեղել: Ասողիկը թող խոսք տա, վոր չի խանդելու այն աղջկան, վորին դեպքերի բերումով յես սիրել եմ իրենից առաջ...

Ասողիկը քրքշայ դրնդուն, պայծառ ձայնով, նրան հետեց հարտարապետ Սողակեան:

— Ծի՞շտ պահանջ ե, — լուրջ տոնով հաստատեց գլուղատնտեսը:

— Բայց միթե յես այդքան խանդոտ եմ, — քրքիջի միջից ասաց Ասողիկը, — այդ ինչ կատկած ե, չեմ հատկանում:

— Խանդը գիտակցութիւնից ուժեղ ե լինում յերեմն, հատկապէս կանանց մեջ, — կրկին կատակեց Գրիգորը:

— Այդ բոլորը լավ, բայց յես ել իմ պահանջն ունեմ, —

ընդհատեց Աստղիկը, — նախ՝ վրո մեր քիչ առաջվա վեճի պատճառով պատմությունը նոր ձևափոխությունների չենթարկվի և յերկրորդ՝ խեղճ հերոսուհին հանկարծ չխեղդվի ուսմանտիղմի հեղեղի մեջ:

Այս անգամ ծիծաղն ավելի ընդհանուր եր և ուժգին:

— Դեռ պատմությունը չալսած՝ Աստղիկը խանդեց, — ասացի յես դրդուիչ տոնով, բայց Աստղիկը չպատասխանեց ինձ. նա շարունակում եր ծիծաղել իր սրախոտության վրա:

— Լավ, քո պահանջը կընդունեմ ի դիտություն, — ասաց Գրիգորը սիրալիր նայելով դեռատի կնոջը: Ապա նա մոտեցավ ընդհանուր սեղանին, վառեց մի ծխախոտ և առանց մեզ սպասեցնելու՝ սկսեց:

Գյուղատնտեսն Խմբողջովին լսողություն կտրած՝ թեքվել էր դեպի նա. նրա լայն դեմքի վրա սառել եր մի տխուր ու թախծալի արտահայտություն, ասես, նա պատրաստվում եր նկարվելու դեմքի ալյուրսի մուգլ արտահայտությամբ: Ճարտարապետն ավելի վայելուչ ու հանդիսավոր դիրքով եր տեղավորվել բազմոցին՝ արևի ճառագայթները վաղուց հեռացել էյին նրա շրկավուն գանդուրների վրայից, վրոնք այժմ վայլում էյին մութ ցովքով:

2.

«Մի ամիս եր, ինչ շրջանից յեկել էյի և ընդունվել քաղաքի տեխնիկումներից մեկը և արդեն յես սիրում էյի նրան՝ Վարդուհի անունով մի աղջկա: Ինձ թվում եր, թե յես վաղուց եմ ծանոթ նրան, վաղուց եմ սիրել — յերբ դեռ շրջանումն էյի:

Այդ ժամանակ յես տասնութ տարեկան մի վառվուռն յերիտասարդ էյի: Վեպերում սովորաբար դրվում է, թե դա մարդու այն տարիքն է, յերբ նա ապրում է ավելի շատ յերազներով ու չընադ ծրագրերով, քան մկանքով: Դա չափազանցություն է, վիպասաններն են հնարում, վորպեսզի արգարացնեն իրենց յերիտասարդ հերոսներին բոլոր անհեթեթ գործողությունները: Յես կյանքի յերիտասարդ էյի, հողի մարդ, աշխատանքի ու պայքարի մեջ թրծված: Բայց, չնայած դրան, խոստովանում եմ, սիրո խեղբում յես ել էյի յերազում յերբեմն: Դեռ շրջանումն էյի, յերբ արդեն սիրել էյի քաղաքի մի կոմյերիտական

աղջկա, ուս դանդուր մաղերով, կրակոտ աչքերով: Յերեւա-
կայությունս ոտնդծում եր մի չքնաղ սլառներ—ինչպես ու-
մանտիկ նկարչի վրձինը: Յերբեմն ամուսնանում էյի սիրածիս
հետ և վերադառնում շրջան՝ ասելի արդյունավետ կերպով
աշխատելու կոմյերթումիւթյան մեջ, նոր վայնքի համար:
Կոմյերթուուհի կինս շրջանային ժողով եր դեկտալարում հաճախ,
խոսում եր զննդուն ու պարզ ձայնով ու յես հիանում էյի նրա-
նով: Իսկ ընկերներս չչնջում էյին—«Ապրես, Գրիգոր, քեզ վայել
ընկերուհի յես ճարել...» Յեւ ահա, կարծես հենց այդ յերազ-
նեքն էյին, վոր քաղաքում իրականացան: Աղջիկը, վորի հետ
յես ծանոթացա քաղաք դալուս յերկրորդ որը, իսկ մի ամիս
հետո սիրեցի, կոմյերթուուհի յեր, գեղեցիկ, դանդուր մաղերով
ու թուխ, սրտահույզ աչքերով: Չեմ հիշում, թե ինչպես սլա-
տահեց վոր մենք միասին, մի նստարանի վրա նստեցինք՝ դա-
ստրանի մի անկյունում: Չեմ կարծում, թե այստեղ վորեւե գեր
խաղացած լինի սիրո կանխադաշնաւորումը, վորի մասին
խոսում են բանաստեղծները: Նա ինձ վրա բոլորովին ուշք չեր
դարձնում, հետաքրքրությամբ լսում եր ուսուցչին և ինչ վոր
նշաններ եր անում տետրակում: Յես մեկ-մեկ աչքի տակով
նայում էյի գեղեցիկ հարեանուհու... լավ աղջիկ է,—անց-
նում եր յերբեմն մաքուր և այլևս հեռու չէի գնում:

Դասարանցիկն նա վեր կացավ տեղից, վոր դուրս գնա. նրա
թեք դիպավ գլխարկիս, վոր դրված եր սեղանի ծայրին, և
վայր դեց:

Նա կարմրեց, մեղավորի պես ժպտաց, գլխարկս վերցրեց
գետնից, մաքրեց և «ներողություն, ընկեր» ասելով դրեց նրա-
ստրանի վրա:

Մյու բոլորն ինձ մի տեսակ հաճելի և դուրեկան թվացին,
մանավանդ նրա քնքույշ ու յերգեցիկ ձայնը: Իմ մարմնով հիաց-
մունքի մի թեթև սարսուռ անցավ, իսկ յերբ նա գնաց, յերկար
ժամանակ յես նայում էյի նրա հետևից. «Իսկապես վոր լավ աղ-
ջիկ է» կրկին մտածեցի յես: Բայց գեւ նրա անունը չգիտեյի:

Մյուս դասին դասատուն, վոր մի սպիտակ մուկերով, սրա-
ծայր փոքրիկ մորուքով և սլառականի գեմքով մարդ եր, մեղմ
հարգաբարձու ձայնով կարդում եր մեր աղջանուհները՝ մեզ հետ
ծանոթանալու համար: Յես վորոշեցի սովորել հարեանուհու

անունը: «Սուքիասյան Վարդուհի», լավեց ուսուցչի ձայնը և համեստ ու հուրալի «ներկա» իմ հարեանուհու կողմից:

Մի չարախոս անց՝ մենք արդեն ծանոթներ ելինք և հետևյալ կարծիքներ ելինք փոխանակում դասերի շուրջը: Զարմանալի կերպով արագ եր աճում մեր ծանոթությունը— լավ ի տես պատճառով, վոր դրեթե միշտ մեր կարծիքները համընկնում էին իրար: 'Իտերերից դուրս մենք հանդիպում էինք կոմյերխոսական ժողովներում, և այնպես եր լինում, վոր միշտ միասին ելինք նստում: Խոսում էինք, ճիշտ և, անմեջ քննարկ մտախ, բաշց չգլխեմ ինչու, ամեն մի խոսք ինձ համար առանձին նշանակություն եր ստանում:

Տասնհինգ, թե քսան ու եր անցել մեր ծանոթությունից, մի անգամ դասի ժամանակ յես ստացի նրան:

— Ընկեր Վարդուհի, խնդրում եմ այսոր ողնեք ինձ ֆիզիկայից:

— Ուրախությամբ,—ասաց նա, և ժամադրվեցինք:

Յերեկոյան, վորոշված ժամանակից մի ժամ առաջ, յես նստել էյի դատարկ դասարաններից մեկում և սպասում էյի Վարդուհուն: Ամբողջ ժամանակ մի թեթև, հաճելի հուզմունք եր խլրտում իմ կրծքում: Այդ անսովոր հուզմունքից յես շփոթվել էյի և Հեյի կարողանում կենտրոնանալ վորեւ ինքրի վրա:

Վորոշված ժամանակից մի քիչ ուշ ներս մտավ Վարդուհին և ժպտալով մոտեցավ ինձ. «Կներես, ընկեր Գրիգոր, վոր սպասեցնել եմ ավել. մի քիչ դործ ունեյի»: «Վոչինչ» ասացի յես և հուզված նրա ներկայությունից ու քնքույշ ներողությունից՝ կարմրեցի: Յես շատ, ամաչկոտ ու անվստահ էյի աղջիկներին նկատմամբ: Իսկ Վարդուհու նկատմամբ՝ առավել ևս:

Նա նստեց իմ դիմաց, սեղանի մյուս կողմը և սկսեցինք մեր պարապմունքը:

Վարդուհին խոսում եր մեզմ և համոզիչ: Թղթի վրա վարժ նկարում եր ֆիզիկական պատկերներն ու դժադրերը և հմտորեն կապակցում մեծ ֆիզիկոսների մշակած որենքներն իրար հետ: Յես ամբողջ ժամանակ լուռ էյի, ուշադիր լսում էյի նրա բացատրությունները: Մի անգամ, յերբ յերկուսս ել կոպցած սեղանի վրա դրադված էլինք, յես յերեսիս վրա դրացի նրա դանդուրների շփումը և ամբողջ մարմնով ցնցվեցի... Նա դը-

լուսը բարձրացրեց, և ինձ թվաց, վոր վերալորվեց: Բայց նրա
դեմքը խաղաղ էր ու հանդիստ, միայն թուխ դույնը տեղի յեր
տվել մի զմայլելի կարմրության: Յերբ վերջացնում եյինք, նա
հարցրեց.

— Հո չձանձրացա՞ք պարապմունքից, ընկեր Գրիգոր:

— Ինչ եք ասում, — պատասխանեցի յես մի քիչ համարձակ,
— կուզեյի այսպես շարունակ լսել ձեզ... — և այս հանկարծակի
ասված խոսքերից յես ամաչեցի: Իսկ Վարդուհին սրտանց քրքը-
ջաց:

Մենք բաժանվեցինք:

— «Ձե, ճիշտ վոր լավ աղջիկ ե» կրկին անգամ մտածեցի յես
և այդ ամբողջ ուրը մտքերս նրա շուրջն եյին պտտվում:

Յես արդեն հանդիպել եյի նրան, այն աղջկան, վորին յերազում
եյի շրջանում: Բայց վոչ, Վարդուհին ավելին էր քան իմ յերա-
զած աղջիկը: Խոստովանում եմ — յես չեյի կարող յերեակայու-
թյամբ աղբյւրի չքնաղ արարած ստեղծել: Յեւ յես սիրահարվեցի
նրան. սիրահարվեցի անդուսպ ու անկապտելի թափով, ինչպես
հատուկ և հողի մարդուն:

Բայց արդեո՞ք նա ինձ սիրում էր, թե չե — չգիտեյի և
սկզբում դա ինձ այնքան էլ չէր հետաքրքրում: Բավական էր,
վոր յես գտել եյի իմ փնտռածին: Բավական էր, վոր յես սիրում
եյի նրան յերիտասարդական սիրո ամբողջ ուժով: Պետք է խոս-
տովանել, վոր այդպիսի սերը մի առանձին հաճույք ունի իր մեջ-
անհանդուստության ու քաղցր կարոտի հաղթալուտ հաճույք:

Բայց վերջապես ձանձրացա թաղուն սիրելուց և վճռեցի այդ
մասին հայտնել Վարդուհուն:

Յեւ, ահա, յես կանգնած եյի դժվարին դրության առաջ:
Շրջանից ինձ հետ բերել եյի ծայրաստիճան ամաչկոտություն
և վախ՝ աղջիկներին նկատմամբ: Վարդուհուց ավելի եյի ամա-
չում: Նրա մեջ սովորական աղջկայինն միացել էր մի անբա-
ցատրելի ու ակնածալից վեհություն, վոր կաշկանդում էր ինձ:
Այնպես վոր, յես Վարդուհուն վոչ միայն սիրում եյի, այլև
ակնածում եյի նրանից: Նրա մի հայացքը կարող էր ինձ ընկ-
ճել բոլորովին, կամ խենթության չափ ուրախացնել...

Սիրո վերաբերյալ զանազան վեպեր ու բանաստեղծություն-
ներ եյի կարդացել և այդ ժամանակ էլ կարդում եյի: Դրանց

մեջ սիրելիք և ամեն ինչ, վոր կապված է սիրո հետ, կատար-
վում եր զարմանալի կերպով հեշտ, գրեթե մի ակնթարթում:
Սկզբում յես հալատում եյի նրանց՝ անխորձ ընթերցողի դու-
րահալատությամբ, բայց հետո ակսեցի զարմանալ նրանց հեղի-
նակների վրա:

Զարմանալին այն եր, վոր բանաստեղծությունների ու վե-
պերի այդ հարդելի հեղինակներն ամեն ինչ լուծում եյին դրչի
մի հարվածով՝ և՛ սիրո ամենաբարդ հանդույցները, և՛ նյանքի
ամենամուխ հարցերը: Այնինչ, յես յերեք ամիս շարունակ տա-
ռապում եյի իմ սիրուց...

Սկսեցի վարդուհուն նվիրված բանաստեղծություններ գրել:
Բանաստեղծություններ գրելը յես չըմանից զիտեյի. մեր սա-
տի թերթում միշտ գրում եյի: Գրում եյի՝ նվիրված իմ
յերեմիակայության չքնաղ, ռոմանտիկ աղջկան: Այժմ արդեն այդ
աղջիկը շունչ ու մարմին եր առել գերադանցելով իր յերեմիա-
յական սլատկերին: Այդ եր սլառճառը, վոր բանաստեղծու-
թյունները դուրս եյին դալիս ավելի կոնկրետ և գեղեցիկ: Վեր-
նագրերն այժմ ել հիշում եմ— «Նվեր սիրուհու», «Կոմյերիտու-
հի», «Անդալաճան սեր», «Դյուզ գեանք» և այլն: Նույնիսկ մի
քանիսը տպագրել ամի գպրոցի սլատի թերթում— «Նվեր մի
ընկերուհու» մակագրությամբ: Բայց բանաստեղծություններն
ել չուտով ձանձրացրին, և մի ուր վերջապես վորոշեցի անսլառ
քայտարվել վարդուհու հետ: Գրեցի մի ջերմ նամակ, կարգա-
ցի և անմիջապես սլատուցի. շատ տարրինակ թվաց բուռն
զգացմունքներն գրավոր ձևը: Ինձ տիրեց սիրահարներին
հատուկ անվճարականությունը— «նամակով գրել, թե՞ բանավոր
հայտնել իմ սիրո մասին»։ Վոչ մեկն ել չեյի համարձակվում:
Վո՞րն էր դրա սլատճառը— գեղջկական անհամարձակու-
թյունն աղջիկների նկատմամբ, թե՞ սիրո բնական ամոթխա-
ծությունը, վարից վոչ մի յերիտասարդ չի կարող խուսափել:

Վարդուհին ստոն ու անտարբեր եր իմ նկատմամբ, դոնե
ինձ այդպես եր թվում: Նա ինձ հետ վարվում եր այնպես,
ինչպես բոլոր մյուս ընկերների հետ—կիրթ քաղաքավարությամբ
ու մեղմ ստոնասլատությամբ: Իսկ հաճախ նա այդպես խիստ ու
մռայլ արտահայտություն եր ստանում, վոր յես սոսկում եյի նը-
բան առաջարկություն անելու մտքիցն անգամ: Ինձ թվում եր,

յերբեմն, վոր նա յերբեք չի սիրելու մեկն ու մեկին աղջկային չներմուծյամբ ու կրքոտությամբ, վոր վոչ մի բաղուկ չեր կարողանալու գրկիլ նրան հախուռն, ինքնավստահ սիրով: Յերբ, որինսկ, կոմյերիտական ժողովներում վորեւի խնդրի առթիվ նա վիճում եր մեկի հետ և բարկանում, նրա դեմքից կորչում էր աղջկային վողջ մեղմությունն ու հաճելի ժպիտը, մնում եր առնական մի հայացք՝ տպավորիչ ու աղղու:

Յերբեմն ինձ սիրտ եյի տալիս և համոզում «վճռական յեղիր, յերեսա չես, մերժելուց չես խելագարվի» — չեր ոգնում: Գիտակցությունն ու տրամաբանությունն այս հարցում անզոր եյին գլացմունքի առջև:

Բայց մի որ այսպիսի մի դեպք պատահեց. դրականության դասին ինչ—վոր վիպակ եյինք քննադատում և վեճ բացվեց սիրո մասին: Այդպիսի վեճեր հաճախ եյին պատահում մեզ մոտ. դրականության դասատուն համբերատար ու ներողամիտ ժպտով լսում եր յուրաքանչյուրին, ինչ վոր նշումներ եր անում իր բրնձնոտում, յերբեմն ել ուղղում եր անհաճող դարձվածքներն ու նախադասությունները: Պատահում եր, վոր վեճը սուր բնույթ եր ստանում, դասարանում աղմուկ եր բարձրանում, լսվում եյին սուր արտահայտություններ: Այն ժամանակ դասատուն հանդարտ վոքի յեր կանգնում, բարձրացնում իր լայն, սպիտակ ձեռքը հիպոկոդիկ խորհրդավորությամբ և դասարանը միանգամից լռում եր:

Հիշածս վիպակի մասին առաջին յելույթը յես ունեցա: Առաջին անգամն եյի յելույթ ունենում այդպիսի նուրբ թեմայի շուրջը, ինձ անսովոր միջավայրում: Հուզմունքից դողում եյի վողջ մարմնով, իսկ քրտինքը կաթիլներով դրոշմում եր դեմքիս վրայով: Վիպակն ինձ դուր չեր յեկել, սիրո հարցերն այնտեղ լուծվել եյին թեթեւակի ձեւով, առանց հոգեբանական հիմնավորումների, հեղինակին մեղադրում եյի այն բանում, վոր նրա կոմյերիտական հերոսը սիրում ե մի աղջկա, վորին ծանոթ չե, առաջարկություն ե անում և... անմիջապես ստանում նրա համաձայնությունը: Մի քանի ամիս անց՝ այս տարրերնակ սիրահարները «սիրո աղաատության» մշուշապատ դադափարներով տարված՝ հիասթափվում են իրարից և թողնում — հեռանում իաղաղ ու հանդիստ խղճով: Հենց այդպիսի հանգստությամբ ել վիպակն ավարտվում եր հեղինակի կողմից:

— Սա մեր այժմյան սիրո նկարագրութիւնն ու պատկերը
է՛ն՝, — ասում էյի յես վողեւորված — այլ մեղչանական ծաղր՝
բաղված այդ սիրո դեմ: Այժմյան սերն ավելի բարձր է ու
վսեմ, նա բղխում է մեր նոր կենցաղի վճիռ ակունքներից և
նրան հասնելու համար հարկավոր է հոգու ավելի մեծ...

Չգիտեմ ինչքան էյի խոսել այսպէս, բայց յերբ նստեցի՝
հոգնել էյի և հեղում էյի շնչասպառ: Վարդուհին նայում էր
ինձ գոհունակութամբ ու սիրալիր հայացքով, յես անհունորեն
յերջանիկ էյի դրում ինձ: Ինձանից հետո խոսեցին մի քանի ու-
րիշ ուսանողներ, վորոնք վրժոտ կերպով պաշտպանեցին վիպա-
կի հեղինակին: Նրանք դտան, վոր յես չեմ հասկացել նոր կեն-
ցաղի էյութիւնը, վոր նոր, առողջ սերն ինձ պատկերացել է
ինչ-վոր սրբազան ու անհուսալի կերպարանքով, այդ մոտեցումը
համարեցին իրեալիստական և մեր նոր կյանքի հետ առնչու-
թիւն չունեցող: Ուսանողների մի մասն էլ խոսեց իմ ոգտին:
Գանի գնում՝ վեճն ավելի ու ավելի տաքանում էր. բոլորը ցան-
կանում էյին արտահայտվել այդ հետաքրքիր ու հուզող հարցի
շուրջը: Վերջապես ձայն խնդրեց Վարդուհին: Բոլորը խորին
հետաքրքրութամբ և ուշադրութիւնները լարած սպասում էյին
նրա խոսքին. յես հո՛ չգիտեյի ինչպէս պահեմ հուզմունքս,
վոր այդ պահին ճնշում էր սիրտս ահալոր ծանրութամբ.
տաղնապով սպասում էյի, թե ինչպէս կարտահայտվի Վարդու-
հին, կողաշտպանի՞ ինձ, թե՞ մյուս ընկերների պէս կդատա-
պարտի... Թվում էր, թե իմ դոյութիւնն է վորոշվելու Վարդու-
հու շրթունքներով...

— Ընկերները չհասկացան ընկեր Գրիգորի յելույթը, —
սկսեց Վարդուհին արժանաւայել հանդիսավորութամբ, իսկ
դասարանում տիրել էր սպասողական լուրթիւն: — Նրանք չեն
հասկացել և քննիող վիպակի էյութիւնը: Այս դրվածքում մեղ-
չանակա՛ն, վատառողջ սիրո առկայութիւնը վիճաբանութան
յենթակա չէ: Հեղինակը կամ չի հասկացել մեր նոր կենցաղի
պայծառ մեխանիզմը և կամ դիտաւորյալ կերպով աղաւաղման
է յենթարկել այն: Մի՞թե այդպիսի թուուցիկ ժամանցային սիրո
վրա կարելի չէ վառուցել կոմունիստական ընտանիքը, վորն իր
բարոյական սկզբունքներով ամենաբարձրն ու վսեմն է լինելու
բոլոր դարաշրջանների մեջ: Սերը — առողջ մարմնի ու հոգու

վործունեյության դրսեւորման արդիունքն ե. իսկ այն, ինչի մասին գրված ե քննիող վիպակը— սեր չե, այլ ժամանակավոր հրապուրանք: Մի՞թե այսպես են հասկանում ընկերները մատերիալիստական, իրական սերը...

Այսպես խոսում եր Վարդուհին իր հնչուն, գրավիչ ձայնով, նրա դեղեցիկ դեմքի վրա գոյացել եր մի հաճելի կարմրություն, թուխ, բոլորակ աչքերի մեջ կարծես վառվում եր նրա պայծառ հոգին՝ լուսավորելով մտքերը, սքանչելի գլուխը դանդուր մաղերի վռնեկիայի մեջ կախարդիչ տպավորություն եր թողնում: Յերջանկությունից քիչ եր մնում սիրտս պայթեր, յես սաշտպանվում եյի իմ սիրած աղջկա կողմից. դուք արդեն կհասկանաք, թե ինչպիսի բախտավորություն ե այդ սիրող յերիտասարդի համար...

Յերբ Վարդուհին վերջացրեց, դասարանը հանդստացած շունչ քաշեց՝ չկարողանալով դապել հիացմունքի բացականչությունները. դասատուն սիրալիր համակրանքով նշան արեց նրան նստելու: Պարզ եր, վոր նա հավանություն տվեց Վարդուհու յելույթին: Այնուամենայնիվ, տաք գլուխ ե համառ ուսանողներից մի քանիսը վերստին ակեցին աղմկել, բացականչություններ անել, ձայն եյին խնդրում կրկին խոսելու համար. մյուսներն ստիպում եյին նրանց լռել՝ հարցը պարզված համարելով: Դասարանն աղմկում եր անհանգիստ, իսկ դասատուն չեր ուզում վերականգնել լռությունը, նա շարունակում եր նշումներ անել իր բլոկնոտում:

Վերջապես դանդը տվին ե հետաքրքիր վիճարանությունն ընդհատվեց: Ուսանողներն աղմուկով չրջապատեցին դասատունին ե թափորով նրան ճամբու դրին դեպի ուսուցչանոց: Դասամիջոցին յես ու Վարդուհին դարձյալ խոսեցինք այդ հարցի մասին, այս անգամ զարմանալի մտերմությամբ ու ջերմությամբ, կարծես, թե միմյանց բացատրում եյինք մեր սեփական զգացմունքներն ու հույզերը: Յես այդ ժամանակ միայն զգացի, վոր Վարդուհին ել դիտե սիրել այս բառի ամենազեղեցիկ ու հախուռն իմաստով, ե անմատչելի չե...

Ձգիտեմ ինչպես յեղավ, վոր նյութից չեղվեցինք ե յես հետաքրքրվեցի նրանով: Պարզվեց, վոր հայրը քաղաքի գլխավոր բժիշկն ե, իսկ ինքը նրա միակ դուստրը: Նա ել ինձանով

հետաքրքրվեց, վորտեղացի յեմ, ծնողներ ունեմ թե վոչ, ինչով են դրադվում նրանք և այլն. մենք խոսում եյինք իրար հետ հետզհետե խորացող համակրանքով ու անկեղծությամբ: Նույն- իսկ Վարդուհին մտերմաբար սկսեց ծաղրել իմ քիչ առաջվա վոգեւորությունը. «Սիրո պրոբլեմի հոետոր եյիր դարձել», ասում եր նա զվարթ քրքիջով: «Իսկ դու հենց ինքը՝ պրոբլեմն եյիր» սլատասխանում եյի յես նույնպես ծիծաղելով և խորհրդա- վոր ակնարկով:

Խոսակցությունը քանի դնում, այնքան պարզ ու մտերիմ եր դառնում, քիչ եր մնում, վոր ուղղակի հայտնեյի Վարդուհուն նրան տածած սիրույս մասին: «Միթե այսպիսի հրաշալի աղջիկ կարող ե մերժելու չափ անսիրտ լինել», յերբեմն անցնում եր մտքովս: Բայց զսպեցի ինձ, հարմար համարեցի դրությամբ բացատրել: Մյուս ժամին դրեցի մի վոքերիկ դրություն և դրեցի Վարդուհու գրքերից մեկի մեջ: Դասերից հետո, յերբ բաժանվում եյինք, յես ասացի համարձակությանս ամբողջ ուժով.

— Վարդուհի, պատմությունը սովորելիս ուշագրկը թերթիւր գիրքը, — և արագորեն հեռացա, առանց իմանալու, թե նա կհասկանա՞ իմ ակնարկությունը:

Այդ յերեկո տանը յես խիստ անհանգիստ դրության մեջ եյի. ամաչում եյի ինքս ինձնից և իմ արածից: Բոսկեյի համարձա- կությամբ դրած նամակս դարձաւ մտքիս միակ դրադմունքի սոսարկան: Միթե անխոհեմություն չեք այդքան չուտ սեր առա- ջարկելը. չի՞ բարկանա արդէոք Վարդուհին, իր խիստ ու ազդու հայացքով, չի՞ նայելու ինձ և ասելու.

— Յերեխայություն ես անում...

Ապա սկսեցի ինձ համեմատել նրա հետ: Ով եյի յես. մի դյուրապի յերիտասարդ՝ մեծացած հետամնաց միջավայրում, դեռ նոր-նոր միտքը բաց արած քաղաքի ջինջ լուսի ներքո... իսկ Վարդուհին քաղաքացի յե, կուլտուրական ծնողների զավակ, նա կարհամարհի ինձ, քաղաքացու կտա իր սքանչելի սիրտը, նա չքան չի դա...

«Ինչ անենք, — մտածում եյի յես տխուր, — վոր յերկուսս ել գտնվում ենք նույն կադմակերպության մեջ, կոմյերիտական ենք, չե՞ վոր յերկուսիս կենցաղի ու միջավայրի մեջ յեղած

տարբերութիւնը դեռ չի վերացված... իսկ այդ տարբերութիւնը չի՞ վարող արդեւակել մեր սիրուն»...

Առաջնորդ զարթնեցի սովորականից շուտ և ամենից առաջ մտածեցի յերեկվա նամակի մասին: Գիշերը, ճիշտն ասած, շատ անհանգիստ եյի քնել, տարրորինակ ու բազմապիսի յերազներով, վորոնցից վոչ մեկը չէր մնացել հիշողութեանս մեջ: Բայց առաջնորդ մի տեսակ հանգիստ եյի. յերեկոյան հուզմունքը տեղի յեր տվել մի անորոշ խաղաղութեան. նամակի սեղադրութիւնն ընկած էր սեղանիս վրա, նորից մի քանի անգամ կարդացի այն, վոր ընդամենը մի քանի տող էր, և այժմ ել հիշում եմ բառ առ բառ: «Վարդուհի, յես քեզ սիրում եմ... Գուցէ տարրորինակ թիւս քեզ իմ համարձակութիւնը, բայց այլևս անկարող եմ զսպել այն, ինչ զսպել եմ քեզ տեսնելու որից. միթե՞ հնարավոր ե զսպել սիրո պայծառ ու հորդարող շաղկապը... առողջ դատիր և զգայուն յեղիր դեպի սիրող սիրտը»:

Նամակի ընթերցումը չխանգարեց իմ հոգու անորոշ խաղաղութիւնը: Վոչինչ,— ասում եյի այս անգամ ինքս ինձ—նա կոմ-յերիտուհի յե, զիտակից աղջիկ, կհասկանա ինձ: Մեկ ել, հո յես յերեկա չեմ, վոր յերկյուղ կընեմ անաջողութիւնից»:

Վերջապես դնացի դպրոց: Այստեղ արդեն տխեց ինձ անհանգստացնել այն միտքը, թե Վարդուհին ինչպես կհանդիպի ինձ: Հազար ու մի բան էր անցնում մտքովս, ամենածանր յենթադրութիւնն այն էր, վոր նա հանկարծ վարող էր ինձ մոտ չնստել և դրանով ել, վարժում եյի, պատասխանած կլինեիր իմ դրութեանը:

Դասն սկսվեց, բայց Վարդուհին դեռ չէր յերևում, յես աչքերս հառել եյի դռանը, սպասում եյի սրտատրոյի, թե ահա, նա ներս կմտնի և յես նրա դեմքի վրա կկարդամ իմ դրութեան պատասխանը: Դասից մի քանի բոլակ անցել էր, յերբ դուռը մեղմորեն բացվեց և ներս մտավ Վարդուհին: Սիրտս արագորեն սկսեց բարախել, թվում էր, թե լսում եյի սրտիս զարկերը:

Ահա՛վոր յենթադրութիւնը— վոր նա վարող էր ինձ մոտ չնստել— տանջում էր ինձ: Բայց նախաշնալու համար՝ ուսուցչից քաղաքավարութեամբ ներողութիւն խնդրելով՝ քայլերն ուղղեց դեպի իմ նստարանը... և ի՞նչ, այնուամենայնիւ, մի

ամբողջ համիտեանականութիւն թվաց նրա դռնից մինչև նստա-
րան հասնելը: Նա նստեց առաջվա պես նստարանի ծայրին,
դատավորեց գրքերը և առանց ինձ վրա ուշ դարձնելու (ինչպես
միշտ) սկսեց հետեւիլ դասին: Յես չեյի նայում նրան (վախե-
նում եյի թե ամաչում— չգիտեմ), սրտիս բարախումն ավելի
ու ավելի սաստկացաւ, այնպես վոր յես վռչինչ չեյի լսում,
բացի սրտիս անհանդիստ թիրտոցից: Դասամիջոցին նրա վար-
մունքի մեջ առանձին փոփոխութիւն չնկատեցի, միայն մերթ-
մերթ ժպտում եր ինքն իրեն ու խորհրդավորութեամբ:

Նա ինձ պատասխանեց միայն յերկու շարաթ հետո, յերկու
բառով. «Շատ ես շտապել...»: Բայց շարունակում եր ինձ հետ
վարվել իր սովորական մեղմութեամբ ու քաղաքավարութեամբ:
Այդ եր պատճառը, վոր յես չընկճվեցի նրա սառն ու անհրա-
պույր պատասխանից: Մի ներքին ձայն ինձ հույս եր ներշնչում,
գրեցի յերկրորդ, յերրորդ նամակը, գրում եյի արդեն բավա-
կանաչափ համարձակ վոճով, մի փոքր նույնիսկ բանաստեղծական
ջերմութեամբ: Վարդուհին մեղմ ու խորհրդավոր հայացքով
նայում եր ինձ ամեն անգամ, յերբ կարգում եր իմ նամակները:

Բայց չեմ ուզում այս մասին շատ խոսել, վորովհետև տես-
նում եմ, վոր դուք արդեն հասկացաք, թե այս բոլորի վերջն
ինչ ե լինելու: Վարդուհին համաձայնեց, և մենք սիրեցինք
միմյանց փոխադարձ կերպով: Սկսեց սիրային ջերմ գրադրու-
թիւն մեր յերկուսի միջև, յես նրան գրում եյի բանաստեղծու-
թիւններ, վորքան թույլ եր տալիս իմ շնորհքը, գեղեցիկ,
վիպային նամակներ՝ յուրահատուկ վերամբարձ վոճով, մեծ
բանաստեղծներից ծաղկաքաղ արած արտահայտութիւններ,
վորոնք համապատասխանում եյին մեր սիրուն: Վարդուհին
ժպտում եր մտերմորեն, աղջկային իր վողջ մեղմութեամբ, իսկ
յերբեմն ել պատասխանում եր գրավոր:

Հաճախ իրար հետ դնում եյինք նրանց տուն: Հայրը, վոր
ինչպես ասացի քաղաքի գլխավոր բժիշկն եր, տանը չեր լինում,
իսկ մայրը՝ մի բավական վարթամ կազմվածքով միջահասակ
կին, ինձ ընդունում եր ակնհայտի սառնութեամբ: Նրան հան-
դիպելիս յես միշտ չփոթւում եյի և վողջունում յերևի շատ
անշնորհ ձևով: Նստում եյի Վարդուհու գեղեցիկ կահավորված
առանձնասենյակում և դաս պատրաստում: Մայրը չեր հեռա-

նում մեղինից, աշխատեալ մոր դասերից դուրս ուրիշ վոչնչի մասին չեյինք կարողանում խոսել: Կասկածամիտ և հպարտ կին եր յերևում Վարդուհու մայրը: Ինչպես արտաքինի, նույնպես ել նրա բնավորութեան մեջ վոչ մի դիմ չկար, մոր նմաններ իր դասեր և ցույց տար, մոր այն պարզասիրտ, լրջմիտ ու սքանչելի աղջկա մայրն է դա: Ինձ վրա նայում եր քաղաքակրթված կնոջ հպարտ արհամարհանքով՝ դեղջուկ յերիտասարդի հանդեպ, յերբեմն նույնիսկ այնքան բացահայտ կերպով եր ծաղրում իմ գլուղացի լինելը, մոր Վարդուհին անհարմարութեանից ու մութ բարկութեանից չիկնում եր:

— Վոր դեղինքն ես, աղա ջան, — հարցնում եր նա «դեղինք» բառն ակնհայտորեն չեշտելով, իսկ լիքը, թորչոմած՝ դեմքի վրա խաղում եր մի խալթող ժպիտ: Ձրում եյի տիկնոջ թունոտ ծաղրն ու արհամարհանքը, բայց պատասխանում եյի ախմա:

— Լալ Ե, մոր դեղացի անդրադետ ծնողներդ մտածել են քեզ քաղաք ուղարկել, ուսումի տալ, — կրկին խոսում եր նա այս անգամ արհամարհանքն ուղղելով ծնողներին կողմը, — ասե՛նք Խորհրդային կարգեր են, — շարունակում եր նա կարծես ինքն իրեն, — թե չե հաղար տարի մնա՛ր՝ ծնողներդ չեյին մտածի ըս ուսման մասին:

Յես խիստ նեղվում եյի նրա այդ պարզորոշ հեղնանքից, բայց վոչնչ չեյի ասում: Իսկ Վարդուհին նայում եր ինձ ամաչկոտ ու ներողամտութեան խնդրող հայացքով:

Բայց մի անգամ տիկինն իր թշնամանքն ուղղակի ձեռնով արտահայտեց դուզի նկատմամբ: Յես ու Վարդուհին հասարակադիտութեան նոր դասն եյինք պատրաստում: Հարցը վերաբերում եր սոցիալիզմի կառուցման պայմաններին: Վարդուհին պատմում եր այն մասին, մոր սոցիալիստական հասարակարգի ժամանակ վերանալու յեն դուզի ու քաղաքի միջև յեղած հակասութեաններն ու տարբերութեանները, դուզն իր զարգացման աստիճանով հալստարվելու յե քաղաքին: Տիկինը նստել եր դռան մոտ դրած փոքրիկ աթոռակի վրա, մոր փորել եր նրա կապույտ շրջագեցտից և ինչ մոր ձեռագործ եր անում: Յերբեմն խեթ-խեթ նայում եր մեզ մի արհամարհանքով, մոր չեր ել կամենում թաղցնել: Հանկարծ նա միջամտեց սպիտակ ձեռքերը չռելով ծնկների վրա.

— Իսկ ինչքան պիտի անցնի, վոր դուզը համասարվի քաղաքին և գյուղացին քաղաքացուն, խնրոքներս...

Վարդուհին չիկնեց ամոթից և վորպեսզի մեղմի այն անհարմար դրութիւնը, վոր ատեղծվեց մոր անակնկալ միջամտութիւնից, ծիծաղեց անընտանան ձայնով, ապա կամեցաւ շարունակել դասը ուշադրութիւն չդարձնելով մոր խոսքերին, բայց մայրը վրկին խոսեց, վարժես ինքն իրեն.

— Յերբեք ել հնարավոր չե գյուղին ու գյուղացուն հասցնել քաղաքին ու քաղաքացուն, ինչպիսի ջանքեր ել դործադրվին:

Վարդուհին ավելի նեղվեց, այլայլվեց, իսկ հետո այլևս համբերեց.

— Մայրիկ, դու սխալվում ես,—ասաց նա լուրջ դեմքով և բարկութեան նկատելի շեշտով,—այդ նրանից ե, վոր դու չես ասըսում մեր նոր, սքանչելի կյանքով, չես տեսնում, թե ինչ ե կատարվում քո շուրջը, ինչպես ե փոխվում գյուղի խաղար ու իշխուկ դեմքը...

— Ճառ մի՛ ասա,— կտրեց Վարդուհուն մայրը իր մայրական հրամայող հեղինակութեան ամբողջ ուժով.—այդպիսի ճառ դնա ձեր ուռուցչին ասա, վոր քեզ լավ թվանշան նշանակի: Յես նոր կյանքումն եմ ասըսում, յերկնքից չեմ իջել, իսկ շուրջս ել տեսնում եմ ամեն որ: Գյուղին ու գյուղացին ժառանգաբար են ստացել իրենց տգիտութեան դարավոր սովորութիւն, իսկ եդ վերացնելը, հնարավոր չի... Վարդուհին այս անգամ քրքջաց յերկարատե, առանց ուշք դարձնելու մոր հետագա խոսքերին: Տիկնոջ պատճառաբանութիւնն այնքան արտառոտ ու միամիտ եր, վոր յես ել չկարողացա զսպել ինձ և ծիծաղեցի Վարդուհու հետ: Նա խորապես աղւղվեց մեր ծիծաղից, այլայլվեց և շարութեամբ մի քանի կոպիտ ակնարկներ արեց վորոշակի կերպով իմ դեմ ուղղված... Ներտելի յեր, վոր նա գյուղացիների մասին այդպիսի աննպաստ կարծիք ե հայտնում, վորպեսզի ինձ նսեմացի Վարդուհու աչքում:

Վարդուհին յերկյուղով նայեց ինձ՝ չլինի կոպտութիւն թույլ տամ: Բայց յես համբերատարութեամբ լռում եյի. հասկանում եյի Վարդուհու դրութիւնը և զսպում եյի ինքնատիրութիւնս՝ հսկայական ուժ դործադրելով: Տիկինն այլևս ան-

տանելի յեր դարձել իր բացարձակ հարձակումներով: Նա ամբողջ հոգով ատում ու արհամարհում եր ինձ, քայդ յես զգում եյի, բայց մի տարրերինակ հոգեբանական յերևույթ ասեմ ձեզ, վորքան այդ հպարտ ու չար կինը ատելի ու անտանելի յեր դառնում իմ աչքում, այնքան պայծառանում ու սիրելի յեր դառնում նրա դստեր՝ Վարդուհու չքնաղ պատկերը. նրա հմայքն աղէլի յեր բարձրանում, վորպես աղջիկ և հալատարիմ ընկեր...

Սոսակցութիւնը դեռ կշարունակվեր այդպիսի լարված ձևով, յեթե ներս չմտներ մի վարձահասակ ու թիկնեղ, միջին տարիքն արդեն անցկացրած մարդ՝ Վարդուհու հայրը, հաստ վերարկուով և մոխրագույն յեմլրոպական շլապայով: Աչքերին ունեւ դունավոր, վալլուն ակնոցներ: Նա զվարթ մարդու մշտածիծաղ տոնով բարեկեց բոլորիս և գլխարկն ու վերարկուն տեղավորելով՝ նստեց ազատ աթոռներից մեկի վրա մի այնպիսի ծանրությամբ, վոր աթոռն անհուտրեն ճռուց նրա տակ:

— Հը՛, ելի ձեր վե՞ճն եք սկսել, — ասաց նա նկատելով մոր և աղջկա հուզված, բարկացկոտ դեմքերը: Հետո դառնալով Վարդուհուն ասաց.

— Աղջիկա, դու որքա հետ (նա ձեռքով ցույց տվեց տիկնոջը, վոր չար հայացքը դեանին հառած՝ լռել եր) շատ մի վիճաբանիր, սրա մեջ հինը ժայռի պես ամուր ե նստել, փուլ չի դա:..

Տիկինն այլևս չդիմացաւ ամուսնու ասածին և թթված դեմքով դուրս յեկալ: Բժիշկն այս անգամ հոհաց սրտաբաց անկեղծությամբ. յերևում եր, վոր այդպիսի վեճեր ու տեսարաններ նրանց մոտ հաճախ եյին պատահում:

Յես բարովոք համարեցի վեր կենալ:

— Կա՛ց, յերկտասարդ, — ասաց բարեսիրտ բժիշկը, — կըտոտենք, ի՞նչու յես շտապում: Վարդուհու հետ միասին եք սովորում: Լալ ե: Յերեվում ե չրջանից ես յեկել, այո՞: Լալ ե, շատ լալ ե: Դյուղն ու չրջանը լուսավորվում են արդեն: Սովորիր, սիրելիս, չրջանին հիմա մեծ թիով կադրեր են հարկաւոր:..

Յես շորհակալութիւն հայտնեցի ու դուրս յեկա:

Մյուս որը Վարդուհին ամաչում եր ինձ նայել: Նա յերևի

ստացում եր, վոր յես էր յերեսովը կտամ էր մոր յերեկվա վերաբերմունքը...

Բայց յես հասկանում եյի Վարդուհուն և, իհարկե, վոչինչ չասացի:

2.

Մենք անսահմանորեն յերջանիկ եյինք մեր սիրով, և թվում եր, թե աշխարհում վոչ մի արգելք չի կարող մեզ անջատել իրարից: Գուցե դուք ասեք, թե դա սովորական իդեալիստ սիրահարներին սնաստարծությունն է իրենց սիրո նկատմամբ: Այդ ձեզ եմ թողնում յեզրակացնելու: Միայն մի բանի մեջ ինձ պիտի հավատաք, վոր մեզ համար չկար ավելի բախտավոր ու յերջանիկ միտք, քան այն, վոր մենք սիրում ենք իրար, վոր մեր արտերն իրար են տրված մեր ազատ ու յերջանիկ աշխարհում:

Բայց յես յերբեմն նկատում եյի (մեր սիրային հանդիպումների ամենարուսն մոմէնտներին), վոր Վարդուհին ինչ-վոր մոռալվում է և տխրում: Թեև դա կարճատև եր լինում, բայց իմ մեջ վատ նախադգացումներ եր դարթեցնում: Իր տխրությունը հաճախ նա ցանկանում եր թաղցնել, բայց չեր հաջողվում:

Մի անգամ ել մեր մեջ այսպիսի խոսակցություն բացվեց: Բոլորովին անսպասելի՝ Վարդուհին հարցրեց.

— Գրիգոր, ի՞նչ էս կարծում, կարո՞ղ ե պատահել, վոր մենք իրարից անջատվենք:

Վերջին բառերը նա արտասանեց նկատելի հուզմունքով և յերեսը չրջեց: Յես ցնցվեցի այդ տարրորինակ հարցից, վորի մասին մտքովս անգամ չեր անցել: Բայց զսպեցի ինձ և ներքին դժդոհությունս խեղդելով՝ ասացի միանգամայն անտարբեր ձևանալով.

— Կարող ե պատահել:

— Յե՛վ այն ել ընդմիջո՞ւտ, — կրկին հարցրեց Վարդուհին աճող հուզմունքով:

— Ընդմիջո՞ւտ, — նույն սառնասրտությամբ պատասխանեցի յես անհողողո՞ւ նայելով նրա մոռալ դեմքին: Նա ցնցվեց ամբողջ մարմնով. նրա չրթունքները դողում եյին հուզմունքից:

— Բայց, այն ժամանակ յես կխելագարվեմ,—խոսեց Վարդուհին կարծես ինքն իրեն. թվում էր, թե նրա ձայնը հետըդհետե մարում է։ Ինձ մի տեսակ տհաճ հնչեց այդ տարորինակ սանտիմենտալիզմը։

— Ձեզալ,—ժպտացրեց յես աշխատելով զվարթ տոն տալ այդ մռայլ խոսակցությանը,—դա չափազանցությունն է, Վարդուհի, հիմանդության հասնող չափազանցություն։ Դա կոմյերիտուհու զատողությունն է։ Այդպես կարող եր ասել Նարդոսի հերոսուհին։ Իսկ, դիտե՞ս ինձ հետ ինչ կպատահի, յեթե մենք բաժանվենք ընդմիջա։

— Ի՞նչ.— տաղնապով հարցրեց Վարդուհին։

— Յես կմոռանամ քեզ և կամուսնանամ մի ուրիշի հետ, դրանով ել հարցը կփակվի...

— Այդպես ասում ես վորպես կոմյերիտակա՞ն։

— Յեւ վորպես նոր կյանք կառուցող մարտիկ։

— Սխալվում ես,—զգացված ասաց նա նեղվելով իմ անտարբեր վրձից,—այդ այժմ ես ասում. այդպես չես անի, ի՞նչ է, կոմյերիտականը չի՞ սիրելու ամուր ու անբաժան։

— Հարցն այդ չէ, Վարդուհի,— ասացի յես արդեն բոլորովին լուրջ։—Մեր նոր սիրո մասին մենք շատ ենք խոսել, և ինքդ ել լավ դիտես, թե կոմյերիտականի սերն ինչով է ամուր ու անբաժան։ Բայց մի՞թե դու գտնում ես, վոր սիրո այդ զղացմունքն ամենազոր է, վոր նա կարող է ճզմել մարդուն այն ժամանակ, յերբ վա պայծառ դիտակցություն, կենսուրախ ու հախուռն կյանք, վորի մեջ վրչ թե սիրում են անհատներ միմյանց, այլ դոյություն ունի, ընդհանրական, միասնական սեր, սեր՝ մարդու նկատմամբ, աշխատանքի ու պայքարի նկատմամբ...

— Յեւ յես սկսեցի մանրամասն բացատրել իմ հայացքները կոմյերիտական սիրո մասին... շատ բաներ ասացի և ըստ յերեույթին լավ եյի ասում, վորովհետև ամբողջ եյությամբ հուզվել եյի, իսկ Վարդուհին լսում էր ինձ կլանված հետաքրքրությամբ։

3.

Բայց ահա, արագորեն ու աննկատ անցավ ուսման ժամանակամիջոցը և մենք ավարտեցինք տեսնիկումը։ Մեզ վրա նայում էր կյանքը իր պահանջկոտ, խորիմաստ հայացքով։ Նա

կանչում եր մեզ աշխատանքի՝ ինչպես հոգատար հայրը իր զավակներին :

Յես սիրային յերևակայությունների հրապուրիչ բարձունքից սկսեցի վար իջնել և նայել իրականության աչքերին, ինչպես պետք է լիներ մեր դրությունը դպրոցից հետո : Իմ յեզրակացությունը գործնական եր, ամուսնանալ և միասին դնալ շրջան՝ իմ վաղեմի յերազի համաձայն դառնալ ուսուցիչ :

Բայց Վարդուհին ուրիշ ծրագիր ունեւր : Նա դեմ եր քաղաքից դուրս դալուն : Ամուսնանալ և յերջանիկ կյանք ստեղծել քաղաքում, — այսպես եր նրա ծրագիրը — վոր իմ մեջ զարթեցնում եր խուլ հակակրանք, իսկ Վարդուհին դարձանալի կերպով նսեմանում եր իմ աչքին : Չեմ մոռանում այն յերեկոն, յերբ յերկուսովս քննում եյինք մեր ասպագայի հարցը : Իմ կյանքի վոչ մի յերեկոն այդքան պայծառ չի մնացել իմ հիշողության մեջ :

Գրեգորը լռեց և վառեց կիսաքաշ ծխախոտը, վոր փոշոտ դուխը խոնարհել եր մոխրամանի մեջ : Ծուխը մեղմորեն ու մոխրագույն դանդուրներով դուրս յեկալ նրա բերանից . նա նայում եր ծխին, վոր մշուշի պես լուծվում եր սեյսակում ու անկանում :

Նա շարունակեց : Կարծես ծխախոտից աշխույժացած .

— Սեպտեմբերի մի հրաշալի ու զովաշունչ յերեկո յեր :

Կողք կողքի, ինչպես միշտ, քայլում եյինք յես ու Վարդուհին ու մտածում : Վարդուհին ամբողջ ժամանակ լուռ եր ու մտայլ : Յես վախենում եյի առաջինը սկսել վտանգավոր խոսակցությունը . մութ նախադրացումը յերկյուղով եր լցրել սիրտս : Վերջապես սկսեցի խոսակցությունը .

— Վարդուհի, արդեն վորոշված է, ինձ ուղարկում են շրջան և յես չեմ հրաժարվում :

— Շատ իզուր, — խուլ կերպով ասաց Վարդուհին, առանց նայելու ինձ : Յես սպասեցի, վոր նա շարունակի խոսել, բայց նա լռեց և հայացքը հառած դեմին՝ շարունակեց քայլել իր տարտամ քայլերով :

— Լսի՛ր, Վարդուհի, — ասացի յես վճռականությամբ, — դու արդեն ճանաչում ես ինձ և դիտես իմ նպատակը, հարկ չկա վոր

յես նորից ամեն ինչ ասեմ: Յես կարծում եմ, վոր դու ել յերես-
խա չես և հասկանում ես ինձ...

— Հասկանում եմ, — ընդհատեց նա, և նրա ձայնի մեջ յես տանջվող հոգու շփոթեր լսեցի: — Հասկանում եմ և միաժամանակ զսնում, վոր մենք այստեղ պիտի մնանք: Գիտեմ, տարորինակ ե թվում քեզ այս սրահանջը: Ինչ արած... Մենք կմնանք այստեղ. իսկ շրջանն առանց կադրերի չի մնա, դնացողներ շատ կլինեն, անհոգ յեղիք:

Յես ամաչեցի վարդուհու այդ խոսքերից. մի տեսակ քաղքենիական այդ տեսակետը, վոր ոտարոտի յեր վարդուհու համար, ինձ խորապես ազդեց:

— Իսկ ի՞նչ դիտես, — ստացի յես, — վոր այդ շատերն ել քեզ պես չեն մտածի:

Վարդուհին լուռ եր, յես սկսեցի խոսել. հանդամանդին կըկին անգամ բացատրեցի իմ վողջ ծրարերը, նկարագրեցի մեր դործը դյուզում, դյուզի գեղեցիկ բնությունը, հիշեցրի նրա սիրալեզ խոստումները և այլն: Վարդուհին լսում եր բավական անտարբերությամբ. զգում էյի, վոր նա ուրիշ մտքերով ե տարված և խիստ ընկճված ե: Մտածեցի, վոր բանը վատ ե վերջանալու, վոր նրան չեմ կարողանալու համոզել, վոր նա ... ով ե իմանում հազար ու մի բան յենթադրեցի, հիմա չեմ հիշում:

Այսպես տեսց մինչև ժամը 12-ը, վոչ մի հետեանքի չհասանք. ինչ համոզմունքներով յեկել էյինք, այնպես ել մնացինք: Բոլոր նյութերը սպառել էյինք. բայց չէյինք բաժանվում: Չգիտեմ ինչու՝ մեզ թվում եր, վոր դամեր վերջին հանգիստն են լինելու: Մոտենում եր բաժանման մոմենտը: Այլևս չհաղկալելու տխուր նախազգացումը հուզել եր վողջ եյությունս: Մենք կանգնեցինք Արուսյանը հատող փողոցներից մեկի մի մուկտանկյունում:

Յես բռնել էյի նրա հուզմունքից դողացող ձեռքը և շարունակ նայում էյի նրա կարճ խուզված, դանդուր մազերին, վորոնք մթուկյան մեջ կախարդիչ փայլ էյին ստացել:

Նա ինձ չեր նայում. հայացքը հառած անորոշ մի կետի, ինչ-վոր մտածում եր: Յես նրան ալքքան տխուր յերբեք չէյի տեսել: Յեվ նա, այն մշտած իծաղ ու հրաշալի ազդիկը, այժմ նույնչափ տխուր եր ու մտախոհ, վորչափ առաջ կենսուրախ ու

ծիծաղկոտ, և այդ յերկուսն ել նրան սաղում եյին հալա-
սարապես...

— Ուրեմն մեր ճանապարհները բաժանվում են, — հուզ-
մունքս զսպելով հաղիվ կմկմացի ու ձևոք մեկնեցի նրան վեր-
ջին մնաս բարեվի...

Նա ցնցվեց, միության մեջ նկատեցի նրա խոշոր, թուխ
աչքերի հանկարծակի բոցավառումը, վոր հետեւանք եր մի ներ-
քին վճռի:

— Վո՛չ, մենք չենք բաժանվելու, — արտասանեց նա դողա-
ցող ձայնով, — յես քոնն եմ, մենք միասին ենք: — Նրա ձայնը
տարորինակ ուժ եր ստացել: — Դու դնա դյուղ, յես կգամ.
յերկու ամսից հետո յես քեզ մոտ կլինեմ: Դու կհեռադրես ինձ,
անսպասան կհեռադրես... Հասկացա՞ր: Մեր ճանապարհները չեն
բաժանվելու յերբեք:

Նա վերջին նախադասությունն ասելիս մի վճռական շար-
ժումով պոկվեց տեղից և սկսեց արագորեն հեռանալ ինձանից:
Գնում եր զարմանալի թեթեւությամբ, դիմահարի պես, ինձ
թողնելով ապուշ կտրած: Յես յերկար ժամանակ կանգնել եյի
միության մեջ անղղա դրությամբ, չմտնելով վոչ ինձ, վոչ
յեղածը... Այդպիսի վիճակ, ինձ թվում ե, կպատահի լուսնոտի
հետ՝ յերբ նրան արթնացնեն գիշերը չըջելիս...

Ձեյի հալատում կատարվածին, կարծում եյի, թե Վարդու-
հին ինձ հետ կատակ ե անում, թե շուտով վերադառնալու յե և
ասելու «տեսա՞ր ինչպես վախեցրի...»

Յեվ սպասում եյի: Ինչքան սպասեցի՝ չեմ կարող ասել,
վորովհետեւ այդ ժամանակ ամեն ինչ կանգ եր առել իմ մեջ,
և՛ միտքը, և՛ ժամանակի զգացումը...

Բայց Վարդուհին չվերադարձավ: Յես նրան չտեսա նույնիսկ
հաջորդ ուրը, յերբ դյուղ եյի մեկնում: Գնացի տուն, դպրոց,
փողոցներում թախտեցի, Վարդուհին չկար:

Տիւրք և հուսահատ սրտով մեկնեցի դյուղ:

Ինձ վրա շատ խիստ եր ազդել Վարդուհու տարորինակ կեր-
պով բաժանվելը: Ծրագրերիս դրեթե կեսը տապալվել եր. յես
յերազում եյի դյուղ վերադառնալ կոմյերիտուհու հետ, նրա
հետ պայքարել դյուղի վերափոխման պատասխանատու Փրոն-
աում: Բայց նա չեկավ, Լքեց ինձ:

...Այս դիտակցութիւնը և դառն եր և մանաւանդ, վերադո-
բական: Մի՞թե յես այդպիսի անվճարականութիւն եյի սպասում
Վարդուհուց, մի՞թե յես այդքան ժամանակ լայլ չեմ ճանաչել
ու հասկացել նրան... Բայց այս մտքերը վարձատել եյին լինում:
Վճարար հուսադրում եյի ինձ, վոր նա ինձանից չի կարող բա-
ժանիւլ, վոր յերկու ամիս հետո ինձ մոտ կլինի, կհետադրեմ
կդա...

Յեւ անձկությամբ սպասում եյի այն յերջանիկ որվան, յերբ
Վարդուհին վոտք պիտի դնէր իմ տունը:

Գյուղում լարված աշխատում եյի, վոչ մի բոպե հանգիստ
չունէի, բայց և վոչ մի բոպե չէի դադարում Վարդուհու մա-
սին մտածելուց: Նա յեր իմ յերևակայության մեջ, բանա-
ստեղծութիւնների մեջ, իմ կյանքում... Չնայած յես նրան
ասում եյի, վոր հեշտ և բաժանիւլը, դժվար չե նույնիսկ իրա-
մոռանալը, բայց այժմ զգում եյի, վոր սիրտս դրան համաձայն
չե...

«Վոչինչ», — հուսադրում եյի յերբեմն ինձ, — այդպես կլինի,
մարդ եմ՝ կհուզվենք ել, կտխրենք ել սիրուց, բայց ընկճվել՝
յերբեք:

Գրիգորը լռեց և զննող հայացքով նայեց մեզ:

— Յեթե յես իմ սիրո պատմութիւնը գրելիս լինէի, — վեր-
սիւսեց նա մի ժպիտով, վոր ունենում և սրախոսութիւն ասողի
դեմքը, — այստեղ անպայման նոր դուրս կնշանակի և մի վոքը
հանդատութիւն կտայի հոգնած ուղեղիս ու ջղերիս:

Նա կրկին լռեց սպասելով մեր վերաբերմունքին:

— Իսկ յեթե մենք ել քո այդ պատմության ընթերցողները
լինէինք, հենց այդ գլխի վրա ընթերցումը կընդհատէինք և
պատմութիւնը ավարտած կհամարէինք, թեկուզ հետեւյալը
հատորներ լինէին, — ասաց Աստղիկը խորամանկ հայացքով նա-
յելով Գրիգորին:

Բոլորս ծիծաղեցինք: Ծիծաղեց նույնպես Գրիգորը, բայց
դեպի կերպով նեղված ասաց.

— Մի՞թե պատմութիւնն այդքան թախանջիկ դուրս յեկավ:
Յեթե լայլ չեմ պատմել, յես եմ մեղավոր, պատմութիւնը մեղք
չունի:

— Պատմութիւնն իհարկե մեղք չունի, — կրկին խոսեց Աստ-

դիկը նույն տոնով, — նրա ստեղծողներն են մեղադր, մանա-
վանդ հերոսուհին, վորի մեջ, յեթե պեղումներ կատարես, ամեն
ինչ կարելի յե գտնել...

— Խանդեց, — ասաց գլուղատնտեսն իր սովորական անվու-
թությամբ: Բոլորս քրքջացինք, բացի Աստղիկից, վոր պառ-
ճաստվում եր յերեմի պաշտպանվելու: Բայց Գրիգորը կանխեց
նրան:

— Աստղիկը ճիշտ ե նկատել, — ասաց նա, — իմ պատմու-
թյան հերոսուհին այնպես դուրս չեկավ, ինչպես կար իրակա-
նում: Բայց լսեցեք շարունակութունը. դուցե այնտեղ կարողա-
նաք լրիվ դադարիսր կազմել նրա մասին: Ձեր բախտից այս գլու-
խը դրամոր ե, դրամած հենց իր՝ վարդուհու ձեռքով: Գրանով
յես ձեզ աղատած կլինեմ անշնորհք պատմելու տհաճությունից:

Այս ասելով նա մոտեցավ փոքրիկ դրադարակին, քանդեց մի
քանի դիրք ե դրքերից մեկի միջից հանեց լերկու տակ խնամքով
ծալված մի թուղթ.

— Գլուղ հասնելուս յերկրորդ որը, — շարունակեց Գրիգորը,
թուղթը հանդարտ բացելով, — յես նամակ գրեցի վարդուհուն,
մի տխուր ու մեղամաղձոտ նամակ, վորի բովանդակութունն
այժմ չեմ հիշում: Մի քանի որից հետո պատասխանն ստացա.
այն ինչ յերջանիկ պահ եր, յերբ փոստատարն ինձ հանձնեց այդ
նամակը. այդպիսի պահեր մարդկանց կյանքում հաճախ չե, վոր
պատահում են: Ահա այդ նամակը, վոր ձեզ համար կկարդամ
փորպես իմ պատմության ամենանշանավոր... գլուխներից մեկը:

«Իմ սիրելի Գրիգոր,

Ամաչում եմ հիշելով մեր տարբրինակ հրաժեշտը, հատկա-
պես իմ վարմունքը, բայց վոչ մի բացատրություն տալ չեմ կա-
րող, այդ մասին վոչինչ չպահանջես, խնդրում եմ:

Քո տխուր ու հուսահատ նամակն ինձ վշտացրեց: Միթե՞
քո մեջ կատկածն այդքան շուտ ե բացալատվում, միթե այդքան
շուտ սրտումդ ծնեց թերահավատություն իմ նկատմամբ... Այդ
անխղճություն ե, Գրիգոր, վոր յես տանել չեմ կարող: Յես քեզ
սիրում եմ անսահման, անընդգրկելի սիրով: Յե՞վ հանկարծ, ինչ
եմ կարդում քո նամակում — «կասկածելի վերաբերմունք, ան-
հասկանալի սառնություն, անորոշություն» ե այլն, այսպիսի ար-
տահայտությունների անխիղճ շտալում: Յե՞վ այդ՝ ըստ յերե-

վույթին քեզ ներշնչել ե մեր տարորինակ բաժանումը: Վո՛չ, սիրելիս, սխալվում ես իմ նկատմամբ. նշանակում ե չես ըմբռնել իմ եյությունը, չես հասկացել ինձ: Այդ ինձ ստիպում ե քիչ ավելի՛ յերկար կանգ առնել հատկապես իմ մասին: Այսպիսի դեպքում վիպասանները կգործածեն «հոգու աչքերով սեփական ներքը նայել»— դարձվածքը, բայց նրանց հերոսահինքների հոգու եյությունը, դա հենց իրենց վիպասանների հոգին ե անդրադարձած հայելու մեջ: Իսկ յես վիպասան չեմ, յես կոմյերբիտուհի յեմ՝ սիրահարված կոմյերբիտականին, ուստի իմ սեփական եյության ներքը նայելը վո՛չ մի կապ չունի վիպական ինչ-վոր հյուսվածքի հետ:

Ահա իմ հոգու խորքը. յես նայում եմ նրան պայծառ զիտակցությամբ: Այնտեղ ամեն ինչ սլարդ ե ինչպես ապրելյան ամենապարզ որը, ջերմ ու հախուռն ե ինչպես ամենատաք ամառը: Յես հասկանում եմ ինձ, հասկանում եմ սրտիս բոլոր հույզերն ու զգացումները— ե դա բնորոշ ե մեր դարաշրջանի մարդուն:

Այս նամակում յես ուզում եմ խոսել իմ սիրտ մասին՝ քո նկատմամբ, իմ ամենանվիրական ու ամենաբարդ զգացմունքի մասին, վոր չողջողում ե հիմա զխտակցությանս պայծառ արեւլի տակ: Ինչպե՞ս սիրեցի քեզ այսքան անսխալ ինքնիկ ու բոցավառ կերպով: Մինչեւ այժմ յես զբեթե այգիսի հարց չեյի տվել ինձ: Այժմ քո յերկդիմի հառաչանքի պես անհույս արտահայտություններն ինձ ստիպում են հաշիվ տալ նախ ինձ ե ասպ քեզ այն բոլորի մասին, վորով յես ապրել եմ հոգեպես քեզ հետ ծանոթանալու որից:

Յես քաղաքացի յեմ այս բառի կուլտուրական, այժմյան իմաստով: Ծնողներս, ինչպես գիտես, յեկել են հին աշխարհից, սնվել են մի քանի հասարակարգերի սնունդով ե, հետևաբար, իրենց հետ բերել են բազմաթիվ մտքեր, սովորություններ ու դադավարներ հին աշխարհից: Իմ մանկությունն սկսվել ե Սորհրդային իշխանությամբ, յերբ դեռ յերկիրն ել մանուկ եր, ինձ նման: Մենք իրար հետ աճեցինք, յես սնվեցի յերկրի հյուսթերով, նոր կենցաղն ամրացավ իմ մեջ: Յեւ յես դարձա կոմյերբիտուհի:

Սակայն պետք ե ասեմ, վոր իմ մեջ դեռ չատ սովորություն—

իմ Երրո հետ, դյուղում, իմ պայծառ յերազներէ իրականության մեջ...

Դու իմ առաջին սերն ես, Գրիգոր, վորին հանձնեցի իմ մաքուր զգացումների առաջին փունջը: Այդ ե արդյոք պատճառը, վոր աղքատ քաղցր ես, աղքատ հմայիչ: Զգիտեմ, միայն մի բան պարզ ե, վոր քո մեջ յես տեսնում եմ իմ հոգու սկստկերը, ինձ...

Բայց ինչպես եր այն ժամանակ իմ դրությունն ընտանիքում, յերբ արդեն սիրում եյի քեզ: Այդ մասին մինչև այժմ քեզ վնչինչ չեմ ասել, բայց այժմ պարտաւոր եմ ասել:

Մի ուր (կարծեմ քեզ հանդիպելուց մեկ ամիս հետո) չգիտեմ ինչ կապակցութեամբ, մեր տանը խոսք բացվեց իմ ամուսնութեան մասին: Ի դեպ, իմ ամուսնութեան խնդիրը միշտ ել հանդիսացել ե մօրս իղեալը, նրա յերեւակալությունների ամենապայծառ նյութը: Քանի՜ քանի անգամ նա ծրարել ե իմ ամուսնությունը մի զինվորականի հետ, ծրարել ե ամենաչնչին մանրամասնություններով: Այդ ուրն ել ինձ մօտ խոսք բացվեց:

— Դպրոցն ավարտելուց հետո Վարդուհուս պսակելու յեմ, հիմիկվանից փեսայի մասին մտածենք, — ասաց նա հորս լուրջ տոնով: Հայրս ժպտաց ե իր սովորական զլարճախոսութեամբ պատասխանեց.

— Մենք ինչո՞ւ յենք մտածում նրա փեսացույի մասին, հո փեսացուն մեզ համար չի, թող ինքը մտածի...

— Ասրե՛ս, — բարկացավ մայրս անկեղծ հուզմունքով ե չեղապահի նայեց հորս մշտածիծաղ, լիքը դեմքին, — մենք թողնենք իր կամքին՝ անխորձ աղջիկ, դուքի հանդիպեց մի դյուղացի քու յերիտասարդի ու սիրեց: Հետո՞:

Իմ մեջ ներքին պահանջ առաջացավ պատասխանելու մօրս:

— Մայրիկ, — ասացի յես կես լուրջ, կես կատակ, — յես հենց դյուղացի յերիտասարդի պիտի առնեմ, իմ փեսացույի մասին կարող ես չմտածել:

Հայրս սրտանց ծիծաղեց ե սպիտակ փափուկ ձեռքը դրեց ուսիս՝ ինչան համաձայնութեան: Այդ, ըստ յերեւույթին, խիստ աղքեց մօրս վրա: Նա նախատինքի մի դառն հայացք ձգեց վրաս՝ բոլորովին նկատի չունենալով իմ վրճ լուրջ տոնը ե զարնութեամբ խոսեց.

— Իմ ամբողջ հույսը դու յես, տարիներ շարունակ քեզ աչքի լույսի պես պահել եմ, վոր այժմ թողնեմ կորչե՞ս... Ուզում ես քո վամբլի՞ն թողնեմ քեզ: Վո՛չ:

Նա բարձրացրեց ձայնը, վորի մեջ զգացվում էյին բարկութեան շեշտեր.

— Յես թույլ չեմ տա, վոր դու մի դյուղացու կլին դառնաս, այդ մոռացիր: Դու յերեմի ապահով ես քո կոմյերխուհի լինելով, բայց դա ինձ համար վոչ մի արժեք չունի, դու իմ աղջիկն ես, և յես պիտի տնորինեմ քո ամուսնութեանը— ուրիշ վոչինչ:

Հայրս քահ-քահ ծիծաղեց մորս հանկարծակի բռնկման վրա և նրան ավելի բորբոքելու համար մի քանի ուրիշ խոսքեր ասաց իմ անունից... Այնուհետեւ մայրս շարունակ խոսք եր բաց տնում այդ մասին և ակնարկում դանդաղան դինվորականների, վորոնց ինքը ճանաչում եր: Իսկ յերբ առաջին անգամ յես ու դու մեր տուն գնացինք պարապելու, մայրս ինչ վոր բան նախազգուշացրե՞լ թշնամութեամբ արամադրվեց քո դեմ: Շարունակ վատարանում եր քեզ, մեղադրում անկուտուրականութեան մեջ: Իսկ յես պաշտպանում էյի: Մի անգամ այլևս նա չհամբերեց.

— Հը՛, չլինե՞ս սիրահարվել ես եղբեղքի բատրակի վրա, — ասաց նա սպառնալից աչքերը վրաս հառելով:

Յես ել չուղեցի թաղցնել, խոտտովանվեցի և անմիջապես զղջացի: Նա կաթվածահարի պես թուլացավ ու ընկավ բազկաթոռին: Յես ցնցվեցի: Ինձ թվաց, թե նա խելագարվեց, այնքան սառն ու մարած եր նրա հայացքը: Հետո սկսեց խոսել ցածր, գրեթե չճշդունով.

— Իսկական անբախտութիւն: Յես կորցրի իմ միակ աղջկան, իմ բախտավորութիւնը, իմ յերջանկութեան աղբյուրը... Յես այդ վաղուց էյի նախազգում, իմ նախազգացումները միշտ ել կատարվել են, այս անգամ ել... Գնա՛, անխիղճ աղջիկ, դու ինձ չես պատկանում, դու հիմա գեղացու հարս ես, գնա կեսուրիդ ծամերը սանրիք, կեսարիդ վոտները բլա, գնա՛...

Յես շփոթվել էյի և չգիտեյի, թե ինչպես հանգստացնեմ իմ սիրելի մորը, բայց միաժամանակ... բոլորեղացած քաղքենու բորբոքած ինքնասիրութիւնը: Մեկ մտածեցի՝ իսկապես հեռանալ նրանից և նետվել դեպի քեզ, բայց անմիջապես թողեցի այդ միտքը, վորձեցի կեղծել:

— Մայրիկ, յես կատակ եյի անում, այդպիսի բան չի կարող լինել,— ասացի յես և տկակցի համոզել: Նա մի քիչ հանդարտվեց, իսկ յես հոգեպես խիստ ընկճված եյի կատարվածի համար:

Այնուհետև չորս վճռաբար սկսեց զբաղվել ինձնով, սկզբում փորձեց հանել տեխնիկովից: Յերբ այդ մասին հասկացրեց հորըս, նա զարմացավ և հետո բարկությամբ աստեց՝ թողնել այդ միտքը: Այնուհետև մայրս սկսեց հիմնավոր փեսացու ընտրել: Նա մինչև անգամ խոսք եր բաց արել մեզ հարեան քի զինվորականի հետ, վերին յես քիչ-չատ ճանաչում եյի: Յերեկակայն⁶ ևս, նույնիսկ ինձից դադարնի՝ պայմանագրութուն և յեղել իմ մասին...

Ահա այսպես եր դրությունը մեր ընտանիքում, յերբ մենք դպրոցն ավարտում եյինք: Յես խիստ ընկճված եյի այդ պայմաններում և դու իմ աչքերում հաճախ եյիր նկատում տխրություն ու թախիծ:

Միակ միտքությունս այն եր, վոր հայրս ինձ դեմ չեր, բայց հաճախ դեմ չեր և մորս...

Մեր բաժանման անակնկալ պահին այս բոլոր խնդիրները տալըն ու վրա եյին արել վողջ եյությունս: Իմ առաջ կանգնած եր ՝ ինչպես սովորաբար վերելում և պատահում ՝ դրամատիկական մի ծանր յերկընտրանք ՝ ընտանիք և սեր...

Մեր վիպասաններից վոմանք, յեթե յես լինեյի նրանց հերոսահին, հեշտությամբ կլուծեյին այս խնդիրը. առանց այլեվայլության հարցը կլուծվեր հողուտ սիրո: Պատճառաբանությունն էլ պատրաստ կլիներ ՝ կոմյերիտուհի յե, հետեվաբար ազատ և ընտանեկան կապանքներից...

Բայց յես, ճիշտն ասած, այդպես չկարողացա վարվել, ընտանիքը հաղաթ թելերով՝ դադարնի ու անհայտ, կապում եր ինձ իր հետ... Յես գերադասեցի առժամանակ հետաձգել այդ հարցը: Բայց այդ չի նշանակում, թե մենք ընդմիշտ բաժանվեցինք: Վո՛չ, սերելիս, իզուր ևս հուսահատ ածականներ չոսյլում: Մենք իրար համար ենք ապրում, դու լավ պայքարիր դյուղում, իսկական կոմյերիտականի պես, հետո իրար հետ կպայքարենք...

Մնացածը հետո:

Հիշիր մեր խոստումը՝ «ապրում ենք իրար համար և վշանքի համար»:

— Կարծեմ այժմ ավելի պարզ յեղալ ձեզ այն աղջկա հոգևրանությունն ու դեմքը, վոր իմ անշնորհք պատմելու հետեւանքով մինչև այժմ մի փոքր նսեմացել եր, — ասաց Գրիգորը նամակը խնամքով ծալելով և դնելով իր նախկին տեղը: Այժմ յես շարունակում եմ պատմությունը առանց վախենալու, թե հետո ինչպիսի աղավաղման կենթարկվի հերոսուհին: Դուք արդեն նրան ինձանից լսւի ճանաչեցիք:

Տասնհինգ, թե քսան որ անց մի նամակ ել ստացա: Նույն ջերմ ու սիրալիք վոճով Վարդուհին գրում եր իր զգացումներն ու ապրումներն մասին, գրում եր՝ հուսադրելով պայծառ հեռակարներով, իր սիրաբորոք սրտի ամբողջ խանդաղատանքով: Նամակի վերջում գրել եր այն զինվորականի մասին, վոր հիշատակված եր առաջին նամակում: Նկարագրել եր զինվորականին դասված համակրանքով: Բայց հենց այդ դասված համակրանքն ել ինձ, չգիտեմ ինչու, դուր չեկավ: «Անցյալ որը մորս պահանջով յես, մայրս և այդ զինվորականը դնացինք կինո: Համակրելի յերկրասարդ ե նա իր վարմունքով, — գրում եր Վարդուհին, — վերին աստիճանի քաղաքավարի: Նա, իհարկե, չի հասկանում, թե ինչ ե կատարվում իմ ներսում, մայրս նրան բոլորովին ուրիշ բան ե հասկացրել, իսկ իմ տխրությունն ու մշտական թախիծը վերադրում ե ինչ—վոր հիվանդության, կամ մի ուրիշ պատճառի, վոր սովորաբար հնարվում ե մորս կողմից: Յես ինչքան ել աշխատեցի, չկարողացա իմանալ, թե ինչ եր տեղի ունենում եկրանի վրա, իմ մտքի ու հիշողության պայծառ եկրանի վրա շարունակ ըս պատկերն եր շողշողում...»

Այսպես եր գրում Վարդուհին մեր բաժանումից մոտ մի ամիս անց: Բայց յերրորդ նամակը մի փոքր ավելի... գործնական եր և դուրի մի քանի սովորական սիրալիք ածականներից: Նամակի գրեթե կեսը նվիրված եր ձեզ արդեն ծանոթ զինվորականին, գրում եր նրա կրթության, դիրքի ու կապերի մասին, դարմանալի մանրամասնությամբ կանգ եր առնում նրա նուրբ ճաշակի, հեռատեսության ու վճռախանության վրա և այս բոլորն ապացուցում եր առանձին դեպքերի կապակցությամբ: Մինչև անգամ չեր մոռացել գրել այն մասին, թե ինչպես հայրը

հետզհետե ավելի յեր մտերմանում զինվորականի հետ և նրա հետ խամբելով չախմատ և խաղում...

Ձեք կարող յերեւակայել, թե ինչպիսի ուժղնությամբ ազդեց ինձ վրա այդ նամակը: Իմ մեջ ծայր առավ խանդի ու հուսալքության մի դաժան մրրիկ: Յես խանդում եյի կույր ու անհասկանալի խանդով: Միտք եյի հղանում նույնիսկ թողնել գլուղը և քաղաք դնալ, Վարդուհույ բացատրությունս պահանջել: Բայց աշխատանքն ու ինքնասիրությունս արդելում եյին: Գրեցի մի բավական աղբեցիկ և ակնարկներով լի նամակ, զրեցի այդ կույր խանդի աղբեցության տակ և նամակը խիստ ու նույնիսկ չափեց ավելի չոր դուրս յեկամ: Պատասխանս յեղավ այն, վոր յերեք ամիս շարունակ նամակ չստացա Վարդուհույ: Աշխատում եյի ու տանջվում: Կասկածներն ու բազմապիսի յենթադրություններն ինձ բոլորովին հանգիստ չեյին տալիս: Յես նմանվում եյի այն պատահած մարդուն, վոր իր կամքով թողել է վճիտ աղբյուրն ու հեռացել նրանից և հեռվից, շատ հեռվից միայն լսում է աղբյուրի մեղմ ու հաճելի քչքչոցը...

Մի որ ել հետեյալ հեռագիրն ստացա Վարդուհույ, — «Մեկնեցի Մոսկվա, կզրեմ այնտեղից Վ.»: Տխրեցի, ինչ ասել կուզի: Հուլյսերս փչրվեցին: Իսկ կասկածներն արդեն իրական մարմին եյին ստանում:

Վարդուհին իր հեռագրի խոստումն ել չկատարեց. այլևս նամակ չստացա նրանից: «Ինչ վատ վերջացավ» — մտածում եյի յես հիասթափ հոգով:

Դպրոցական արձակուրդներին դնացի քաղաք և սկսեցի փնտռել Վարդուհուն: Ձգիտեմ ինչու, հավատացած եյի, վոր կտեսնեմ նրան: Կարոտի ու վրեժխնդրության մի տարրերինակ զղացում մաշում եր սիրտս: Բայց Վարդուհին չկար: Անցնում եյի նրանց փողոցով, նայում եյի փողոցի վրա բացվող լուսամուտին, վորից սովորաբար հանում եր նա իր սքանչելի գլուխը և հիացնում անցորդներին: Բայց նա չէր յերևում: Մտածում եյի ուղղակի դնալ նրանց տուն, հարցնել Վարդուհու մասին, բայց հիշում եյի մոր չար ու թշնամական հայացքը, թողնում եյի վորոշումս:

Հանկարծ մտքովս անցավ՝ դնալ Վարդուհու հոր մոտ, իմանալ նրանից, թե ինչ է պատահել Վարդուհուն: Առանց յերկար —

բարակ մտածելու դիմեցի այն հիմնարկը, վորտեղ աշխատում եր Վարդուհու հայրը:

Հիմնարկում հարցրեցի դլխավոր բժշկի կարինետը, ինձ ցույց տվին: Լիբը գեմքով, ալեհեր բարեսիրտ բժիշկը, հաղիվ եր նկատվում գեղեցիկ կլոր սեղանի հետեւը, մեծ բաղկաթոռի վրա: Նա ակնույնեւն աչքերին՝ ինչ-վոր բան եր գրում և յերբեմն թմբկահարում սեղանն իր հաստ, մոտո մասնելով: Շքեղ կահավորված կարինետը մի առանձին վաշլ եր տալիս պատկառելի բժշկին: Սկզբում մի ինչ-վոր անսովոր սարսուռ անցավ մարմնովս: Վայրկյան յեղավ նույնիսկ, վոր վորոշեցի հետ դառնալ, բայց շուտով հաղթահարեցի ինձ և ներս մտա:

— Բարե ձեզ, բժիշկ,—ասացի և ինքս ամաչեցի իմ դողացող ձայնից. նա դլուխը բարձրացրեց և հոգնած, խեղացի աչքերը հռեց վրաս, ըստ յերևույթին դարմանալով անծանոթ այցելույի համարձակության վրա:

— Բարե,— ասաց նա տարակուսանքով: Յես հասկացա, վոր նա ինձ չի ճանաչում:

— Չե՞ք հիշում, բժիշկ,—ասացի յես մի քաջ անելով առաջ և հաղիվ ժպտալով:

— Կներեք... Մոռացել եմ,—ասաց նա արստալով, ապա մի լիորը դնելով հանկարծ բացականչեց,—Ա՛հ, բարե ձեզ, յերևասարդ, հիշում եմ, ինչպե՞ս չե, դուք իմ Վարդուհու ընկերն եք:—Նա բարձրացավ տեղից անսովոր առույգությամբ և ձեռքը մեկնեց ինձ: Նրա գեմքի վրա վաշլում եր բարեսիրտ մարդու վճիռ հողին:— Նստեցեք խնդրեմ. ի՞նչպես են դյուղի դործերը, լա՞վ են, շատ ուրախ եմ: Յերեխաները լավ սովորում են, հա՞, շատ ուրախ եմ, ա՛յդ լավ ե. սանիտարական դործի վրա ուշադրություն դարձնո՞ւմ են դյուղում, հիվանդություններ չկա՞ն...

Բարեսիրտ բժիշկը չեր նկատում, վոր այդ հարցերին յես պատասխանում եմ տհաճությամբ ու ձանձրութով: Մարմնի պակասությունները հիանալի հասկացող այդ նշանավոր մարդը չեր կարողանում հասկանալ հոգու պակասություններն ու պաշտնջերը: Յեւ այդ դարմանալի ել չե...

— Բժիշկ,—վերջապես ասացի յես չկարողանալով զսպել անհամբերությունս,— յես յեկել եմ ձեզ մոտ հարցնելու Վար-

դուհու մասին... Յերեք որ ե, ինչ նրան վնասում եմ ու չեմ հանդիպում :

Բժիշկը նկատելի կերպով մռայլվեց ինչ-վոր անախորժ մտքից, ակնոցները տակից նայեց առաջը վառված թղթերին և հաստ-լիկ մատներով թեթե թմրկահարեց սեղանը: Նա հասկացավ ինձ:

— Վարդուհին այտեղ չի, յերթասարդ,—ասաց նա վոխ-ված ձայնով,— նա Մոսկվա յե դնացել և այս ամառն այնտեղ և մ:ալու: Բժիշկը լռեց, նա այլևս չեք նայում ինձ: Յես ել մո-թից ու զայրույթից չեյի կարողանում նրան նայել: Տիրել եր անհարմար ու ծանր լուսթյուն. միայն սիրտս եր տրոփում՝ կարծես ականջիս մեջը...

— Յես ձեզ հասկանում եմ, սիրելիս,—հանկարծ ասաց բժիշկը դուռը բարձրացնելով. նրա լիքը դեմքի վրա խաղաց ակոստանքի ու խղճահարույթյան մի մռայլ ժպիտ:—Գիտեմ, վոր դուք՝ Վար-դուհին և դու, սիրում եյիք միմյանց... Բայց այժմ դեպքերն այնպես են դասավորվել, վոր դուք... նու, բաժանվում եք իրարից: Նա այժմ ուրիշ յե սիրում... յես ձեզ համակրում եյի, բայց ի՛նչ արած...

Չնայած բժշկի հայտնածն անսպասելի չեք ինձ համար, բայց կայծակի հարվածի պես ցնցեց վողջ եյությունս: Սիրտս աշխատում եր անկանոն զարկերով: Փորձեցի մի բան ասել՝ չը-կարողացա, թվում եր, թե բառերը կարճրացել եյին իմ մեջ...

— Մի հուզվեք, յերթասարդ, հանդատացեք,—ասաց բժիշկը նկատելով իմ ալլալլմունքը: Այա, ձեռքն ուսիս դնելով, սկսեց խոսել իր խրատական, հանդարտ ձայնով.

— Դու նոր աշխարհի մարդ ես, նոր կերտվածքի յերթա-սարդ, քեզ համար ամոթ ե քնիճվել անհաջող սիրուց: Այ, որինակ, ուրիշ եր հին, անիծած ուսթիմի ժամանակ, վորտեղ մաշվեց ու անհետացավ մեր յերթասարդությունը: Մերն այն ժամանակ կարող եր հուսահատության հասցինել յերթասարդին, վորովհետև նրանից լքվածը՝ լքված եր և կյանքից. կյանքում չկար ուրիշ սխտիւիչ բան նրանից կառչելու և փրկվելու համար: Մռայլ ու դաժան կյանքի մեջ սիրո առարկան դառնում եր մի լուսավոր, միակ պայծառ նպատակակետը, վորից զրկվելը հալա-սար եր կյանքից զրկվելուն... Հիմա այդպես չե. նոր հասարակա-կարգն իր կենցաղով, աշխատանքով ու հոգատարությամբ կամօքի

սիրո հաղթած ամենածանր վիշտը: Հեղափոխության ուժը միայն հին կարգերը խորտակելու մեջ է. նա նաև վերափոխեց ու վերակառուցում է մարդու հոգին, նույնիսկ նոր որդանիզմը. հիմա մի շարք կործանարար հիվանդություններ իսպառ վերացել են: Անհաջող սերն էլ է բուժելի, յերիտասարդ, միայն նրա բժիշկն այս սքանչելի ու լայնածավալ կյանքն է իր բաղմապիտի յերևույթներով, նա քեզ կսիրուի իր առօրյայով, իր հեռանկարներով... Իմ Վարդուհին լավ աղջիկ է, ճիշտ է, դուք իրար չատ եյեք սիրում, բայց Վարդուհուց ավելի լավի կհանդիպես կյանքում...

Յես լսում էյի բժիշկին ինչպես յերազում: Ինձ տիրել եր մի ապրորինսկ ինքնամոռացում: Չեմ հիշում, թե ինչպես եմ դուրս յեկել բժիշկի հյուրընկալ կարինետից: Միայն հիշում եմ, վոր փողոցում մոտիկ ընկերներիցս մեկն ինձ բռնեց, ապշած նայեց ինձ ու «ինչ է պատահել, Գրիգոր, հիվանդ հո չե՞ս», հարցրեց: Յես վոչինչ չպատասխանեցի նրան և հեռացա...

Այլևս ձեզ չեմ ձանձրացնի պատմելով այն մասին, թե հետո ինչպես անցան անհաջող սիրո առաջին ծանր օրերն ու շարաթները: Դրանց մասին մարդկային հասարակ լեզուն տաղտկալի բաներ միայն կարող է ասել: Ուրիշ բան է, յեթե այդ բոլորը պատմեր մարդկային հոգու թարգմանը՝ բանաստեղծը:

Վարդուհուց հետո յես չհուսահատվեցի կյանքից, և առհասարակ վոչ մի արտակարգ բան չպատահեց ինձ հետ: Յեղալ աշնպես, ինչպես գուշակում եր լուսամխտ բժիշկը: Գյուղի առօրյա աշխատանքներով տարված, ամբողջ ուժերս, սերս դրած կյանքի վերակառուցման վառավոր դործին՝ սկսեցի հետզհետե հաշտվել այն մտքի հետ, վոր առանց Վարդուհու ել կարելի չէ ապրել կյանքում և ուրախ ապրել: Իսկապես, մեր բաղմախորհուրդ կյանքն ամենագոր բժիշկը հանդիսացալ այդ դործում... Յերկու տարուց հետո յես ամուսնացա իմ դպրոցի ուսուցչուհիներից մեկի հետ, վոր այժմ նստած է ձեզ մոտ և վորը, ինչպես տեսնում եք, արհամարհում է իմ պատմության այն մասերը, վորոնք ընդթափում են բախտի քմահաճույքով իրեն նախորդողին... Գրիգորը լիախորտ ծիծաղեց իր սրախոսության վրա, Ասողիկը ժպտալով և մեղմ հանդիմանությամբ նայեց նրան և կամեցալ ինչ վոր բան ասել, բայց Գրիգորը կանխեց.

—Այս անգամ չատ հասարակ ու անպաճուճ ձեւով տեղի ունեցաւ ամեն ինչ. բաճաստեղծութիւնն ու նամակը՝ զարդարված գույնզգույն նկարներով ու սիրային ափորիզմներով—գրեթէ դէր չխաղացին մեր հարաբերութիւններն մեջ։ Մի յերկու հայացքի փոխանակում, մի քանի սիրալիւ խոսք ու ակնարկ և պատի թերթի միասին դրելը բաւական յեղան մեզ մտեւմանալու և սեր բացատրելու համար։ Գուցէ զարմանաք յերկրորդ սիրո ալիքան համառոտ ու պրոպայիկ լինելուց։

— Զարմանալի վոչինչ չկա, — ընդհատեց Ասողիկը վեղծ լրջությամբ, — պրոպայիկ, սովորական մարդիկ ռոմանտիկ, վերացական սեր չեն կարող ստեղծել։

— Կամ, գուցէ առաջին սերն այնքան ցնցող է յեղել, վոր վախեցել ես սիրային նոր բարդութիւններ ստեղծելուց, — հարեց ճաբտարապետը։

— Իսկ ինձ ուրիշ հարց ե հետաքրքրում, — ասացի յես զվարճախոսելու ակնհայտ ցանկությամբ, — ինչպես տեսանք, բժշկի բոլոր գուշակութիւնները ճշտությամբ կատարվեցին քո կյանքում։ Մնում է իմանալ, թե ինչպես կատարվեց նրա վերջին յենթադրութիւնը։

Սկզբում վոչ վոք չհասկացաւ ակնարկիս միտքը, ապա Ասողիկը ծիծաղեց կանացի սուր զգացողությամբ։

— Այո, շատ հետաքրքիր հարց է, — վրա տվեց նա խորամանկորեն ժպտալով։

— Ինչ յենթադրութիւն, գլխի չեր ընկնում Գրիգորը։

— Միթե՞ մոռացար բժշկի վերջին խոսքերը Վարդուհու և նրան հաջորդողի մասին...

— Հա՛, — ծիծաղեց Գրիգորը, սիրալիւ նայելով կնոջ ժըպտուն, զեղեցիկ գեմքին։ — Բայց մի՞թէ հարկ կա այդ հարցին պատասխանելու, դրա պատասխանը իմ հինգ տարվա աճուսնական յերջանիկ կյանքն է։ Գոհունակությամբ կարող եմ ասել, վոր հարգելի բժշկի այդ գուշակութիւնն ամենից հաջողությամբ կատարվեց, հակառակ դեպքում յես այդքան հեշտությամբ չէյի մոռանա Վարդուհուն... բայց յես իմ պատմութիւնը դեռ չեմ վերջացրել. խնդրում եմ մի վոքք ել համբերող լինեք։

Կարծես յերեք տարի ել անցաւ իմ աճուսնութիւնից, յերբ

մենք ճիսադրվեցինք քաղաք: Քաղաքում, մոտ հինգ տարվա բաժանումից հետո, վերջապես հանդիպեցի Վարդուհուն: Այսպես պատահեց. յերեխայիս գրկած՝ տրամվայով ինչ-ժոր տեղ ելի դնում: Նստել եյի մայրերին հատկացված նստարանի վրա, յերեխա գրկողի ակնհայտ հպարտությամբ: Վազոնում շատ մարդիկ չկային. ինձ հարեան նստել եյին յերկու յերիտասարդ տիկին և խաղում եյին յերեխայիս հետ սիրով ու զվարճությամբ: Յերեխան իր թոթով լեզվով ու միամիտ շարժումներով նրանց աշխուժ ծիծաղ ու հիացմունք եր պատճառում:

Կանգներից մեկում վազոնի առջևի դռնից բարձրացան մի գեռատի կին՝ գրկած գեղեցիկ շորերով թմրիկ յերեխան և մի սուռլոյ, խելացի դեմքով յերիտասարդ ու նստեցին իմ դիմացի նստարանի վրա: Կնոջ չքեղ, մի քիչ նույնիսկ սեթևեթ տարազը շարժեց իմ հետաքրքրությունը: Յես յերկար նայում եյի նրա շորերին, իսկ յերբ հայացքս ընկավ նրա մի քիչ նիհար, բայց ժպտուն ու յերջանկությամբ լի դեմքին՝ ցնցվեցի: Վարդուհին եր... նա ինձ չեր նայում. դրադված եր յերեխայով և յերբմն ել խոսում եր մոտը նստած յերիտասարդի հետ: Վարդուհին այժմ ավելի դրամիչ ու դուրեկան եր դարձել: Նրա աչքերի կրակոտ փայլին միացել եր մայրական անսահման յերջանկությունն ու համեքաշխ ընտանիքի խաղաղությունն արտահայտող փայլը — ավելի մեղմ ու զվարթ:

Յես հուզվեցի, վայրկենարար հիշեցի մեր գեղեցիկ սիրո ամբողջ պատմությունը, հիշեցի այն ամենը, ինչ կապված եր Վարդուհու անվան հետ և սիրտս ճմրկեց:

Չգիտեմ ինչու ցանկություն ատաղացավ իմ մեջ՝ անպայման խոսել Վարդուհու հետ, իմանալ նրա նոր սիրո պատմությունը...

Այնտեղ, ուր պիտի իջնեյի՝ չիջա, սպասում եյի Վարդուհուն: Յերեխային դեմս բռնած՝ շարունակ նայում եյի նրան: Վերջապես վազոնը կանգնեց. Վարդուհին ու նրան ուղեկցող յերիտասարդը պատրաստվեցին իջնելու: Յես հետևեցի նրանց: «Մնաք բայով» թոթովեց յերեխան պատասխանելով իրենով դրադիող արիկինների հրաժեշտին: Տիկինները բարձրաձայն քրքջեցին:

— Վարդուհի, — ցածր ձայնով կանչեցի յես, յերբ արդեն

մայթի վրա ելինք: Վարդուհին հետ դարձավ, մի սլահ զարմացած անորոշ հայացքով նայեց ինձ, ապա բացականչեց.

— Ա՛, բարեւ, հարգանքներս, Գրիգոր, — և ձախ ձեռքով յերեխան սեղմած կրծքին՝ աջը մեկնեց ինձ. յես ամուր սեղմելի նրա մի վոքը նիհարած դեղեցիկ ձեռքը:

— Այդ քո յերեխան ե՞, — չստպով հարցրեց Վարդուհին, — արդեն ամուսնացել ես ու թաղուն-թաղուն հարսանիք արել:

— Բայց դու ել ես ամուսնացել վոչ վոքի վոչինչ չասելով, — ասացի յես վորոշակի ակնարկով, — կարծեմ դա ել քո յերեխան ե, հալատարվել ենք, — ավելացրի յես ժպտալով:

Նա ես ժպտաց ու թուխ խելացի աչքերը, վորոնք այժմ փայլում էին մեղմ կրակով, սիրալիր հռեց վրաս: Յես հուզվեցի այդ մտերիմ ու հարազատ հայացքից, սիրտս սկսեց բաբախել արագորեն ու, մեղքս ինչ թաղցնեմ Աստղիկից, ներքին մի բուռն կարոտ մղեց ինձ դեպի Վարդուհին. վոքը եր մնում, վոր փաթաթվելի նրան. հանկարծակի բռնկած սիրտ անթեղած կայծն եր յերեմի, վոր հետզհետե բոցալառվում եր և եյու-թյունս լցնում մի հաճելի քաղցրությամբ: Բայց հենց այդ ժամանակ Վարդուհին դիմեց իրեն ուղեկցող յերիտասարդին, վոր քաղաքալարությամբ մի քանի քայլ մեղանից հեռու յեր կանգնել:

— Արտալազդ, խնդրեմ ծանոթանաս, սա իմ հին, տեխնիկումի ընկերներեց ե, նա, վորի մասին սլատմել եմ քեզ—Գրիգորը: Իսկ, սա, — դարձավ ինձ Վարդուհին, — ամուսինս ե, քեզ հայտնի զինվորականը:

Յես ցնցվեցի, և զգացի, վոր ամբողջ մարմնով սկսում եմ դողալ մի տարորինակ թշնամանքի՞, թե՞ խանդի զղացմունքով: Զարմանալի կերպով ցավազին աղբեց ինձ վրա այդ հասարակ ճշմարտությունը: Իհարկե, բոլորովին անսպասելի ու անակնկալ չեմ Վարդուհու հայտնածը, բայց ինձ թվաց, թե Վարդուհին նոր և միայն բաժանվում ինձանից և միանում այդ համեստ, խելացի դեմքով յերիտասարդին:

— Շատ ուրախ եմ, — չդիտեմ ինչու ժպտալով ասաց յերիտասարդը՝ թուխ ձեռքը յերկարելով ինձ:

Ինձ դուր չեկավ այդ ժպիտը. թվաց, թե նա ծաղրում ե

իմ պարտութիւնը: Վայրկյան եր մնում, վոր յես ողում պար-
զած թողնեյի նրա ձեռքը, վիրաւորեյի նրան ամենակոպիտ
խոսքերով ու հեռանայի: Բայց զսպեցի ինձ: Ինքնաբերաբար
ձեռքս մեկնեցի նրան և անկախ իմ կամքից՝ ամուր սեղմեցի նրա
ջղում ձեռքը:

— Հիանալի յերեկաւ ունես, — ասաց Վարդուհին շոյելով
Վարդգեսի թմբլիկ ախտերը:

— Շատ լավն է, — հաստատեց ամուսինն անկեղծորեն:

Յես յերեկային սեղմեցի կրծքիս և համբուրեցի մի տարո-
ւիճակ ուժգնութեամբ, քիչ առաջվա հոգեկան մռայլ ու մթին ալե-
կոծումը միանգամայն տեղի տվեց մի սլաքառ խաղաղութեան.
յերջանկութեան մի հորդառատ զգացմունք վողողեց վողջ եյու-
թյունս, — կարծես յես գրկել եյի մարմնացած յերջանկությու-
նը՝ մանկան վճիռ կերպարանքով: Յեւլ այդ բոպեյին պատ-
րաստ եյի ամբողջ ուժով գրկելու այդ անծանոթ յերիտասար-
դին, վորից քիչ առաջ խոստովում եյի խանդով ու թշնաման-
քով, և համբուրելու՝ ինչպէս հարազատ յեղբոր... Ինչն եր այդ
հանկարծակի փոփոխութեան պատճառը. յերջանկութեան արագ
դիտակցումը, վոր սկզբում աղտոացել եր խանդի ստվերով,
թե՞ մարդասիրական այն վեհ զգացմունքը, վոր յերբեմն դարձ-
նում է մարդու մեջ ամենածանր մոմենտներին անդամ — չեմ
կարող ասել: Միայն յես ուրախ եյի այդ պահին, անհուն ու
շռայլ սիրով լեցված, իսկ դիտակցութեանս մեջ ամբողջ թով-
ջանքով շողշողում եր իմ նոր սիրս ու ընտանիքի չքնաղ պատ-
կերը...

— Աստղիկի պատկերը, — չինջաց ճարտարապետը հազիւ
լսելի ձայնով:

Աստղիկը չիկնեց և յերանություն արտահայտող ամոթխած
հայացքը խոնարհեց ցած: Գրիգորը շարունակեց սուլելի ու ավելի
վողելորովելով:

— Մոլորութիւնն է այն տեսակետը, թե առաջին սերն
ամենազորն է, անմրցելի ու ամենազբաւիւնը մարդու կյանքում,
թե նրա անհաջողութիւնը մեծ դժբախտութիւնն է յերիտասարդի
համար, թե յերկրորդ անգամ չի կարելի սիրել ավելի ուժգին,
յերջանիկ ու դյուլթիչ սիրով: Այդպիսի տեսակետ են պաշտպա-
նում հիւանդոտ զգացմունքների ու ցաւադին յերեւակայու-

Թյունների տեր սիրահարներն ու բանաստեղծները: Յես հպարտութեամբ կարող եմ ասել, վոր վորքան ուժգին ու խորը յեղալ իմ առաջին սերը, համենայն դեպս նրա անհաջողությունը չկործանեց ինձ կյանքում, չմթաղեց իմ զղացմունքների պայծառ տեսողությունը յեւ յերկրորդ անգամ սիրեցի ավելի մեծ քրմութեամբ ու կրքով:

Յեւ կանգնած իմ առաջին սիրած աղջկա առաջ՝ յես խաղաղ եյի հոգով ու զխաղցութեամբ, վորովհետեւ հոգեւ մեջ կրում եյի յերկրորդ անգամ սիրած աղջկա վսեմ պատկերը...

Գրեկորը մի փոքր լռեց և կարծես հանդստացած ինչ վոր հուզմունքից՝ հանդարտ ու մեղմ ձայնով շարունակեց.

— Վարդուհու յերեսան ել շատ լավն եր, աշխույժ, Թովոտն: Յես զովեցի փոքրիկին՝ շոյելով նրա գեղեցիկ վոսկե-
զույն խոպոպիկները:

— Ուրեմն հավանում ես աղջկանս, — ասաց Վարդուհին ժպտալով:

— Շատ լավիկն ե:

— Յես ել քո տղային եմ հավանում, — շարունակեց նա, — յեկ խնամի դառնանք, — և յերիտասարդ ամուսնու հետ ծիծաղեցին բարձր ձայնով:

— Յես համաձայն եմ դրան, բայց մի բանից վախենում եմ, — ասացի յես կատակի պատրաստվողի կեղծ լըջութեամբ:

— Ինչի՞ց.

— Գուցե մեր զավակները հետեւեն ծնողների որինակին...

Այս անգամ ամուսինները քրքջացին ավելի անզուսպ կերպով:

— Մի վախեցի, — ասաց Վարդուհին ծիծաղի միջից, — ծնողների որինակը չի կործանի նրանց...

Այնուհետեւ տխրեցին խոսել անցած-գնացած դեպքերի մասին: Վարդուհին առանց ամուսնուց քաշվելու, մի տեսակ հպարտ արժանապատվութեամբ՝ ինչպես հատուկ ե բախտավորներին, պատմեց իր նոր սիրո պատմությունը: Նա խոսում եր առանձին հուզմունքով, պարզ ու հասարակ, իսկ հաճախ զվարթ ծիծաղում եր՝ ցույց տալով մաքուր ատամնաշարը:

— Այժմ ինձ կարող ես յերջանիկ համարել, — ասաց նա իր պատմութեան վերջում: — Ի՞մ կազմած ընտանիքն ինձ դրավում

ե, յես ել աշխատում եմ, այնպես վոր... — և ժպտաց դուրեկան ժպտով:

— Այնպես վոր չկարծեմ, թե դղջացել ես, — լրացրի յես ծեծադելով: — Վոչ, սիրելիս, — լրջորեն շարունակեցի յես, — այդպես չեմ կարծում: Մեր կյանքն ու կենցաղն այնպես են կառուցված, վոր վոչ մի անհատ չի կործանվի անհաջող սիրո աղբեցուծյան տակ, մեղ մոտ ստեղծարար աշխատանքն ամոքում է ամեն տեսակի վիշտ, մարդուն դարձնում է զիմացկուն, արի ու յերջանիկ՝ մարդկային ընդհանուր կոչելիտի մեջ: Յես ել եմ քեզ պես յերջանիկ, Վարդուհի, առանձին-առանձին ու յերջանիկ...

Նա, չգիտեմ հիշեց այն սանտիմենտալ խոսքերը, վոր ասում եր ինձ մեր սիրային հանդիպումների ժամանակ, բայց վարմբեց ու ինչ վոր անհարմարությունից ազատվելու համար յերեխային սեղմեց դեմքին: Մենք ըստանվեցինք ջերմ մնաս բարեվոյ. յես սեղմեցի յերիտասարդ ամուսինների ձեռքը:

— Հաճախ այցելեք մեզ, ընկեր Գրիգոր, — ասաց յերիտասարդն անկեղծությամբ:

— Հա՛, Գրիգոր՛, չմոռանաս մեր հասցեն, — պնդեց Վարդուհին, — հայրս քեզնով շատ է մտահոգված, — ավելացրեց նա արդեն մի քանի քայլ հեռվից, — շատ ուրախ վրինի քեզ այդպես տեսնելուց...

Յես խոսք տվի նրանց և յերեխան վրձքիս՝ ամուր սեղմած արագ քայլերով հեռացա: Տարորինակ անհամբերությամբ շտապում եյի տուն հասնել:

— Ահա, Սամսոն Բարսեղիչ, — հանկարծ գլուղատնտեսին դարձավ Գրիգորը, — յես վերջացրի իմ սիրո պատմությունը: Վորոչ նամակներուն կա՞ նրա և ձեր վորդու պատմության միջև:

Գլուղատնտեսը, վոր ամբողջ ժամանակ լուռ և ուշադիբ լսում եր Գրիգորին, հառաչեց տխրադին, ծանր հայացքով նայեց ուսուցչին և գլուխը կախած՝ մնաց լուռ ու մռայլ:

Բոլորս խորին պատկառանքով նայեցինք Սամսոն Բոյախչյանին — նա հուզված եր դառն հիշողություններով և դժվար եր խոսեցնել նրան:

1934 թ.

ԴԵՐԱՍԱՆ ՄԱՆԿՈՒՆԻ

1.

Մի զարմանալի սովորութեան ուժով յետ համարյա ամեն իրիկուն, աշխատանքից հետո, հանդիպում եմ իմ ծանոթ դերասաններէց Գրիգոր Մանկունուն և նրա հետ յերկար, մտերիմ խոսակցութեան բռնւում:

Զվարթ ու կենսախիղ բնավորութեան տեր մարդ է դերասան Մանկունին, և, մանավանդ, հիանալի զբաղեցնող: Իր արվեստը նրա մեջ զարգացրել է շատ և արագ խոսելու յուրահատուկ բնավորութիւն, վոր, ինչպէս շատ դերասանների ու մարդկանց հետ է պատահում, բացասական գիծ չէ նրա մոտ, այլ զարմանալի ձեւով ներդաշնակում է Մանկունու կենսութեան շարժում ձեւի հետ: Նրա շատախոսութիւնն ու խոսելու պարզ, մեղմ կոմիզմով հազեցած վոճը հաճելի տպավորութիւն են թողնում խոսակցի վրա: Այդ յերեւի նրանից է, վոր նա յուրաքանչյուր, ամենահասարակ խնդրին անդամ մոտենում է կենսական հուզող լիրիզմով և թարմ, ինքնատիպ դատողութիւններով: Սակայն այն եւ պետք է ասել, վոր այդ դատողութիւնները յերբեմն այնքան ինքնատիպ են լինում, վոր հասնում են զվարճալի արտաբոյութեան աստիճանին:

Զնայած իր յերկտասարդ հասակին— ընդամենը 35 տարեկան հաղիւ լինի— կյանքի հալալական փորձ ունի իմ դերասան ընկերը, մեծ թիւով քաղաքներ ու յերկիրներ է շրջել նա ու ամեն տեղ մի զարմանալի արկածի հանդիպելով՝ կառուցել է իր արկածալից, մի փոքր նույնիսկ հեքիաթանման կենսաբոյութիւնը: Անշուշտ այդ կենսաբոյութիւնը դեր խաղացել է, վոր նրա մեջ ստեղծվի խոսելու, պատմելու անկապտելի կիրքը, մի բան, վոր վոչ թե թերութիւն է, այլ իրապէս ամբողջացնում է մեր դերասանի թե՛ դերաստնաւորն և թե՛ մարդկային շնորհքը:

Իր պատմությունները ամենամեծ աղբյուրն իր կյանքն է, իր թափառաշրջիկ կենսագրությունը, վրերի ամեն մի նույնիսկ յերկրորդական, յերրորդական դեպքը տասնյակ անգամ զանազան առիթներով պատմել է:

Յեւլ ամեն անգամ, յերբ նա պատմում է վրեւե դեպք, մի նոր, չլուսարբանված անկյունից է մոտենում հարցին, նայած թե ինչն է իր նպատակը և ով է խոսակիցը:

Չի պատահի, վրբ նրան լսողը հոգնի նրա շատախոսությունից ու դժգոհության նշաններ ցույց տա. նա պատմելու իտական վարպետ է, ինձ ծանոթ մարդկանցից միակը, վրբին ահա այդ պատճառով ամեն ուր այցելում եմ և լսում՝ որովհետև հոգնեցուցիչ աշխատանքից հետո:

Նրան յես միշտ հաղիսյում եմ իր պատշգամբում, միակ թախտի վրա պառկած վրեւե դիրք կարգալիս: Կինը՝ Սոֆիա Մանկունին բարեփախո ու սեւ, խելացի աչքերով, ստեղծարար մի վին, իր սովորական մեղմությամբ ինձ ներս է հրավիրում և իմ մշտական «Գրիգորը տա՞նն է» հարցին «այո՛, ձեզ է սպասում» պատասխանելով, կրկին կահավորված լանջակի միջով առաջնորդում դեպի պատշգամբը, ամուսնու մոտ: Գրիգորը անմիջապես մի կողմ է նետում դիրքը վրեւե զանազան մտածությունները, ուղղվում է տեղում և մեղմ ժպտալով սկսում իր առաջին սրախոսությունը:

— Շատ դժվար էս հայտնվում, բարեկամ, չլինե՞ թե հերոսներդ հետ վեճի եյիր բռնվել, կամ դուցե դրե՞ եյիր կրծում...

— Յեւլ Մանկունին լիաթոք քրքջում է իր սրախոսության վրա: Այդ քրքիջը միաժամանակ յերկու բան է նշանակում, նախ, վրբ գերասանը դանկում է շատ բարձր տրամադրության մեջ և յերկրորդ՝... Բայց յերկրորդ նշանակությունը մի քանի բառով ասել հնարավոր չէ, դա կապված է Մանկունու տարերքի հետ...

Յես ել, վրպեադի արդարաճամ ուշանալու համար (չգիտեմ ինչու թվում է, թե յես միշտ ուշանում եմ) կամ պատասխանած լինեմ Գրիգորին, մի պատճառ եմ հնարում, վրբին Գրիգորը սովորաբար չի հավատում և սկսում ենք ամենուրյա մեր զրույցը, այսինքն, ճիշտը կլինի ասել՝ Գրիգորն սկսում է իր զրույցը...

Գրիգոր Մանկունին իսկական դերասան է, ստեղծագործող առտիստ: Բեմական արվեստն ամենադժվար և բարդ արվեստն է իմ կարծիքով, այդ է յերեւի պատճառը, վոր դերասաններին յիս այլքան հարձում եմ և նույնիսկ ակնածում նրանցից: Դերասանն ստեղծագործում է, կենդանացնում դրամատուրգի ուրվագծած յերբեմն անբոշ ու մշուշային տիպը: Նա դրամատուրգի հոգու պատճենն է, դրամայի շունչն ու հոգին: Դերասանը համայնապարփակ մի տիպ է; նա նույնիսկ հասարակությանը ներկայանում է այն մարդու դերով, վորի հոգեբանությունը խորթ և ոտար է իրեն, վորից նա իրականության մեջ կխորշեր զզվանքով ու ատելությամբ:

Իր առանձնասեյակի մի պատի վրա Մանկունին տեղավորել է իր խաղացած դերերի նկարները՝ զանազան դիրքերով ու տեսարաններում: Քսանի հասնող այդ նկարները ներկայացնում են քսան մարդու (այլելի ճիշտ՝ հաղարավոր մարդկանց) հոգեբանությունն ու ներքին աշխարհը:

Ահա, որինակ, նկարներից մեկը, մի կարմիր պարտիզան է՝ հրացանը ձեռքին ժաշուի վրա նստած: Նա լուրջ ու յերազույն հայացք ունի, առնական կեցվածք: Նկարներից մի ուրիշը, մի կարմիր հրամանատար, հեռադիտակով թշնամուսն է նայում: Ահա մի հարբեցող, վոր իրեն հաղիվ է պահում վտարների վրա, ահա մի խելագուրի բանաստեղծ արտասանելիս, մի ծեր պրոֆեսոր դիաֆանոթյան ժամին, մի խնդասիրտ կինոտոշուկայում չրջելիս, և այլն և այլն: Մարդիկ ու տիպեր, վորոնց դերասան Մանկունին կերտել է քանդակագործի ու հոգեբանի միաձույլ ճարտարությամբ:

Հայտնի յե, դերասաններ կան, վորոնք կյանքում ել դերասան են, բեմն իշխում է նրանց վրա իրականության մեջ և այդ նրանք չեն դժուար: Նրանց թվում է, թե ամբողջ կյանքը մի մեծ, հսկայական բեմ է՝ մի անհայտ, հանճարեղ ստեղծագործի դրամայի մեջ և իրենք շարունակ խաղում են այդ հսկայական բեմի վրա զանազան տեսարաններում: Այդպիսի դերասաններն ինձ վրա լավ տպավորություն չեն թողնում: Նրանք կորցնում են իրենց սեփական եյությունն ու դեմքը,

դառնալով վոչ թե արվեստագետ ստեղծագործողներ, այլ սովորական դերասաններ—անշուշտ ու անմարմին:

Գրիգորը Մանկունին այդպիսիներէից չէ, նա նախ և առաջ մի ամբողջական, կազմակերպւած քաղաքացի յէ, վոր ունի անսահման սեր ու նվիրւածութիւն մեր նոր կշանքի նկատմամբ: Այդ սերն ու նվիրւածութիւնն են նրան մղում ստեղծագործութեան, վորի ժամանակ նրա անհատական մարդկային հիմքի վրա կառուցվում են բաղմաթիւ ուրիշ տիպեր—տարբեր հոգեբանութիւններով ու բնույթով: Նա յուրահատուկ քանդակագործ է, վորի համար վորպէս կալ ծառայում են իր հախուռն զգացումները, միմիկան ու լեզուն: Յերբեք նրա խաղը չարլոնի ու տափակ կրկնութեան չի վերածվում, ինչպէս հաճախ պատահում է շատ դերասանների հետ: Շատ դերասանների պէս նա սոսկ դրամատուրգի ու ռեժիսորի հլու կամակատարը չէ, ընդհակառակը նա իր արտիստական ուժով այդ յերկուսին ել յենթարկում է իրեն:

Այդ յերեկո ել, սովորութեամբ համաձայն, գնում էյի դերասան ընկերոջ մօտ «Ժամանակ անցկացնելու»: Նրան խոստացած ժամանակից մի քիչ ուշացել էյի և յենթադրելով, վոր Մանկունին նեղացած կլինի, սկսեցի մտքումս ինչպէս միշտ, պատճառներ փնտռել արդարանալու համար:

Բայց այս անգամ յես Մանկունուն հանդիպեցի վոչ թե սպառչկամբում, այլ առանձնապէսյակում՝ յերկու իր ընկեր դերասանների հետ տաք վիճարանութեան բռնված: Իմ գալը նա չնկատեց, խոսում եր բարձր ձայնով և յերբեմն թափահարում խոսակցի (վոր լղարիկ, չորիկ—մօրիկ մի յերիտասարդ եր վարաղեան աղանդով) ուսերը մի այնպիսի ուժով, վորից խելճ դերասանն ամբողջ մարմնով ցնցվում եր:

Յես գլխով վողջունեցի ինձ նկատած յերկու դերասաններին և Սոֆիային, վորոնք պատասխանեցին նույնպէս գլխի շարժումով, կարճէս վախենալով խանդարել Մանկունու վողեորութիւնը: Այնպէս վոր Մանկունին ինձ դարձյալ չնկատեց և շարունակում եր իր կրքոտ վեճը.

— Քարամյանի բեմագրութիւնն այս բոլորից հետո հա-

ջողված չի՝ կարելի համարել,—ասում էր նա,—չկա բեմական անմիջականութիւն ու ջերմութիւն, հանդիսատեսը չի պայ-
վում բեմին, նրա ու բեմի միջև խոր անտաքոնիզմ է ստեղծվում,
իսկ սա, պարզ առած, մահ է ներկայացման համար...

— Գարամյանը,—չարունակում էր Մանկունին ավելի ու
ավելի վողեվորվելով,—ստեղծագործող բեմադրող չե—սա լին
միշտ ել ասել եմ։ Նրա համար բեմը, բեմական Ֆրոնտը,
արհեստ է, իսկ բեմի աշխատավորները շնորհալի արհեստավոր-
ներ, վոչինչ ավելի։ Այնպիսի արհեստավորներ, ինչպես դե-
կորացիա պարաստողները, հյուսնները, տոկարները... Գա-
րամյանի ստեղծած մոմենտները խիստ արհեստական են,
բռնադրոսիկ, ընդհանուր դադափարների հետ չկապվող և շատ
հաճախ մաքուր ֆորմալիստական։ Նա զրկում է դերասանին
ինքնուրույնութիւնից...

Հանկարծ Մանկունին ինչ—վոր բնագոյով շուռ յեկավ և ինձ
նկատելով՝ մեկեն հարձակվեց վրաս.

— Ա, դու ալսե՞ղ ես, լավ յեղավ, հարցնենք ընկեր
Արմենակին—(նա «ընկեր»-ը ավելացնում էր յերբ բարկացած,
կամ խիստ վողեւորված էր լինում),— նա բեմից վորոչ բան
հաւանում է, մանավանդ վոր արվեստն էլ ոտար չե նրան։
Խնդրեմ ընկեր Արմենակ, դու տեսել ես Գարամյանի «Ուրախ
փողոց» ներկայացումը։ Անաչառ կերպով քո խոսքն ասա բե-
մադրության ու կառուցվածքի մասին։ Յես կլռեմ։

— Յեւ Մանկունին իսկապէս լռեց՝ մեծ ուժ գործադրելով
էր վրա։ Ստեղծվեց մի կոմիկական հանգստութիւն։ Խժվում
էր, թե Գրիգորը ուժեր ու փաստեր է հավաքում նորից ու
նորից հարձակվելու խեղճ Վարազյանի վրա, վորի հանցանքն այն
էր միայն, վոր յերբեմն—յերբեմն քմծիծաղ նր տալիս Գրիգորի
խոսքերի վրա և թերահամատ ռեպլիկներ էր գցում։

Յես սկզբում լուռ էյի և ցույց էյի տալիս, թե այդ խնդրի
մասին մտածում եմ։ Բայց իրոք մտածում էյի, թե ինչպես
խաղաղեցնեմ ինձ այնքան էլ չհետաքրքրող վեճը։ Յես ծանոթ
էյի Մանկունու բնավորությանը, գիտեյի, վոր նրա ալքան
բորբոքվելու պատճառն այն էր, վոր խոսակիցներից վոչ մեկը
նրան համաձայնակելու չարժում չի արել, կամ վորեն խոսք չի
ասել նրա սգոյին։

Յէս խոսեցի «մարտիս փառացի»-ի մասին և ուրիշ ձեւա-
կերպովմներով արտահայտեցի այն մտքերը, վորոնք քիչ առաջ
ասում եր Մանկունին: Դրիդոր Մանկունին անհուն ուրախեա-
լթամբ վեր թռավ տեղից հռժկու ձեռքերով ցավեցնելու չափ
խիելով ուսիս:

— Այ, ճիշտ ինձ նման ես դատում, այսինքն ճշմարտու-
թյունն ես ասում, Արմենակ ջան,— բացականչեց նա մի
այնպիսի զվարթությամբ, վոր հատուկ ե դիտպուտի մեջ
հաղթանակող հռետորին, և սկսեց ավելի ու ավելի մանրացնել
իր մտքերը:

Սմբողջ վեճը վերաբերում եր նրան, թե ինչ հարաբերու-
թյան մեջ պետք ե լինեն ղերասաններն ու դիտողները, բեմն ու
դահլիճը: Մանկունին գտնում եր, վոր այդ յերկուսը պետք ե
լինեն ամուր միասնության մեջ, յենթարկվին իրար ու ազդեան
իրար վրա, վոչ մի հակասութուն չպետք ե լինի ղերասանի ու
հանդիսականի մեջ: Ընդհակառակը, յերիտասարդ ղերասանի և
թյուս՝ ավելի տարիքոտի կցկտուր ռեպլիկներից պարզվում եր,
վոր, ըստ նրանց, հանդիսականների ու ղերասանների մեջ
վորոշակի տարբերություն պիտի լինի, հանդիսականը պետք
ե իմանա, վոր ինքը ներկայացում ե դիտում, հակառակ դեպ-
քում բեմը կլորցնի իր դատարարական նշանակութունը. և
նույնիսկ վարող ե վնասակար ազդեցություն ունենալ հան-
դիսականի վրա:

Իմ միջամտության շնորհիվ համենայն ղեպս, վեճը
քանի գնում մեղմանում եր, այսինքն Մանկունին մեղմանում
եր: Դերասանական արվեստին, նրա նրբություններին բավարար
չալով տեղյակ չլինելով, յես ձանձրանում եյի նրանց լարված
վեճից. ուստի մեկ քրան ղիջելով, մեկ նրան, մեծ մասամբ հա-
մաձայնվելով Մանկունու հետ, աշխատում եյի խոսակցությունը
հանել այդ թեմայի նրբերանդներից: Դրությունը, ճիշտ վոր,
խաղաղվեց, չնայած յերբեմն—յերբեմն Մանկունին բռնկվում եր
վարագյանի բաց թողած վորևե բառի կամ արտահայտու-
թյան համար:

Վերջապէս, վորպեսզի վեճը ահամանախաղած լինեյի և
այն ել Մանկունու ոգտին, յես ղերասաններին հիշեցրի այն
հանրածանոթ կիսադեղնոդը, ըստ վորի, չդիտեմ վոր քաղաքում

«Ոթեկոյ» ներկայացման ժամանակ հանգիստեաներից Դէլը Յադոյի դերակատարին սպանել ե... Հազիվ եյի վերջացրել խոսքս, յերբ Մանկունին, վոր խորատուղլած լուել եր, վեր թռալ տեղից ոճի խալթածի պես և տարորինակ ուրախությամբ գրեթե բացականչեց.

— Ա՛, լալ հիշեցրիր, Արմենակ, ազնիւ խոսք՝ լալ հիշեցրիր: Յես ինչպես եյի մոռացել այսքան ժամանակ—Մանկունին անկեղծորեն բարկացալ իր վրա, — հիմա յես ձեզ իմ դերասանական կյանքից յերկու դեպք կպատմեմ, վորոնք և հետաքրքիր են, և ամենատառուիչ կերպով ապացուցում են իմ քիչ առաջվա ասածները հանգիստեաների ու դերասանների փոխհարաբերության մասին:

Մանոթ լինելով Գրիգորի պատմելու վարպետությանն ու չնորհելն, բոլորս ուրախացանք և հարմարվելով մեր տւղում, պատրաստովեցինք լսելու նրան: Մինչև անգամ ուրախացալ յերիտասարդ դերասանը, բայց նա կրկին չհամբերեց ու սրբախոսեց.

— Ձեռք, վոր ի սեր մեր դեճի, պատմություններդ չհնարվեն, և խորամանկորեն ժպտաց: Յես հայացքով սաստեցի նրան, վոր լութ, վախենալով՝ չլինի հանկարծ Մանկունին բորբոքի ու իր հետաքրքրական պատմությունները չանի. բայց վախն իզուր եր. Մանկունին արդեն պատրաստվել եր պատմելու և վոչ մի ուշադրություն չդարձրեց Վարդյանի սրախոսության վրա:

Մանկունու առանձնասեյակի բաց լուսամուտներից փչում եր ամառվա յերեկոյի մեղմ, կենսարար շունչը: Իրիկունն ավելի յեր խորացել ու մութը, վոր վերելում միասնական եր ու ձուլլ, ներքեում՝ քաղաքի բաղմաթիւ ելեկտրական լույսերից ծլկեն—ծլկեն եր յեղել ու աղոտ կերպով միացել շենքերի կատարներին, գետնին:

Մանկունին մի քանի րոպեյի խորհրդալոր լռությունից հետո մի ընդարձակ ներածական առաց, մեկնաբանություններ տվեց ու սպառելով մեր համբերությունը, վերջապես ակեց.

Շրջանային բեմի վրա այդ ուրը պիտի ներկայացնէինք յերիտասարդ դրամատուրգներէն մեկի պիեսը՝ «Պայքար» անունով: Պիեսի նյութը վերցրած եր քաղաքացիական կռիւներէն, բովանդակութիւնը հետեւյալն էր. —

Գասն թիվ փետրվարյան ավանտյուրայի ժամանակ դաշնակցականները գրավում են գյուղը, իսկ բոլշևիկներն ու գյուղացի ապստամբները պատսպարվում են գյուղավերեւում գտնվող խոր քարայրի մեջ ու չեն հանձնւում: Շուտով սպառվում է կարմիրների զինամթերքն ու հացը և նրանք ընկնում են ծանր դրության մեջ: Փրկության միակ հույսը մնում է հերոսական անձնագոհութիւնը: Յեւ յահա կարմիրների խմբից յերկու հոգի—մեկը պիեսի գլխավոր հերոսը՝ Գարեգին անունով մի պարտիզան, մյուսը մի ուրիշ գյուղացի, հանձն են առնում գիշերով ճեղքել թըշնամու ճակատը և գյուղից պահանջված մթերքը հասցնել: Այդպես ել անում են: Չորերի ու խիտ թիւերի միջով նրանք իրենց գցում են գլուխ, վերցնում են իրենց դադանի պահեստից ոսղծամթերք ու հաց և շտապում են վերադառնալ քարայրը:

Իայց գյուղից դուրս նրանց նկատում են դաշնակցական պահակները—սկսվում է կատաղի կռիւ, վորի ընթացքում պահակներից մեկն սպանվում է, իսկ կարմիր պարտիզան Գարեգինը ծանր վիրավորվում:

Մյուս պարտիզանը գցում է իր հետ վերցրած իրերը, չալակում վիրավոր ընկերոջն ու շտապում է ապաստել:

Մինչ այդ՝ դաշնակցականների ոգնականն ուժը հասնում է և յերկուսին ել դերի վերցնում: Մյուս առավոտ այդ մասին իմանում են գյուղացիները: Գարեգինի հայրը զնում է իրենց գյուղում յեղած խմբապետի վտարը՝ իր վիրավոր տղին տուն տանելու, չի լինում: Ապա նա դադանի զնում է վորդու մոտ այն ծամանակ, յերբ նա արդեն մահվան ջրաձգումների մեջ է լինում: Պահակներն իմանում են, խեղճ ծերունուն հանձնում խմբապետի անգութ դատաստանին, վորը հրամայում է մերկացած վիճակում ծեծել «դավաճանի հորը»:

Վերջապես վերքից ու վայրենի ծեծից Գարեգինը մեռնում

ե, վերջին անգամ գոչելով. «սրիկաներ, իմ ընկերներն իմ վրեժը կլուծեն ձեզանից»...

Մյուս ուրը գլուզն էն մտնում բոլշևիկները: Գարեգինի հայրը, վոր սկզբում խեղճ ու կրակ մի մարդ էր, դառնում է Հեղկոմի նախագահ:

Չնայած պիկնի թույլ Ֆինային՝ յերիտասարդ դրամատուրգը բաւականին հաջողությամբ եր կառուցել այդ դրամատիկական դժվարին նյութը և հարմարեցրել չրջնային բեմերին: Մեր ռեժիսորն էլ մեծ ջանք Եր թափել մայիսյան ապստամբության տարեդարձի տոնին պատշաճ ներկայացում պատրաստելու համար:

Չնայած վորոչ տեղեր թատրոնի որենքներին չէյին համապատասխանում, բայց հեղինակը խնդրել էր պիեսը վոչ մի փոփոխության չենթարկել՝ իրականությունը չխախտելու համար: Նա հալատացնում էր, վոր պիեսի գործող անձերն իրական մարդիկ են յեղել՝ իրենց իսկական անուններով: Մինչև անգամ հերոսներից մեկն էլ ինքը՝ հեղինակն է յեղել:

Ռեժիսորը հարգել էր նրա խնդիրը, և, ըստ յերեույթին, ազատ զգալով իրեն քաղաքի մի քանի «պեղանառ ռեցենդենտներից», դրամատիկացիայի շարքոն որենքներին չեր յենթարկել պիեսը:

Դերասանական խումբ մեծ հաջողությամբ եր կատարում խաղը: Դրեթե բոլորս ամենայն խորությամբ ըմբռնել էյինք մեր դերերը, ինչպես նաեւ յուրաքանչյուր խոսքն ու նրա հետեւ թաղնված զգացմունքը:

Ինչպես զրեթե միշտ, այս անգամ էլ գլխավոր դերում յես էյի. կատարում էյի պարտիզան Գարեգինի դերը: Զգիտեմ ինչու — այս դերը յես խիստ հուզմունքով էյի խաղում, և այն էլ, վոր գերասանների մոտ հաճախ չի պատահում, անկեղծ հուզմունքով: Պոստովանում եմ, հաճախ, յերը հանդիսականները լաց են լինում մեր խաղի վողբերգական վորեւ մոմենտին, մենք սրտի խորքում ծիծաղում ենք, և, յեթե կուզեք, ամենալավ դերասանը հենց նա յե, ով կարող է հանդիսականներին ուղղած յերեսով լաց լինել, իսկ կուլիաների կողմն ուղղած յերեսով ծիծաղել...

Դերասան Վարագյանի դեմքին յերեւաց մի ժպիտ, վոր վոչ

արհամարհան կան եր և վոչ համակրական, այլ այդ յերկուսի մի կոմիկական խառնուրդ, նա հաղթել լսելի քրթմնջաց.

— Հին փիլիսոփայություն դերասանության մասին:

Մանկուներն վուկուրված իր նյութով՝ չլսեց Վարդանին և չարունակեց.

— Բայց «Պայքար» սրկեսայում յես միանգամայն փոխվում եյի, խակալան, անկեղծ զայրույթն ու ցասումը և խենթ ուրախությունը, պարտիզանական զվարթ առօրյան ինձ կլանում եյին ամբողջ խաղի ընթացքում: Այդ նրանից եր արդյոք, վոր յես դերասանական քիչ շնորհք ունեյի, թե՞ վորովհետև նյութն այնքան հաբաղատ եր իմ սրտին...

Յես ել եմ պարտիզան յեղել... կյանքում, իրականության բեմի վրա, յես ել պարտիզան հայր եմ կորցնել քսան թիվ: Հերոսական ողբերին...

Դառնանք, սակայն, մեր պատմությանը:

2.

Ծրջանային կենտրոնի ընդարձակ դահլիճը հետզհետե լըցվում եր գյուղական բաղմությամբ. դալիս եյին կանայք՝ յերեխաներին դրկած, յերիտասարդներ ու միջահասակ գյուղացիներ, մինչև անգամ ծեբեր, դալիս եյին ու աղմուկով տեղավորվում կարմիր ներկած նստարանների վրա: Գյուղական հասարակությունը հենց սկզբից ինձ հիացրեց իր վայելուչ, մաքուր արտաքինով, յես ուրիշ կերպ եյի սրտկերացնում գյուղը: Այսինքն տեղն և այստեղ ասելու՝ քաղաքում ապրողներին մի մասը, վոր բոլորովին կտրված և գյուղից ու գյուղացուց, յերկու տեսակ և պատկերացնում գյուղը, կամ՝ համատարած խավար ու սգիտություն, փափախ կրող գորշ մասսա ու հնադարյան աթարի դեղեր, կամ միանգամայն լուսավորված ու քաղաքին հասած մի սքանչելի աշխարհ: Յերկուսն ել ծայրահեղություններ են, յերկու պատկերացումներն ել՝ սխալ: Ուղիղը վո՞րն և, դուցե հարցնեք: Այդ մասին յես ավելորդ եմ համարում պատմել, բարի յեղեք ինքներդ դնալ գյուղ և հասկանալ նոր կյանքի, վերականգնվող գյուղի վողջ դեղեցկությունն ու վոճը:

Դահլիճը լուսավորված եր տեղական փոքրիկ ելեկտրակա-

յանի վճիտ, շրացուցիչ լույսով: Ամեն ինչ հանդիսավոր եր
աւ փառահեղ:

Յես սրտատրտի սպասում էյի ներկայացման սկսվելուն:
Պրա պատճառն այն եր, յերեւի, վոր յես առաջին անգամն էյի յե-
լույթ ունենում գյուղական բեմի վրա գյուղացիների առաջ: Յես
անծանոթ էյի իմ հանդիսատեսներին, այսինքն նրանց վորոնց
առաջ պիտի հանդես բերեյի իմ արվեստը: «Ինչպե՞ս կընդունեն
սիրդոք, կծափահարե՞ն քաղաքի պես, թե՞ շարունակ կաղմկեն»:
Վերջապես ներկայացումն սկսվեց:

Յերբ վարագույրը շրխալով բացվեց, դահլիճում տիրող
աղմուկը հետզհետե հանդարտվեց: Միայն լսվում եր դեռ
չտեղավորվածների վրոգբրի թիփփոցը, վոր առաջանում եր
շտապելուց, և կիսաձայն վեճը տեղերի համար:

Առաջին սրտակերը ներկայացնում եր կարմիրներէ քարայրը
պարտիզական բնորոշ կենցաղով: Հեղինակն այդ պատկերի մեջ
ամփոփել եր պարտության պատճառների պարզաբանումը մեր
խոսակցությունների միջոցով, մեր վճռականությունը, համե-
րաշխությունն ու կենցաղը: Սկզբի խոսքերը յես պիտի արտասա-
նեյի, բայց յերկար ժամանակ լուռ էյի, չգիտեմ՝ չիփփել էյի՝
կանգնած իմ նոր անծանոթ հանդիսատեսների առաջ, թե՞ սպա-
սում էյի դահլիճի լիակատար խաղաղությանը:

Շատ չանցավ, յերբ յես ընտելացա դահլիճին ու տիրեցի
նրան: Այնուհետև ինձ բոլոր էյի՝ ինչպես ձուկը ջրում, վո՛չ,
հենց ամելի լավ ե ասել, ինչպես դերասանը բեմի վրա: Մենք՝
յես ու հանդիսականները, ըստ յերեվույթին, արդեն հասկացել
էյինք իրար:

Աչքիս տակով յես շարունակ հետեւում էյի դահլիճին, բոլո-
քի դեմքի վրա տեսնում էյի միամիտ դարմացում ու հիանալի
աշխուժություն, սեր՝ դեպի մեզ: Վրմանք նույնիսկ քաջալերական
բացականչություններ էյին անում այս ու այն կողմից: Դահլիճի
ալտիսի անկեղծ ակտիվությունը մեզ վրոգբրեւ եր: Իսկ յերբ
պատկերի վերջում ամբողջ կրքոտությամբ յես արտասանեցի.

— Կմեռնենք, բայց անձնատուր չենք լինի, ընկերներ՛ր,—պոռթ-
կաց ծափահարությունների մի այնպիսի վորոտ, վորից կարծես
ցնցվեցին դահլիճի պատերն ու ելեկտրական լույսերը: Մի քանի-
օր դեմքի վրա յես նկատեցի ուրախության արցունքներ, իսկ

բեմի աջ կողմը՝ յերեք կարգ հետ նստած մի քանի ծերունիներ
իրենց ուրախությունն արտահայտում էյին գլխարկները: Թափա-
հարելով և գլուխները խորիմաստ շարժելով:

Յեա յերջանիկ և վարձատրված էյի զդում ինձ. նշանակում
ե ճիշտ էյի դրսեվորում դահլիճում նստածների պայքարի ան-
ցած շրջանի հողեքանությունը: Սկսեցինք փոխադարձաբար սի-
րել միմյանց, — յես դահլիճին ու դահլիճն ինձ:

Այդ սերը կոնկրետի ու անհատի փոխադարձ սերը բառերով
արտահայտել դժվար է: Հանդիսատեսի զգացմունքները ճշմար-
տորեն արտահայտող դերասան ու դերասանին ամբողջովին հա-
կացող, անկեղծորեն հավատացող հանդիսատես պետք է լինել
այդ սերը հասկանալու համար:

Յերկրորդ պատկերն ավելի հաջողությամբ անցավ: Ներդաշ-
նակությունը բեմի և դահլիճի միջև ավելի ու ավելի խորանում,
դանազան ձեւեր եր ընդունում: Դահլիճը հաճախ եր ընդհատում
մեզ ծափահարություններով և ուրախության աղմուկով:

3.

— Ամենասրտառուէը վերջին պատկերն եր: Սա իմ պատմու-
թյան ամենահուղիչ ու հանդուցալին մասն է, խնդրում եմ ուշա-
դիր լինեք:

Զուգաացումն ավելորդ եր: Մենք՝ յերկու դերասանները, Սո-
ֆիա Մանկունին և յես ամբողջովին լսողություն կտրած կլանում
էյինք Գրիգորի աչքան զրավիչ պատմության ամեն մի բառը:
Իսկ նրա պատմելու արվեստն այսօր, շնորհիվ բուռն վողելո-
րության, իր կատարելության եր հասել: Մի քանի վայրկյան
լուելոց հետո՝ Մանկունին շարունակեց.

— Յեա վիրավորված և ուշադնաց ընկել եմ դաշնակցական
պանտում իմ ընկերոջ հետ: Ընկերս խնամում է ինձ և աշխատում
ուշքի բերել: Դաշնակ զինվորները հաճախ ներս են մտնում ու
լրբաբար հայհոյելով անխնա հարվածում թե՛ ինձ և թե՛ ընկե-
րոջս:

Դահլիճը բուռն ցատման մեջ է: Պառկած տեղից յես ուշա-
դիր դիտում եմ դահլիճի ալեկոծվելը. վրձանք բարձրաձայն
հայհոյում են ծեծողներին, վրձանք անընդհատ շուռ ու մուռ են

գալիս ատամները կրճտացնելով, իսկ բեմի առաջին շարքում նստած մի յերիտասարդ լսելի ձայնով ասում է .

— Թողեք յես դնամ դրանց... դրանք սպանում են մեր տղերքին :

Ներկայացումը կանոնավոր կերպով շարունակվում է . դադատագողի ու կամացուկ ինձ մոտ է գալիս «հայրս»՝ իջնելով մարազն ինչ—վոր նախորոք քանդված անցքից, նա խոնարհվում է ինձ վրա, դողացող ձեռքերով ինձ դրվում և լացակումած ձայնով ասում .

— Գարեգին՛ն, աղի՛ղ բալա, եղ ի՛նչ հալի յես, Գարեգին՛ն, — ու աղեկատուր վողբալով ընձնում է վրաս :

Դահլիճով մի ուժգին սաբսուտ է անցնում : Բուռն ցամաքնը հաջորդում է խղճահարուժյունը : Հետո՝ յերկար ժամանակ տիրում է ծանր լություն : Թվում է, թե վռչվող չկա դահլիճում, կամ հանճարեղ քանդակագործի արձաններն են լուռ ու անշարժ շարվել նստարանների վրա : Միայն լավում է իմ «հոր» մեղմ հեկեկոցը, վորն ավելի սարսուղացի է դարձնում դահլիճի լուռ—թյունը :

Հանկարծ առաջին սրտակերին գլխարկով վողջուռոգ ծերունիներից մեկը բարձրաձայն հեծկտաց՝ իր վրա դրավելով դահլիճի ուշադրությունը :

Մի քանիսը վոտքի կանգնեցին՝ ավելի լավ տեսնելու ծերունուն : Վերջին շարքի յերիտասարդներն ու յերեսաները կանգնեցին յերկար նստարանների վրա և վղերը յերկարացնելով նայում եյին առաջ՝ ծերունու կողմը : Դիչ առաջվա մեռելային լուռ—թյան հաջորդեց մի խուլ աղմուկ՝ անհասկանալի ու տարրի—նակ . ներկայացումը դարձյալ կանոնավոր կերպով շարունակվում է . դաշնակ զինվորները ներս են մտնում ու տեսնելով «հորս» ծեծելով հեռացնում են ինձից : Իսկ դահլիճում փոփսուկն ու աղմուկը չեն դադարում, ծերունին շարունակում եր իր հեծկտոցը՝ գլխարկը սեղմած իր դեմքին : Հանդիսականները նայելով ծերունուն մեղ անհասկանալի ինչ վոր խոսում են : Մի քանիսը մինչև անգամ կամացուկ ձայն տվին .

— Գարեգինն է, Սիմոնի տղա Գարեգինը...

Իմ հետաքրքրությունը վառվեց, բայց վռչինչ չկարողացա իմանալ, իսկ դահլիճում աղմուկն ավելի ու ավելի յեր սաստկանում :

Վերջապես կես աղմուկի մեջ ներկայացումը վերջանում եր: Մնում եր, վոր յես մեռնեյի, բոլշեվիկները լցվեյին դյուղ և իմ «հայրը» ընտրվեր Հեղինոմ:

Յես մահւման ջլաձգումների մեջ ընկերներէս ու ծնողներէս եյի հիշում «հայրիկ, Սիմոն հայրիկ» եյի ասում, յերբեմն ել հայհոյում դաշնակցականներին:

Հանկարծ դահլիճում տիրեց քար լուռթյուն, ասես մի անբերվույթ ուժ արձանացրեց բոլորին: Այդ տարրերնակ լուռթյունը սարսուցեցրեց նաև մեզ, դերասաններէս: Յես դադարեցի ձայն հանելուց և աչքաւ դարմացած աչքի տակով նայեցի դահլիճին: Զարմանալի բան—տեղից վեր ե կացել քիչ առաջ հեծկլտացող ծերունին ու ձեռնախալոյր կամաց քսելով հատակին՝ դիմում ե դեպի բեմ: Նա մեղմ հեկեկում ե ու հեծկլտում՝ հուզմունքից խեղդվելով և դանդաղ, բայց վճռական քայլերով ուղիղ դեպի մեզ ե դալիս կրկնելով կերկերուն ու խեղդվող ձայնով՝

— Բալա ջա՛ն , վիրավոր բալա՛, բալշեվիկ բալա՛...

Դահլիճի հարյուրավոր աչքեր մեխվել եյին նրա վրա: Տիրել եր անբացատրելի դարմանք ու ծայր աստիճանի սպասողական գրուլթյուն:

Ծերունին ձեռնադիպտին հենվելով մոտեցավ բեմին— փոքրիկ աստիճանների վրայով բարձրացավ բեմ և հենց բեմի աջ կողմում հեծկլտոցով խոնարհվեց ինձ վրա դրկելով մարմինս: Դահլիճում մի քանի կանաչը լաց յեղան յերեսաները հուզմունքից աղմկեցին: Ներկայացումը խանդարվեց: Յես այլևս չկարողացա գիմանալ ծերունուն համակած անհուն վշտին, տեղիցս վեր կացա, բարձրացրի նրան և անհուն սիրով ու կարոտով սեղմեցի վրձքիս... Հավատացնում եմ՝ այդ մոմոենտին ինձ թվաց, թե դա իմ իսկական հայրն ե, վորին ստանել եյին դաշնակցականները 20 թվին:

Ծերունին սպիտակ բեխերը քսելով ալտերիս, դողդողացող շրթունքներով համբուրում եր ինձ չարունակ կրկնելով.—

— Գարեգին ջան, աղի՛ղ բալա, իմ վիրավոր բալա, դու կենդանի յե՛ս... նա ամբողջ մարմնով դողում եր, դեմքը, վոր ծածկված եր վնճիրների խիտ ցանցով ծամածուլել ու աղաւաղվել եր, վշտից խորը գնացած աչքերի մեջ նկատվում եյին ար-

ցունքի միայն յերկու կաթիլ, վոր չողում էյին ելեկտրական լույսի տակ:

— Հանգստացիր, հայրիկ— վերջապես արտասանեցի յես զդատահալով և բարձր ձայնով:— Այ, ևս բոլորս (յես ձեռքով ցույց տվեցի դահլիճը) Գարեգինի վրեժը հանեցինք նրա սպանողներէց, յեթե Գարեգինն ու մյուսները չզոհվեյին, ևս գեղեցիկ կյանքն ու յերջանիկ աշխարհը չեր ստեղծուի...

Յես խոսում էյի՝ ծերունու զոգզոջուն թորչոմած ձեռքը բռնած, յերեսս դահլիճին արած:

Դահլիճով մի աշխուժ շարժում անցավ— ինչպես առավոտվա զեմիւռը սաղարթախիտ անտառի վրայով, «ճիշտ և ասում ընկերը, Սիմոն տմի, ճիշտ և» բացականչեցին մի քանիսը, հետո սկսվեց ծափահարությունների վորոտը:

Ծերունին հանկարծ սթափվեց յերկարատեղ հոգեկան ալլալեկարությունից և սարսափահար աչքերով նայեց շուրջը: Նրա դեմքն այնպես փոխվեց, աղճատվեց, վոր ինձ թվաց, թե պիտի խեղագարվի զգայմունքների աննորմալ իրարանցումից ու իրականության հանկարծակի փոփոխությունից, բայց բայե՛րախտարար միջինչ չպատահեց, հետզհետե սկսեց դիտակցել ամեն ինչ, հետո հաղիվ նկատելի ժպտաց տխուր ու ամաչկոտ:

— Կներես, ընկեր, վոր խանդարեցի,— վերջապես ասաց նա հանդարտ ձայնով, վորի մեջ դեռ նկատվում էյին հույսունքի շէշտեր,— յես հենց իմացա թմ Գարեգինն ևս, մոռացա վոր թատրոն ա...

— Քո Գարեգինն եմ, հայրիկ,— բարձր, բոլորին յսելի ձայնով ասացի յես՝ զգալով վորդիական մի անկեղծ ջերմություն նրա նկատմամբ: Հետո մտերմորեն խիելով նրա մեջքին, շարունակեցի,— այ, ևս բոլորը— քո տղաներն ու թոռներն են: Դու հող մի անի: Դահլիճում կրկին ծափահարություն բարձրացավ: Բարձր տրամադրությամբ ու աղմուկով, հանդիսատեսները դուրս էյին գալիս դահլիճից:

Պարզվեց, վոր Գարեգինը հենց ծերունու տղան և յեղեկ, ու դեպքն ել այդ գլուղումն և կատարվել:

Մանկունին լռեց՝ խորհրդավոր ու կախարդական լուությամբ: Սոփիան թեթեւ հառաչեց, իսկ տարիքոտ դերասանը

բուռ ու հանդարտ գլուխն եր որորում: Բոլորիս տիրել եր ան-
կեղծ հուզմունքի ու խղճահարուժյան խառն զգացմունքը:

Որք կերպով ազգվել եր և դերասան Վարդյանը: Ուրիշ
անգամ դուցե նա փորձեր վորեն կատակով լուսթյունը խախտել,
բայց այս անգամ վոչինչ չապաց՝ ըստ յերևույթին մոռացել եր
և՛ Մանկունու վեճը և նրա հետապնդած նպատակն այդ պատմու-
թյունն անելիս: Յերկու յերեք րոպե տիրել եր խորհրդավոր լուս-
թյուն: Մինչև վոր ինքը՝ Մանկունին նորից խոսեց:

— Բայց յես դեռ չվերջացրի իմ պատմությունը: Յե՛վ այն, վոր
հետո տեղի ունեցավ, ավելի հուզիչ ե և մարդկային հոգին խո-
րապես ճանաչելու տեսակետից՝ ուսանելի:

Այդ գիշեր ծերունին ստիպեց, վոր իրենց տանը գիշերեմ,
նա ուղղակի աղերսում եր ինձ «Գարեգին ջան,— իսկական
անունս չիմանալով ասում եր նա,— ես գիշեր մեզ մոտ անցկաց-
րու, վաղը ելի դնա ընկերներդ հետ»: Յես չմերժեցի ծերու-
նուն: Ով իմանա բնական ինչ զգացմունքներ էյին զարթնել նրա
մեջ, վորոնց ուզում եր հագեցում տալ: Բոլոր դերասանները ցըր-
վեցին գյուղում— գյուղացիներն իրար ձեռքից խլում էյին նը-
բանց՝ հյուր տանելու համար:

Յես ել դնացի ծերունու մոտ:

Այդ գիշերը յես յերեք չեմ մոռանա:

Յես պառկել էյի ծերունու նոր պատրաստած մաքուր սենյա-
կում: Չնայած դարուն եր, բայց գլուղում ցուրտն զգալի յեր,
մանավանդ գիշերը: Յուրտ եր և ծերունու սենյակում:

Յերկար ժամանակ քունս չեր տանում անսովոր անկողնուց
և զանազան մտքերից: Ամենաշատը մտածում էյի ծերունու և
Գարեգինի մասին...

Գիշերվա կեսին ծերունին, վոր յես կարծում եմ բոլորովին
չեր քնել, մեղմ տնքոցով վեր կացավ տեղից և կամացուկ մոտե-
ցավ ինձ: Յես ինձ ձեկացրի խորը քնած, յերեմօն արհեստական
ձեկով խոռացնում էյի: Չնայած գիշեր եր, բայց սենյակում
կարելի յեր վորոշ առարկաներ նշմարել, այնպես վոր յես կիսա-
բաց աչքով նկատեցի ծերունուն, վոր գիշերային զգեստով վանդ-
նել եր իմ անկողնու առաջ: Նա խուլ ու զուշ հառաչում եր ու
ինչ—վոր անհասկանալի մրմնջում: Հետո նա նստեց իմ գլխավերեք
և սկսեց վերմակն ուղղել, վոր հավաքվել եր մի կողմի վրա,

ապա կամացուկ վերմակից դուրս հանած ձեռքս ծակեց և դրեց վերմակի տակ... Քիչ հետո՝ ըստ յերեվույթին բոլորովին համատացած լինելով, վրոյ յես խորը քնած եմ՝ ձեռքը դրեց գլխիս և սկսեց շոյել մազերս, չճնջալով հազիվ լսելի՝ «վորդի ջան... Գարեգինս կարոտն ել ա առնեմ... Գարեգին ջան... բալա ջան...» այս բառերը նա այնքան հուզված ու կցկտուր ձայնով երարտասանում, վրոյ յես ի վերջո չկարողացա դիմանալ, ուղղակի լաց յեղա և փաթաթվեցի ծերունուն...

Ահա իմ առաջին պատմությունը, — բոլորիս համար անսպասելի հայտարարեց Մանկունին աշխատելով զվարթանալ ու բոլորիս հանել տխուր մտածությունից:

Յես անկեղծորեն իմ հիացմունքն արտահայտեցի, նույնն արեց և տարիքոտ դերասանը: Իսկ Վարադյանն արդեն հաղթահարված Մանկունու պատմության թախծոտ, տխուր ազդեցությունից — ժպտում եր առաջվա կես հեղնոտ և կես համակրահան ժպտով և պատրաստվում եր անպայման մի ուժեղ, իր դատողություններն ապացուցող յեղրակացություն հանել Մանկունու պատմությունից: Բայց Մանկունին կարծես ալդ զգալով՝ ասաց.

— Համբերություն կունենա՞ք յերկրորդ պատմությունը լսելու, թե՞ առաջինով բավականանա՞ք:

Մենք, Վարադյանն ել մեզ հետ, միաբերան հայտնեցինք մեր համաձայնությունը յերկրորդ պատմությունը լսելու, և ինձ թվում է, մենք մեր համաձայնությունը կտայինք նաև այն ժամանակ, յերբ խնդիրը վերաբերվեր հարյուրերորդ պատմությանը...

ՅԵՐԿՐՈՐԴ ՊԱՏՄԱԾԸ

Մի անգամ ել յես խաղում էյի կուլակների ազդեցության տակ ընկած միջակ գյուղացու դեր: Այդ, կարծեմ, 31 թվի ամառն եր: Խաղում էյինք լեռնային գյուղերից մեկում, մի ակումբ դարձրած յեկեղեցու բեմի վրա: Հսկայական մարադի չափ ու առանց վորեւե արվեստի շինած շէնք եր այդ յեկեղեցին, մամուկալած, խոնավ պատերով, վորոնց վրա տեղ-տեղ նկատվում էյին վաղուց փակցված պլակատների խռնացած հետքերը: Ակումբի վարիչը հատուկ ուշադրություն եր դարձրել բեմի կա-

հավորման վրա. այստեղ փակցված էյին հեղափոխականների մեծադեր նկարները, դանադան լողունգներ ու պլակատներ՝ հակակրոնական բովանդակությամբ: Զվարճալի ծաղրանկարները դարմանալի սրամտությամբ ու պարզությամբ մերկացնում էյին յեկեղեցու սպասավորների ու կրոնի շահագործողական ելույթյունը: Ինձ վրա ամենից շատ ազդեց այդ ծաղրանկարներից մեկը, վոր էրում եր. «Սար ու ձոր, տերտերի վոր» մականունը: Գյուղացի յերգիծաբանի վրձինը վոր մի դույն ու գիծ չեր խնայել—նկարելու հատկապես խաբերա ու ագահ տերտերի վորովայնը, վորի վրայի բազմաթիվ մակադրույթյուններն ամբողջովին բացահայտում էյին նրա «եյուլթյունը»...

Բայց ամենադարմանալին, վոր ինձ վրա չիթթեցնելու չափ ազդեց, այդ ելեկտրական լուսավորությունն եր: Ինչպես էյին դրանք ներգաշնակում իրար— նախկին յեկեղեցին ու մաքդկային մտքի պայծառ արտադրությունը— լուսը:

Մինչ մենք ներկայացման պատրաստությունն էյինք տեսնում, ակումբը լցվում եր գյուղական հասարակությամբ. դալիս էյին բերքահավաքից հոգնած գյուղացիներ, գեղջիկուհիներ՝ ծծկեր յերեսխաներով, վորոնք յերբեմն ծվում էյին իրենց համար ոտարոտի միջավայր ընկնելով: Գալիս էյին ու փութկոտությամբ տեղավորվում կարմիր ներկած նստարանների վրա: Մի քիչ հետո յես դարմանքով նկատեցի, վոր ահադին դահլիճը լիքն է ու դեռ դալիս են: Քաղաքի գերասաններս առաջին անգամ հայտնվելով այդ գյուղում ահադին հետաքրքրություն էյինք առաջացրել:

Գյուղացիները մոտենում էյին մեզ, զննում էյին վորտից գլուխ և ապա մեղավորի պես ժպտալով վորջուկնում էյին՝ սեղմելով մեր ձեռքերը:

Կանայք տեղավորվել էյին առաջին նստարանների վրա և բարձր—բարձր վիճում էյին, քրքջում ու աղմուկ: Նրանց մեջ լսելի յեր մեկի տիրապետող ու բարձր ձայնը, վոր կարծես տոն եր տալիս ընդհանուր խոսակցությանը: Դա մի բարձրահատիկ, խոչոր, այրական դիմագծերով ու բավական տարիքոտ կին եր, վոր կանգնած եր նստարաներին նստած մի խումբ կանանց առաջ և ինչ—վոր բան եր պատմում արագ ու վողեվորված:

Յես ակամա հետևում էյի այդ կնոջը, վորովհետև նա ինչ—վոր

յուրահատկությամբ բաժանվում եր մյուսներին, դառնում եր հասարակության կենտրոնական դեմքը: Նա իր դեմքի խելացի արտահայտությամբ և շարժվածքի մտածվածությամբ ակնածանք եր ազդում շրջապատին:

Մի դարմանալի ցանկությամբ ուղեցի ճանաչել այդ կնոջը: Ինչպես միշտ՝ այս անգամ ել յես հետաքրքրվում եյի հասարակությամբ, նրանով, վորի առաջ պիտի յելույթ ունենայի: Լավ դերասանն, իմ վարժիքով, պիտի նախ և առաջ ճանաչի իր դահլիճը, իմանա թե՞ ում հետ դործ ունի, նույնիսկ ով ինչպես ե տրամադրված, այո՛, այո՛, մի դարմացեք, — Ման կունին բարկությամբ նայեց Վարադյանի վրա, վորի բերանի մի անկյունում խաղում եր քմծիծաղի հազիվ նկատելի ցուլը, — այն ժամանակ միայն դերասանը հաջող յելույթ կունենա: Իմ դերասանական փորձն ինձ շատ բան ե սովորեցրել այդ գործում: Բացի դրանից՝ դերասանն ամենից շատ կյանքից պիտի սովորի, ամենալավ և կենսալի ռեժիսյորը, ըստ իս, կենդանի իրականությունն ե...

— Դարձյալ անտիկ Նիլիստիսություն դերասանության մասին, — քթմնջաց Վարադյանն այնքան կամացուկ, վոր միայն յես լսեցի, իսկ Մանկունին նույն սոնով շարունակեց, կարծես ի սխտասխան Վարադյանի:

— Շատ դերասաններ ինձ հետ համաձայն չեն այս հարցում, բայց ամեն մեկն իր աշխատանքին առանձին մոտեցում ունի, ի՞նչ կարող ես ասել: Սա ի միջի ալլոց.

Յես սկսեցի հետաքրքրվել ձեզ արդեն ծանոթ կնոջով. գյուղացի յերիտասարդներից մեկին (վոր մեզ ողնում եր բեմը կարգավորելու գործում) հարցրի նրա մասին: Յերիտասարդը, վոր նայելով իմ մատի ցույց տված ուղղությամբ՝ տեսավ կնոջը, հարգանքով ու ներքին զոհունակությամբ ասաց.

— Նա մեր կոլտնտեսության հիմնադիրներից ե, ամենաառաջավոր բրիգադավարը:

Յեւ յերիտասարդն սկսեց նկատելի հաճույքով պատմել այդ կնոջ մասին: Ամբողջ գյուղն ե պարծենում նրանով: Գյուղ-խորհրդի ու շրջանային խորհրդի անդամ ե նա և ամբողջ շրջանում հայտնի: Այդ գյուղում յոթ տնտեսության հետ նա կոլտնտեսություն ե հիմնել 29 թվին, յեղել ե նոր հիմնած կոլտն-

տեսութեան անալիզն նախագահը, համատարած կոլեկտիվացման
ժամանակ հինգ կուլակներին կուլակաթափ ե արել ու գլուղից
քշել: Այդ ժամանակ մինչև անգամ կուլակները փորձել են նրան
մեջտեղից վերացնել. մի գելեր, յերբ նա գրասենյակից տուն
գնալիս ե լինում, նրա վրա յեն հարձակւում յերկու հաղթանդամ
տղամարդ, բայց իր ահուկի ուժով հարձակւողներին մեկին
գետին ե տապալում ե աղմուկ բարձրացնելով փախցնում: «Տասը
տղամարդու սիրտ ունի» —ասում են նրա մասին գլուղում: Նրա
ջանասիրութեան ու անձնվիրութեան մասին անասպէսներ են
պատմում գլուղացիները. ցերեկը հինգ տղամարդու գործ ե
անում, գելերն ել քուն չունի, հսկում ե կոլտնտեսութեան ղեղե-
րին՝ չլինի թշնամիները կրակ գցեն այրեն:

Մի գելեր գնում ե կալը ե պահակին քնած տեսնելով՝ ուզում
ե խաղ խաղալ գլխին. հրացանը ճարպկորեն գողանում ե ե դեղե-
րից հեռու մի քիչ խոտ այրելով գողում ե, «Հասեք, հասեք, դե-
ղերն այրեցին»: Պահակը քնած տեղից չմած ու խելացոր վեր ե
թռչում ու շփոթւած իրեն գցում կրակի մեջ: Կինը նրան ուշքի
յե բերում, մի լավ հանգիմանում, հրացանն ու իրեն տանում
հանձնում ե կոլտնտեսութեան նախագահին:

Յերիտասարդն ուրիշ շատ մանրամասնութիւններ ել պատմեց
այդ մնող կյանքից, վորոնց մասին յես այլևս չեմ խօսի. թվում
ե, թե այսքանն ել վոր ասացի, իզուր եր, վորովհետև չեղվեցի
հիմնական նյութից, բայց քանի վոր այդ կինն իմ պատմութեան
գլխավոր դերակատարն ե, ուստի կարծում եմ ավելորդ չեր
նրան նախորդ ներկայացնել ձեզ: Այս մեթոդը ճիշտն ասաց
վոչ վիպական ե ե վոչ ել դրամատիկ,—Մանկունին ժպտաց—
ոս անձնական—Մանկունիական մեթոդ ե, այս անգամ արդեն
մեզմ քրջաց դերասանը, բայց տեսնելով, վոր մեղանից վոչ
մեկը չարձագանքեց իրեն— լրջացալ ե սկսեց.

— Կնոջ հետ յես ուզում եյի անձամբ ծանոթանալ, բայց
արդեն ուշ եր, ներկայացումն սկսվում եր: Պիեսի թեման գլուղի
սոցիալիստական շինարարութիւնն եր. կարիք չկա նրա բովան-
դակութիւնն ամբողջովին պատմելու, միայն վերջին պատկերի
մասին կասեմ, վոր իմ պատմութեան հետ վապ ունի: Վերջին
պատկերը, վոր վերջանում եր շատ ուժեղ ֆինալով, այսպեա

եր.— մի միջակ դյուղացի, վոր ընկել եր կուլակների աղբեցության տակ, դիչերով փորձում ե կոլտնտեսության հացի հսկայական դեղը հրդեհել, բայց հենց այն մոմենտին, յերբ նա ցանկանում ե լուցկին վառել, վրա յե հասնում նրա կինը և աղմուկ—աղաղակ բարձրացնելով, կանխում փտանդն ու ամուսնուն հանձնում պետության ձեռքը:

Միջակի դերը, ինչպես ասել եմ, յես եյի խաղում: Ներկայացումն սկսելիս դահլիճում միանգամից խաղաղություն տիրեց: Բոլորը զարմանքով ու հիացմունքով նայում եյին բեմի շքեղ, ճաշակով կահավորմանը, ըստ յերևույթին այդպիսի ձևավորված ներկայացում նրանց մոտ առաջին անգամ եր լինում: Առաջին պատկերից հետո դահլիճն աղաւ շունչ քաշեց ու շառաչալից հիացմունքով ծափահարեց մեղ: Հանդիսականներն արդեն ընտելացել եյին բեմին—սկսվեց իմ սրտին այնքան մոտիկ մտերմությունը բեմի ու դահլիճի միջև: Յերկրորդ և հետագա պատկերներն անցնում եյին դյուղացիների ակտիվ մասնակցությամբ, թվում եր, թե ամբողջ դահլիճը վեր եր ածվել մի հսկայական բեմի: Հանդիսականների հուզմունքի և ուրախության բացականչությունները հիանալի ձևով ներդաշնակում եյին խաղին, վագեորում եյին մեղ:

— Այ, կուլակ ա հա՛:

— Տղերք, սա մեր Սամսոնին վոնց ա նման...

— Իսկական Սամսոնն ա, կուլակներն իրար նման են լինում:

— Տես եղ կոլխոդի նախադահին, վոնց ա սիրաշահում կուլակներին:

— Խի՞, մեր Սրափն անցյալ տարի ըտենց չե՞ր:

Բայց շուտով նրանց ուշադրությունը բեմիովից ինձ վրա, համոզում եյին, ցուցմունքներ տալիս, զգուշացնում, վոր կուլակներից հետո մնամ, ուղիղ ճանապարհով դնամ, յերբեմն ել, յերբ յես չլսելով դահլիճին՝ շարունակում եյի «դավաճանել» ընդհանուր գործին, ուղղակի դայրանում եյին և բռնացքներ թափ տալիս վրաս:

— Սրան կուլակները ճամբից ծռել են:

— Թշնամու պարկապուղի ա դառել:

— Դմբո, շահդ ճանաչիր, աչքերդ լայն բաց արա, տես թե ու՞մ հետ ես ընկերացել:

— Կուլակի արադն ա խելքը թմրացնում :

Իսկ պատկերներն էր մեկում դաճլիճի ու բեմի խաղն ուղղակի խառնվում էլին իրար : Մի քանի դերասան «կոմյերիտականներ» և «չքալոր դյուղացիներ» ինձ համոզում էլին հեռու մնալ կուլակներէն : Դաճլիճն ուղղակի թեւաւորում եր նրանց, խրախուսում, վոր լավ համոզեն, խելքի բերեն ինձ :

— Սաքո ամի, եղ ում շնորհիւ ա, վոր դու չքալոր տնտեսությունից միջակ ես դարձել, հող ու ջուր ես ստացել ու խաղաղ ապրում ես,—ասում եր բեմի մի կոմյերիտական :

— Խի՞ յես մենակ եղ ասում,—ձայնում էլին դաճլիճից,—բա եղ վոր տղաները սովորում են, վոր կուլակներէն աղատվել ա, վոր քոխվայի ձիպուղ մեջքը չի դաղում՝ ո՞ւմ շնորհիւ ա :

— Սովետական աղ ու հացը աչքերդ բռնի,—ասում եր առաջին նստարանին նստած մի կին՝ չանչանելով վրաս :

Ամենից շատ տաքացել ու վոգեւորվել եր ձեզ արդեն ծանոթ էինք. նա հանգիստ չեր կարողանում նստել, շարունակ վեր-վեր եր թռչում, բացականչում եր տիրաւար ու հուզված.—«Ե, դուզ ճամբով դնա, թե չե գլխիդ վրա յես ընկնելու հա՛» :

Վերջապես հասավ վերջին պատկերը, յերբ յես պլտի հրդեհէլի կոլտողի դեղը : Պետք ե ասեմ, վոր ներկայացման ամենահաջող և ազդեցիկ պատկերն եր դա : Շատ եր հաջողվել բեմի ձեւավորումը : Հատուկ ուշադրություն էլինք դարձրել այդ պատկերի վրա, վորովհետեւ ալդտեղ եր սկսվում մասսայական տեսարանը : Յերբ վարադույրը բացվեց, բեմում աղտոտ լույս եր, թողնում եր ամառային աղտոտ գիշերվա խորհրդավոր տպավորություն : Բեմը ներկայացնում եր կոլտնտեսութեան կալը՝ չրջապատված ցորենի դեղերով : Մի անկյունում կուլակների կողմից հարբեցրած պահակն եր ընկել ու խռմվում եր խեղդվողի ծանրութեամբ : Հրացանն ընկել եր նրա ձեռքից : Արտասովոր ու չնչասպառ լություն տիրեց դաճլիճում, յերբ յես դադտադողի ու վամացուկ բեմ մտա :

— Շան վորդին վառելու յա,— չչնջաց առաջին նստարանին նստած մի յերիտասարդ :

Յես լուռ ու խորհրդավոր մոտեցա նախաբեմին և սկսեցի մենախոսութեանս, վորով պարզվում եր իմ հողու բարդ ու հա-

կասական ապրումները վոճրագործության սլահին։ Մենա-
խոսությունը, պետք է ասել, խիստ հաջողված էր և ազդեցիկ,
իսկ յետ վառ չեյի արտասանում։ Մոլորված տիպի հսկերանու-
թյունը, ճիշտն ասած, յետ լավ եմ արտահայտում։

Այդ ամբողջ մենախոսության ժամանակ դահլիճն անորինակ
կերպով լուռ էր, վոչ մի շարժում չկար, բոլորը շնչները սահած,
քարացած սպասում էին աղետաբեր հետևանքին։

Խոսքս վերջացնելուց հետո մահվան դաժանությամբ յետ մո-
տեցա հսկայական դեղին։ Բայց հենց այդ ժամանակ մի սուր
ճիչ լսվեց դահլիճից, վոր քարացած լուռթյունը ճեղքեց կայ-
ծակի պես։ Դահլիճին նայելով՝ տեսա, վոր ձեղ ծանոթ բարձրա-
հասակ կինը տեղից վեր է կացել ու սպառնալից շարժումներով
դեպի բեմ է գալիս։ Յես հասկացա, վոր կինն ազդվել է խաղից և
գուցե բեմ բարձրանա, բարձր համարեցի հեռանալ բեմից։ Հե-
ռացա դանդաղ, անվրդով, իբր թե աղբյուս է սլահանջում ներկա-
յացումը։ Դահլիճում վոչ վոք չիմացավ, վոր յետ կնոջ յերկյուղից
թողեցի բեմը։ Երևի յենթադրեցին, թե վճռական մոմենտին
տատանվեցի։ Տիրել էր անսովոր, հազիվ զսպված լուռթյուն։
Նկատելի յեր, վոր բոլորը հուզվել էին և սկստրաստ էյին բռնկ-
վելու ամենահասարակ առիթից։ Կուլիսի հետևում ռեժիսյորն ու-
րախությունից ամուր սեղմեց իմ ձեռքը և խորհուրդ տվեց, վոր
այս անգամ, յեթե վինը դալու լինի, յետ բեմից չհեռանամ, ինքն
ամեն ինչ կդասավորի։

Յերկրորդ անգամ մտա բեմ՝ կիսատ մնացածը շարունակելու։
Ծանոթ կինը բոլորովին առաջ էր յեկել և յերբ յետ կրկին մոտե-
ցա դեղին նա գոռաց սլահակի վրա։

— Գետինը մտնի քեզ պես սլահակը, վեր կաց, դեղը վառում
են, ե՛ր։

Պահակն, իհարկե, տեղից չշարժվեց։ Յես չոքեցի դեղի
տակ՝ լուցկին հանելով գրպանիցս։ Լուցկին կիսատ էր, չրխշըլ-
կաց, վորից դահլիճը մի մարդու պես հառաչեց։ Են ե՛ ուզում
էյի լուցկին քաշել— մին ել հանկարծ ծանոթ կինը վճռապես
վեր թռավ տեղից ու իրեն դեցեց բեմը՝ գոռալով։

— Հասե՛ք, կոլխողի դեղը վառեցի՛ն, հասե՛ք...

Նա մոտեցավ ինձ, աժդահա ձեռքով ամուր բռնեց գզգզված
բլուզիս ուսից և մի կողմ նետեց. յետ ցավից տնքացի ու փորձե-

ցի վեր կենալ: Դահլիճն ուղղակի շփոթության մեջ էր: Իրականն ու արվեստականը խառնվել—միաձուլվել էյին: Մինչև այդ՝ ռեժիսորի կարգադրութեամբ «Իմ կինը» վոր պիտի բեմ դար և հայտներ իմ հանցադործության մասին, բեմ չեկալ, բարձրահասակ կնոջ ձայնի վրա բեմ թափվեցին դերասան «գլուղացիներ» և դործողությունը դնաց սովորականի պես, առանց մաղաչափ անգամ շեղվելու պիեսից, միայն տեսարանն, իսկապես, մասսայական էր դարձել: Յես հրճվում էյի հողուս խորքում: Զարմանալին այն է, վոր բարձրահասակ կինն ել մասնակցում էր խոսակցութեանը «գլուղացիներին» հետ զվարճանում էր իր հաղթանակի վրա:

— Յես քեզ քանի անգամ զգուշացրի՝ հեռու մնաս վուլտիկոսսում էր ինձ խփելով ուսիս:

Յերբ ներկայացումը վերջացել էր, կինն սթափված ասաց.

— Քա, յես ել եմ դերասան դարձել, վայ, անտեր մնա, հենց իմացա ճիշտ կոլխոդի դեղն են վառում: Հետո մոտենալով ինձ՝ ամաչկոտ ու մեղավորի պես ավելացրեց.

— Շատ էյի ջլայնացել, ընկեր, կներես, բնավորութեանս վատ է, չեմ կարա համբերի...

Դահլիճը յերկար ժամանակ քրքջում ու ծափահարում էր հաղթողների յերջանկութեամբ:

Մանկունին լռեց: Նա վերջացրել էր իր յերկրորդ պատմութեանը ևս: Գիշերը խորացել էր, քաղաքի աղմուկն ավելի ու ավելի հանդարտվել:

1935 թ.

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ

1.

Յերեւանի թաղամասերից մեկի մի դպրոցում յես ուսուցչությամբ եյի զբաղւում: Այդ աշխատանքը, ճիշտն ասած, ինձ չատ է դրաւում:

Չնայած դեպի մանկավարժությունն ունեցած իմ սիրո մասին յես վոչ մի հողւածով մամուլում չեմ հայտնել այն վոգեւորւած յերիտասարդների նման, վորոնք դեռ ուսանողական նստարանի վրայից են աշխարհին աղղարարում իրենց ապառնի հիացմունքը, սակայն ներքնապես ինձ միշտ հաճույք է պատճառել լինել յերեսաների հետ, սովորեցնել նրանց մարդկության ստեղծած գիտությունն ու սովորել նրանցից, լսել նրանց հնչուն, զվարթ ձայնը: Այս հաճույքը սովորական, կողմնակի մարդու համար միանգամայն անհասկանալի ու նույնիսկ տարրելնակ է. նա չի կարող ըմբռնել ուսուցչի վոգեւորությունն այն պահին, յերբ ճարտար աշակերտներից մեկը զընդուն ու համոզիչ ձայնով վորեւ մաթեմատիկական Փորձու է դուրս բերում, վորեւ որեւէ է բացատրում, վիւմ վորեւ խնդիր վերլուծում: Այդ վոգեւորությունը միայն իսկական մանկավարժին է ծանոթ:

Մանկական աշխարհը զարմանալի խայտաբղետ ու հետաքրքիր է իր անհուն սրարդությամբ ու խորությամբ: Այդ աշխարհը վոչ մի մաթեմատիկական չոր ու ցամաք հաշիւներով չի կարելի կարգավորել, ինչպես անում եյին մի ժամանակ մի քանի կեղծ գիտնականներ: Վոչ մի ընդհանուր որեւքով չի կարելի սահմանել մանկան հախուռն հողու փթթումը: Միայն յերկար տարիների հմուտ մանկավարժին է վիճակւած ըմբռնել մանկական աշխարհի բոլոր կողմերը: Յես դժբախտաբար այդպիսի մանկավարժներից չեյի, թեև հանգիստավոր ժողովներում ամբողջ հողով խոսք եյի տալիս այդպիսի մանկավարժ լինել:

Դպրոցը, վերտեղ յետ պաշտոնավարում եյի, գտնվում էր քաղաքի ծայրամասերից մեկում—մի փոքրիկ, հողե ցանկապատով շրջապատված բակում՝ թուրքական Գոյ-մեջիտ կոչվող մզկիթի դիմաց։ Գանկապատը հին եր ու տեղ տեղ փուլ յեկած, այնպես վոր չարածնի աշակերտներից վոմանք համարձակ մաքցում եյին ցանկապատի քանդված մասի վրա և այնտեղից իրենց նետում ուրախության ճիչով ու թմրոցով։ Հսկայական դարպասը դարձել էր խարխուլ ու կիսավեր։ Այրող արեւը քամել էր տախտակներից ամբողջ հյութը, կուացրել, ծոռել, առաջացել եյին ահագին ճեղքեր ու անցքեր, վորոնց միջից, դարպասը փակվելիս, անցորդ յերեխաները դուրս եյին հանում իրենց գանդուր, փռոտ գլուխները։

Դպրոցում ընդամենը 14—15 ուսուցիչ եյինք։ Գրեթե բոլորս ել յերիտասարդ։ Միայն յեկուսն եյին, վոր արդեն միջին տարիքն անցրած՝ թեքվել եյին դեպի ծերութունը, չնայած դեռ թարմ եյին ու յեռանդուն։ Նրանցից մեկը մի ասորի յեր, վոր ուսաց լեզու յեր դասավանդում—մի գիրուկ ու կարմրերես մարդ՝ մեծ արտահայտիչ աչքերով ու խոշոր զիմաղծերով։ Զարմանալի լուռ ու հանդարտ մարդ էր այս ասորին, վորին կոչում եյին Սրիստաֆոր Մուշուլով։ Նա կխոսեր միայն այն ժամանակ, յերբ խոսքը վերաբերում էր ուստական հոլովներին, իսկ յերբ խոսում էր՝ աշխուժանում էր, մինչև անգամ բորբոքվում։ Այլ ժամանակ նա լուռ էր ու սառը։ Իզուր չէր, վոր բարձր դասարանի աշակերտները քաղաքավարի ու հարգանքով վերաբերվելով Մուշուլովին, հետևից նրան «լուսկյաց» եյին կոչում։

Տարիքավոր ուսուցիչներից մյուսը, իմ այս պատմվածքի հերոսը, աշխարհադրության դասատու Արտեմ Մասեվիչ Դասիթիթյանն էր, մի կտրճահասակ, փոքրիկ ձեռքերով ու միշտ կոկիկ հագնված մարդ։ Բավականաչափ տղեղ էր Արտեմ Մասեվիչը, վոչ թե այն պատճառով, վոր կարճ, դրեթե մանկական փոսքեր ու մարմին ուներ, այլ փոքրիկ գեմքի վրա ահագին քեթր, վոր յերկարելով թեքվել էր դեպի ձախ, այլանդակում էր վոչ միայն դեմքը, այլև ամբողջ մարմինը։

Առհասարակ զվարթ ու առույգ մարդ էր Արտեմ Մասեվիչը, միայն մեծ ու մի քիչ դուրս ընկած աչքերն արտահայտում եյին մի մշտական տխրություն ու մեղմ, անհատկանալի թախիծ։

Սկզբում, յերբ նոր էյինք ծանոթանում Արտեմ Մասեվիչի հետ, ամենից առաջ աչքի դարիկեց վոչ միայն նրա կարճ հասակն ու յերկար, մի կողմի վրա թեքված քիթը, այլև տարափոխված անունը, ազգանունը, և մանավանդ հայրանունը։ Այդ հորջորջումը վոչ միայն չեր հարմարվում Արտեմ Մասեվիչի տիպիկ հայկական դեմքի ու քիթի հետ, այլև, խիստ ասած, ծիծաղելի հակադրություն եր ստեղծում։

Անունն ու հայրանունը բոլորովին ռուսացրել եր մեր հերոսը, իսկ ազգանվան մեջ մտցրել եր «ի» տառը։ Նա նեղսրտում եր, յերբ դպրոցի քարտուղարը ցուցակ կազմելիս նրա ազգանունը յերբեմն «Դավթյան» եր դրում։ «Յեղբայր սիրելի,— հանդիսավոր ու մեղմ, հանդիմանող տոնով ասում եր նա,— յես Դավիթյան եմ, և վոչ Դավթյան, խնդրում եմ ճիշտ գրես իմ ազգանունը»։ Քարտուղարը շփոթված նայում եր ուսուցչին, թեթևակի կարմրում ինչ վոր անհարմարությունից և փորձում եր ապացուցել, վոր ինքը ճիշտ ե գրել։

«Ավելորդ ես փրճում,— ընդհատում եր Արտեմ Մասեվիչը յերկու մատը վերելք բարձրացնելով,— յես մի քիչ ել հայոց լեզու գիտեմ, հասկանում եմ գրանք, բայց առանց այդ «ի»—յի վոչ վորքի թույլ չեմ տա իմ ազգանունը գրել»։

Քարտուղարն ստիպված համաձայնում եր Արտեմ Մասեվիչի հետ, և «ի» —ն հաղթանակողի հպարտությամբ կանգնում եր «վ» և «թ» տառերի գլխավերելք։ Գրեթե դպրոցի բոլոր ցուցակներում այդպես եր գրված Արտեմ Մասեվիչի ազգանունը. «ի»—ն բարձր եր մյուս բոլոր տառերից։

Զարմանալի պարտաճանաչ ու քաղաքավարի մարդ եր Արտեմ Մասեվիչը, ամբողջ տարվա ընթացքում նա վոչ մի բոպեն չուշացավ դասից, իսկ ուշացողներին նախատում եր ամենայն խստությամբ. «Յեղբայր սիրելի, — դիմում եր նա ուշացող ուսուցչին,— պարտաճանաչությունը մարդու ամենաբարձր շքանշանն ե, վորով պիտի դարդարվի նա մինչև իր մահը։ Ամեն մի բոպեն ահազին փող ե նստում յերկրի վրա...»։ Ուսուցչին վոչ ինչ չեր կարողանում պատասխանել, հարգանքով ու ակնածանքով նայում եր Արտեմ Մասեվիչին, իսկ դերեկտորը հորդորում եր ժպտալով. — «Ասա՛, Արտեմ Մասեվիչ, ասա՛, խրատի՛ր եդ ջահելներին...»։

Դպրոցում՝ չկար վորեւէ հանդամանք, վոր վրիպեր Արտեմ Մասեվիչի աչքից: Ամեն մի թերություն առաջինը նա յեր նկատում:

— Ընկեր Սուրեն, — դիմում եր նա դերեկտորին՝ լրջորեն ու ծանրակշիռ, — մեր ծրագրերի մեջ չառ թերություններ կան, հարկավոր է մանկավարժական ժողով դուժարել և քննել այդ հարցը:

Յեւլ կամ՝

— Աշակերտներից մի քանիսը ծխում են, ընկեր Սուրեն, անպատկառ հայհոյանքներ են սովորել, հարկավոր է միջոցներ ձեռք առնել ...

Դերեկտորը սիրով լսում եր Մասեվիչին, համաձայնում նրա հետ, ասելով.

— Արտեմ Մասեվիչ, ձեր ասածները նկատի կունենանք:

Ուսուցիչներէ մեջ յես ամենից շուտ Արտեմ Մասեվիչի հետ ծանոթացա, և այն ել, ահա թե ինչպէս: Սկզբում ինձ թվում եր, թե Արտեմ Մասեվիչը խիստ պարզակլամ, վանող բնավորության տեր մարդ է: Յեւլ մի տեսակ սառն ակնածանք, իսկ յերբեմն ել, ճիշտն ասած՝ արհամարհանք եյի տածում դեպի նա:

Բայց մի օր, հայոց դրականության համար յես պետք ունեյի դերմանական մի շաղաքի մասին զանազան տեղեկությունների՝ ինչ վոր դրողի կենսագրության հետ կապված: Դիմեցի Արտեմ Մասեվիչին: Նա սիրալիւր ընդունեց իմ խնդիրը և հանկարծ այնպես վոգեկորվեց, մեծ աչքերն այնպես վայլեցին, վոր յես մնացի դարձացած:

Թեվիցս բռնած ինձ մոտեցրեց կիսազնդերի մեծ քարտեզին, վոր փակցված եր ուսուցչանոցի պատին, և ցույց տալով պահանջածս՝ քաղաքը, մանրամասն սկսեց պատմել նրա մասին: Արտեմ Մասեվիչի ենցիկլոպեդիական վստահությունն ինձ հիացրեց: Նա պատմում եր այնպիսի մանրամասնությամբ ու յեռանդով, վոր կարծես թե խոսքն իր ծննդավայրին եր վերաբերում: «Շնորհակալ եմ, Արտեմ Մասեվիչ», — ասացի յես, չկարողանալով զսպել հիացմունքս: «Վոչինչ, յեղբայր սիրելի, — ասաց նա անխուսթորեն, — այսպիսի հարցերում միշտ ել յես կարող եմ ուղուտ տալ յերիտասարդներդ»:

Այդ կարծես բավական յեղով, վոր մենք մոտենայինք իրար և մի քանի շաբաթից հետո բոլորովին մտերմանայինք :

Միայն մի քանի ամիս եր հարկավոր, վոր Արտեմ Մասեվիչը վաստակի վոչ միայն իմ ալ և ամբողջ դպրոցի համակրանքը :

Չկար աշակերտ, վոր վորեւե խնդրով չգիմեր նրան և լիապես բավարարված հետ չդառնար : Նրան հարցեր եյին տալիս վոչ միայն աշխարհադրութեան, այլև Հայաստանի պատմութեան, ընդհանուր պատմութեան, հայոց լեզվի շուրջը : Յերբեմն գիրեկտորը, վոր միջահասակ, չորուկ գեմքով, արտահայտիչ աչքերով մի յերիտասարդ եր, հազին գույնը գցած կոստյում, հանդիմանում եր այն աշակերտին, վորն Արտեմ Մասեվիչին նրա առարկային չվերաբերող հարց եր տալիս. «դա աշխարհադրութեան նյութին չի վերաբերում, սիրելիս, ինչո՞ւ յեք անհանգստանում Արտեմ Մասեվիչին» : — «Վոչինչ—վոչինչ, ընկեր Սուրեն, — ասում եր Արտեմ Մասեվիչը մի քիչ նեղարտելով, — Յեղբայր սիրելի, մենք ել նրանց հասակին հետաքրքրվող ենք յեղեւ...»

Զանազան խնդիրներէ շուրջը կայացած ժողովներում առաջին խոսք խնդրողը և առջարկութուն անողը Արտեմ Մասեվիչն եր լինում : Ուսուցիչներս արդեն ընտելացել եյինք այդ բանին : «Ապա տեսնենք Արտեմ Մասեվիչն ինչ և կարծում», — ասում եյին յերիտասարդ ուսուցիչները և սպասում նրա խոսելուն : Իսկ Արտեմ Մասեվիչն իր կարծիքը չեր ուշացնում, անմիջապես ասում եր վորեւե բան, թեկուզ անհավանական ու սխալ, բայց հաստատուն ու համոզված կերպով :

Յեւ, յեթե յերբեմն նրա առաջարկները չեյին անցնում, բայց պատճառ եյին գտնում նոր, ամէլի ձեռնտու և համապատասխան առաջարկների : Ու մեզ թվում եր, թե՛ յեթե չլիներ Արտեմ Մասեվիչի սխալ առաջարկը, չեր լինի և ուղիղը, և հարցը յերբեք հաջողութեամբ չեր լուծվի :

Կարծես թե այդ բանը գիտակցում եր և ինքը՝ Արտեմ Մասեվիչը, վորովհետեւ քվեարկութիւնից հետո ասում եր. «Դա ել իմ ասածի նման և, յեղբայր սիրելի, միայն հակառակ ծայրից մոտեցաք» :

Սկսում ասացի, վոր Արտեմ Մասեվիչն արտաքուստ մեղմ, մինչև անդամ սառած մարդու տպավորութիւն եր թողնում կողմ—

նակի դիտողէ վրա: Փողոցով անցնելիս, յերբ նա որոշւում էր կարճիկ վտռքերի վրա՝ իրենից միայն յերեք անգամ փոքր պորտֆելի հետ, մի տեսակ ծիծաղաշարժ ու խղճալի տպավորութիւն էր գործում: Սակայն արտաքինից վոչ միայն չի կարելի ամբողջատես ճանաչել Արտեմ Մասեվիչին, այլև մինչև անգամ հնարավոր է թշուրթմացութեան մեջ ընկնել: Այդ է պատճառը, վոր յիս շտապում եմ ժամ առաջ ծանոթացնել ընթերցողներին իմ հերոսի հետ իր իսկ զբաղմունքի շրջանակներում: Դրանով յիս վոչ թե ցանկանում եմ փարատել այն աննպաստ կարծիքը, վոր յերեւելի ստեղծվեց Արտեմ Մասեվիչի արտաքինի նկարագրութիւնից, այլ ուզում եմ անցնել իսկականին, վորովհետեւ Արտեմ Մասեվիչը ճանաչելի յե և բնութագրական միայն մանկավարժութեան՝ իր ամենասիրելի զբաղմունքի մեջ, ինչպէս դերասանը բեմի վրա:

Արտեմ Մասեվիչն իսկական մանկավարժ էր, ամբողջ ելությամբ նվիրված իր գործին: Նախ նա կրթութեան կերպով սերում էր իր առարկան: Յեւ ինչպե՛ս էր պահում դպրոցի խունացած, հնամաշ քարտեզները: Ամբողջ դաստիարակներին և դասերից հետո եւ մի ժամ դպրոցում մնալով, նա կարգավորում էր քարտեզները, վերանորոգում էր, մաքրում էր պլակատների, դիալոգամների և աշխարհագրական դռնավոր նկարների վրայի փոշին: Արտեմ Մասեվիչի յեռանդի ու պայքարի շնորհիւ էր, վոր ուսուցչանոցի մի անկյունում մեծ-մեծ ու գեղեցիկ տառերով գրվել էր «Աշխարհագրական անկյուն»:

«Աշխարհագրական անկյունում» գրված էր մի փոքրիկ սեւեռն, վորի վրա կանոնավոր դարսված էյին խնամքով կազմված աշխարհագրական դանազան գրքեր: Դիմացի պատը դարձաւ լէ և ր հայտնի աշխարհագրատների և ճանապարհորդների փոքրիկ, դանազան գրքերից ու թերթերից հանված նկարներով: Այդ նկարների մեծ մասն Արտեմ Մասեվիչն էր հավաքել և հատուկ խնամքով դասավորել: Մանր նկարներից վերել փակցված էյին աշակերտների ձեռքով նկարված դանազան ձեւի և դույնի դիալոգամներ, քարտեզներ և գեղարվեստական նկարներ:

Ուշագրաւ էյին այդ նկարները: Աշակերտներէրց մեկը, որինակ՝ ըստ յերեւելի շուտ տպավորվող և շնորհալի մի տղա, նկարել էր ծովային մի տեսարան, վիթխարի ովկիանոսի վրա

հոգնած ու անհանգիստ որորվում է Կոլումբոսի նալը, շուրջը ուլկիանոսի ամալի, անծայրածիր ու ալիքավուն հարթությունն է ծուլորեն որորվում, իսկ նավաստին և ինքը՝ նավապետը մռայադեմ իրենց շուրջն են նայում մի ափսոսի հուսահատ հայացքով, վոր կարծես պատրաստ են լաց լինելու։ Պատանի նկարիչը զարմանալի անկեղծությամբ ու ճշգրտորեն եր պատկերացրել այդ հուսահատության ու յերկյուղի մարմնացումը։ Չորս կողմը մռայլություն, գորշ, անհրապույր ու մեռելային։ Նկարիչն Արտեմ Մասեվիչի խորհրդով նկարն անվանել եր «Հուսահատություն»։ Նույն նկարիչը մի ուրիշ նկարով պատկերացրել եր Կոլումբոսի՝ Ամերիկայի հողի վրա վրտը դնելը։ Այստեղ արդեն ուրախություն ու անհուն բերկրանք եր արտահայտում պատանի նկարչի վրձինը։ Այս յերկու նկարներից վերեւ փակցված էին մի ուրիշ պատանի նկարչի յերկու գունավոր նկարները՝ Չեչյուսկինյան եպոպեային նվիրված։ Նկարներից մեկի տակը գրված եր՝ Չեչյուսկինյաների առոյրան» — ընկեր Մասեվիչի պատմածից»... մյուսի ներքեւում գրված եր. «Լեվանեմսկին Չեչյուսկինյաների մոտ — ընկեր Մասեվիչի պատմածից»։

Ընթերցողներին խնդրվում է ուշադրություն դարձնել վերջին յերեք բառերի վրա։

Այդ յերեք բառերն ահադին բան են պարզում Արտեմ Մասեվիչի մանկավարժական հմտության և ուժի մասին։

Աշակերտների դրեթե բոլոր նկարները հետեւանք են Արտեմ Մասեվիչի դասախոսությունների։ Բայց իդուր ենք ընդհանուր բաներ ասում այդ մասին։ Այլել լավ է ընթերցողի հետ մտնենք և ունկնդրենք Արտեմ Մասեվիչի աշխարհագրության դասը։ Դրանից հետո միայն հասկանալի կդառնա «Աշխարհագրական անվյան» նկարների թե՛ իմաստը, և թե՛ մանավանդ գրդապատճառները։

Դասարանը, ուր դաս պետք է անցկացնի Արտեմ Մասեվիչը, դարդարված է դառադան աշխարհագրական քարտեզներով, դիագրամներով և նկարներով։ Վաղորդ գրատախտակի վրա փակցված է որվա դասին անհրաժեշտ քարտեզը։ Քարտեզի առաջ, սեղանի վրա դրված է յերկար, գեղեցիկ, գունավոր փայտը, վորով Արտեմ Մասեվիչը աշխարհագրական կետեր ու վայրեր է ցույց տալիս

Դասարանը լուռ ու հանգիստ նստած սպասում է Արտեմ Մա-

սկսվելին, վոր հանկարծ յերեւում է դռան առաջ, լուռ ու ան-
ժպիտ, ~~մի~~ ձեռքը կախ դցած, մյուսով բռնած ահագին դլորուար։
Նա դլսով թեթեւ վողջունում է աշակերտներին. աշակերտները
մի մարդու նման վտառի յեն կանգնում և պատասխանում Արտեմ
Մասեվիչի վողջույնին։

Մոտենալով ուսուցչական սեղանին, Արտեմ Մասեվիչը ձեռ-
քով նշան է անում նստելու և ուշադիր դնում է աշակերտներին
ու անմիջապես ասում.

— Արմենակն ինչո՞ւ դասի չի յեկել։

Աշակերտները դարմանում են ուսուցչի սուր դիտողության
վրա և մի քանիսը միանգամից պատասխանում են։— «Մայրը
հիվանդ է, ընկեր Մասեվիչ...» Դրանից առաջանում է թեթեւ
աղմուկ, վորից նեղարտում է Արտեմ Մասեվիչը և հոնքերը կի-
տում։ Աշակերտներն զգում են, վոր ուսուցիչը բարկացավ— մի
անգամից լռում են։

Արտեմ Մասեվիչը վերցնում է գունալոր ցուցափայտը, հար-
մարեցնում է ձեռքում, ճակատը շփում է և, առանց վորևէ առա-
ջաբանի, սկսում.

— Նայեցեք այս կանաչ դույնին, վոր տարածվում է ահա
այս լեռների մեջ։

Աշակերտների հայացքները բեկեւում են ուսուցչի ցույց
տված տեղին։ Ծշուկներն ու խոսակցությունները վայրկենապես
ընդհատվում են, տեղի տալով զուսպ ու մեղմ լուրթյան։ Վերջին
չաքքում նստածները գլուխները յերկարում են, վոր ավելի լավ
տեսնեն Արտեմ Մասեվիչին և նրա ցույց տված վայրերը։

Իհնանց ստեղծվում է մի դարմանալի ջերմ ու անմիջական
միջոցորտ։ Արտեմ Մասեվիչի քիչ առաջվա լուռ ու անժպիտ
դեմքը վալլում է մի մտերիմ ուրախությամբ, աչքերը վառվում
են վոգեվորության ներքին կրակով։ Նա, արդեն դլսովին ախրա-
պետելով իր սաների թե՛ միտքը և թե՛ յերեւակայությունը,— ա-
ռաջ է տանում նրանց իր ցանկացած ուղղությամբ։

Աշակերտներն արդեն ապրում են մի անհանգիստ վոգեվո-
րություն ու հետաքրքրություն։ Նրանք ամբողջ մարմնով թեք-
վում են առաջ, ցանկանալով բաց չթողնել վոչ մի բառ։

— Այս քաղաքը դեղեցիկ ծառատաններ ունի,— չարունա-
կում է Արտեմ Մասեվիչը ցույց տալով անցնելիք յերկրի մայրա-

քաղաքը, — ծառաստանները փակում են քաղաքը յերեք կողմից՝ Զորքորդե կողմը մի փոքրիկ արհեստական բլուր են շինել, վոր դարդարված է գեղեցիկ կաղամախիների պուրակներով... 42 կամուրջ ունի քաղաքը, վորոնք ահագին բարձրության են...

Լսելով այս մանրամասնությունները, ընթերցողներից վրամանդ գուցե յենթադրեն, թե Արտեմ Մասեվիչը մանկավարժության մեջ նատուրալիստ է, թե նա մանրունքների մեջ կորցնում է հիմնականն ու կարեւորը։ Այդ կարծիքը հայտնեց մի որ դպրոցի ուսմասվարն Արտեմ Մասեվիչի դասը լսելուց հետո. «Մանրամասնությունների մեջ չատեք խորանում, Արտեմ Մասեվիչ. այդ մեթոդը մի քիչ մոտենում է նատուրալիզմին»։

Արտեմ Մասեվիչը խիստ հուզվեց այդ գիտողությունից, բայց մեղմությամբ, սովորեցնող տոնով ասաց. «Ինչ նատուրալիզմ, յեղբայր սիրելի. այդ մանրամասնություններն ավելի տպավորիչ ու անմոռաց են դարձնում հիմնականը, այդ յես փորձել եմ յերկար տարիներ չախառանքներով»։

2.

Գանի գնում՝ յես ու իմ հերոսը ավելի էյինք մտերմանում։ Դասամիջոցներին շարունակ իրար հետ էյինք լինում, իսկ դասերից դուրս ել յերկար ժամանակ չէյինք բաժանվում իրարից։ Արտեմ Մասեվիչը մի քիչ շատախոս էր, բայց դա չէր խանգարում, վոր յես լարված հետաքրքրությամբ և հաճույքով լսեյի նրան։ Ինձ հաճույք էյին պատճառում նրա յերկար, յեբբեմն ձգձգվող, բայց միշտ կենդանի ու խորիմաստ զրույցները, վորոնք պատվում էյին բազմաթիվ խնդիրների շուրջը։

Ինչպես դառ տալիս, այնպես ել վորեւե բան պատմելիս, Արտեմ Մասեվիչը վերին աստիճանի վողեվորվում ու ապրում էր իր նյութով։ Յես հաճախ եմ անմոռուչ տարել Արտեմ Մասեվիչի հարվածներն իմ մարմնի զանազան մասերի վրա։ Վորեւե հարվածի կամ դեպքի նկարագիրը ցատուեն դարձնելու համար, նա այդ հարվածն ինձ վրա յեր կրկնում. վորքան վոր ուժ ուներ, խփում էր ուսիս, և հետո ավելացնում.

— Ներեցեք ինձ, յեղբայր սիրելի, յերեւի ցավեց ուսդ։

Վողեվորության պահին յերբեմն այնպիսի բարձր ձայնով էր

խոսում, վոր բոլոր ուսուցիչները զարմացած մեզ եյին նայում: Յեթե նրա պատմութեան մեջ վորնեմեկը դռնացել, կամ բարձր եր խոսել՝ այդ նույնը կատարում եր և նա, դուցե ավելի հուժ-կու ձայնով, քան որիդէնարը...

— Դուռակ, տի դուռակ,— ամբողջ ուժով ասում եր նա կրկնելով ուսն աստիճանավորի առաջին հայհոյանքը, վոր ուղղել եր նրան, ցարական բանակ մասնելու առաջին որը, և վոտքն ուժգնորեն դետնին եր խփում: Մենք բոլորս զարմանում եյինք, թե այդքան փոքր մարդու մեջ վորոտեղից այսքան ձայնի ուժ: Իսկ ասորի ուսուցիչ Խրիստափոր Ուշուկովն ասում եր.

— Դավթյանն աղմուկից ա շինված...

Մի որ ել, դասերից դուրս դալով, յես ու Արտեմ Մասեվիչը սովորականի պես զրոսնում եյինք: Նա մի ձեռքով բռնել եր թեւս, մյուսով ահագին պորտֆելը, և, չնայած յես բարձրահասակ չեմ, նայում եր ինձ վարից վեր, մի ծիծաղելի դրուժյամբ, վորն ոգտազործվում և կոմիկական կենոնեցում: Նրա տրամադրութեանն այսոր սովորականից բարձր եր, դրա պատճառն ինքն անմիջապէս ասաց ինձ, յերբ հանդիպեց դպրոցում:

— Եսոր տղաս ասում և «Պապա, ինձ ել դպրոց տալ, յես աղեն մեծ եմ»: Գիտե՞ս, թե վորքան քաղցր և մանկան առաջին թոթովանքը, յեղբայր սիրելի, չես խմանա, վորովհետեւ հայր չես յեղել...

Այնուհետեւ դրեթե բոլոր դասամիջոցներին իր նոր խոսել սկսող տղայի մասին եր խոսում Արտեմ Մասեվիչը, և այն ել ինչպիսի՞ վոգեվորութեամբ ու սիրով:

Յես ել եյի լայ տրամադրված, այնպէս վոր յերբեմն նույն նիստի կատակներ եյինք անում իրար հետ: Արտեմ Մասեվիչը մինչև անգամ այնտեղ հասավ, վոր ցույց եր տալիս զրոսնող աղջիկներին և կարծիք հայտնում նրանց դեղիցկութեան ու յրգով-վածքի մասին:

— Ե՛հ ախոս, շուտ ծերացանք,— հանկարծ ասաց Արտեմ Մասեվիչը, զլարթ տոնով և ժպտալով:

— Ի՞նչ և, չե՞ս կշտացել կյանքից, Արտեմ Մասեվիչ,— ասացի յես նույնպէս ժպտալով և վերից վար նայելով նրան:

— Կյանքից կշտանա՞լ:— Յեւ Արտեմ Մասեվիչը մռայլեց: Նրա քիչ յերկարավուն, փոքրիկ դեմքի վրա դժադրվեց ինչ-վոր

մութ ու տարտամ արտահայտութիւն, խոշոր աչքերի մեջ տիրապետեց նախկին սովորական թախիծը:

— Կյանքից կշտանալ.— կրկնեց Մասեվիչը առանց հարցադնել, մի առանձին խորհրդավորութեամբ:

Այնուհետեւ վորոշ ժամանակ քայլում եյինք լուռ ու մտազբաղ. կարծես թե յերկուսիս եւ զբաղեցնում եր նույն հարցը՝ թե կարելի՞ յե կյանքից կշտանալ...

— Արտեմ Մասեվիչ, — ասացի յես հանկարծ մի բան հիշելով, վոր բոլորովին կապ չունեիր մեր խոսակցութեան հետ, — կարելի՞ յե իմանալ, ինչո՞ւ յեք դուք ձեր անունն ու հայրանունն այդպես ձեւաւորես:

Այդ հարցն ինձ վաղուց եր զբաղեցնում: Յես ուզում եյի իմանալ, թե ինչպս եր, վոր այդ տիպիկ հայը ուսական անունով ու հայրանունով կոչվում: Յեմ նախազգում եյի, վոր ինչ-վոր հետաքրքիր պատմութիւն կլինի այդ բանի հետ կապված: Արտեմ Մասեվիչն առհասարակ հետաքրքրում եր ինձ: Այդ վորք ու արդեն դեպի իր կյանքի մայրամուտը թեքվող մարդու կյանքը, յենթադրում եյի, վոր հետաքրքիր ու արկածալի պլոտի լինի: Այդ եր պատճառը, վոր յես միշտ առիթ եյի փնտռում խոսք բաց անելու նրա անցյալի մասին: Սակայն միշտ եւ չեիր հաջողվում: Այսոր ոգտվելով Արտեմ Մասեվիչի բարձր տրամադրութիւնից, համարձակութիւն ստացա վերահիշյալ հարցը տալու: Սակայն Արտեմ Մասեվիչը վոչ միայն անմիջապես չպատասխանեց իմ հարցին, այլեւ մոռալ մի հայացք ձգեց վրաս: Ինձ թվաց, թե նա խորապէս վիրավորվեց իմ հարցից և դա ինձ շատ զարմացրեց:

— Ինչո՞ւ յեք այդպէս տարորինակ նայում, Արտեմ Մասեւիչ, — ասացի յես վերջապէս, չդիմանալով նրա մոռալ, հրող հայացքին:

Արտեմ Մասեվիչը յերկար ժամանակ լուռ եր: Այդ համառ ու անտարբեր լուռութիւնը ծանր եր ազդում ինձ վրա, մանավանդ վոր յես չհասկացա, թե ինչ պատահեց, նրան իմ հարցի ազդեցութեան տակ: Պետք է ասեմ, վոր վորքան Արտեմ Մասեվիչը տանելի ու զվարթ եր խոսելու, նույնիսկ չատախտակելու մեջ, այնքան անտանելի ու վանող տեսք եր բնորոշում, յերբ լռում եր: Վորքան դժվար եր կանգնեցնել Արտեմ

Մասնավիճին, յերբ նա վորեւե խնդրի մասին խոսում եր, կամ յերբ առհասարակ սկսում եր վորեւե գրույց, նույնքան զժվար եր խոսեցնել, յերբ ընկզմվում եր այդ տաքորինակ և համառ լուռթյան մեջ:

— Զլինի՞ վերավորվեցիք իմ ավելորդ հետաքրքրությունից, Արտեմ Մասնավիճ, — դարձյալ ասացի յես, զլեթե հուսա-հատված նրա ծանր լուռթյունից:

— Վո՛չ, յեղբայր սիրելի,— վերջապես ասաց նա այնպիսի ծանրութեամբ ու թախծոտ շեշտով, վոր յես զարմացա: «Ինչ կար իմ հարցի մեջ այդքան խռովող ու հուզող» — մտածեցի յես և դնող հայացքով նայեցի նրան: Սակայն նա լուռ ու հանդարտ նայում եր անց ու դարձ անողներին:

— Այդ հարցի պատասխանն իմ ամբողջ կենսադրությունը կլինի,— կրկին խոսեց Արտեմ Մասնիչը՝ այս անգամ զուսպ ու իր սովորական ձայնով,— իմկ կենսադրությունս փողոցում պատմելու բան չի: Ապա քիչ լռելուց հետո, արդեն զգացված յեղանակով,— շարունակեց: Յես տեսնում եմ, վոր դու ինձանով շատ ես հետաքրքրվում, յեղբայր սիրելի, չգիտեմ ի՞նչ ես գտել իմ մեջ արժեքավոր կամ համակրելի... Յես փոքր, աննշան մարդ եմ, մանավանդ ծեր ել եմ: Մինչև այսօր ինձ թվում եր, թե ինձ, իմ աշակերտներից բացի, վոչ վոք չեր կարող հասկա-նալ և հարգել, թե մյուս մարդիկ ինձ հետ վարվում են կեղծ քա-ղաքավարութեամբ: Բայց դու ուրիշ տեսակ ես նայում ինձ վրա,— մի տեսակ հարգանքով ու անկեղծութեամբ. յես այդ զգում եմ և շնորհակալ եմ քեզից:— Այս ասելով նա նայեց ինձ յերախտադիտություն արտահայտող այնպիսի հայացքով, վոր յես ամաչեցի և յերեսս թեքեցի նրանից: Զե՞ վոր յես նրան մի առանձին լավություն չեյի արել, ինչի՞ համար եր նա այդքան շնորհակալ...:

— Այդպես ուրեմն, յեղբայր սիրելի,— կարճ լուռթյունը խղելով խոսեց Արտեմ Մասնիչը՝ մի քիչ զվարթ տոնով,— դու ցանկանում ես իմանալ, թե ինչու յե իմ հայրանունս ու անունս ուս-սացել, թե ով ե Արտեմ Մասնիչ Դավիթյանը: Քո այդ յերիտա-սարդական հետաքրքրությունն ինձ վոչ միայն չի վերավորում, այլև դուր ե դալիս: Յես հոգեպես ինձ չոյված ու յերջանիկ եմ համարում այս պահին:

— Դու զժվար կհասկանաս այդ յերջանկությունը, շարունակեց նա:— Քեզ համար կյանքը մի պայծառ, դրավիչ յերջանկություն է: Յես ուրիշ եմ: Իմ յերիտասարդությունն ու գրեթե վողջ կյանքն անցավ կյանքի կեդտերում, ստորության ու արհամարհանքի մոռյլ ճահճում... Ինձ համար ել յեկավ յերջանկություն, բայց այն պահին, յերբ քամված էյին իմ յերիտասարդության ու առույգության հյութերը: Յես արդեն ծերանում եմ: Իմ կենսագրությունը քեզ հարկավոր է. յես հասկանում եմ քեզ: Դու պետք է իմանաս, թե ինչպես է ասլել կյանքում Արտեմ Մասեվիչ Դավիթյանը, վորպեսզի ներկա կյանքի ամբողջ հմայքը քեզ պատկերանա ավելի պայծառ ու անփոխարինելի...

Արտեմ Մասեվիչը տարվել էր այն սովորական խանդով, վոր հանդես էր դալիս նրա մեջ հաճախ, յերբ վորեւէ ինտիմ, սրտին մոտիկ խնդրի մասին էր խոսում: Այսօր, սակայն, այդ խանդն այնպիսի ուժգնությամբ էր բորբոքվել նրա մեջ, վոր նա գրեթե անճանաչելի յեր դարձել: Նրա դեմքի վրա պատկերվել էր վողևորության, ներքին բռնկման մի արտահայտություն, նման այն հանճարեղ նկարչի դիմանկարին, վորի ամեն մի դծի ու արվեստի մասին հատորներով քննադատականներ են դրվել...

Մութ ու անհասկանալի վշտի հետ Արտեմ Մասեվիչն այդ պահին արտահայտում էր վողևորություն ու թույլ խնդություն, վոր ցույց էր տալիս փոքրիկ բերանի չուրջն առկաթող ժպիտը:

Նա ամուր բռնել էր թեմիցս, ամբողջ մարմնով հենվել էր ինձ ու անգիտակցաբար փոխում էր քայլերը:

Վերջապես կանգնեցինք մի կիսաքանդ ու խարխուլ բակի առաջ: Արտեմ Մասեվիչն ինձ քաշ տվեց ներս:

— Ահա իմ ընտկարանը, — ասաց նա զգաստանալով և մի քիչ զվարթ յեղանակով: Մենք մտել էյինք մի փոքրիկ միահարկ շենքի ընդարձակ սենյակներից մեկը համեստ կահափորումով ու խոնացած պատերով: Այստեղ առաջին աչքի դարձող բանը — դիմացի պատից նայող կարմիր շրջանակի մեջ առնված յուզանի՜րկ գեղարվեստական նկարն էր: Դրանից ներքե փակցված էյին էկվորպայի և խորհրդային Միության մեծագիր քարտեզները,

վորսեք սենյակին տալիս էյին դրասենյակային—Հիմնարկային տեսք:

Միակ ահագին սեղանի առաջ նստած եր մի միջնահասակ վին ու յերեխա յեր կերակրում: Մեզ տեսնելուն պես կինը մի քիչ չփոթված, յերեխային մի կողմ դրեց և սկսեց սեղանը կարդի բերել:

— Ծանոթացեք խնդրեմ, կինս և յերեխաս,—ասաց Արտեմ Մասեկիչը ոռսերեն և ինձ ներկայացրեց կնոջը: Սա կասկածոտ ու մեղմ հայացքը դեցեց վրաս, վոտից գլուխ չափեց ինձ այն կնոջ նման, վոր տարիներով հյուր չի ընդունում տանը:

— Մարիա Իվանովնա,—ասաց կինը մեկնելով իր հաստ, կոպիտ ու մեծ ձեռքը և անմիջապես հետ քաշվեց ինչ-վոր անսովորությունից նեղվելով:

Նրա հաստ ձայնն ինձ վրա տարրորինակ, ճնշիչ տալովորություն գործեց: Յերեսունն անց, միջնահասակ, կապույտ աչքերով ու գունատ դեմքով կին եր Մարիա Իվանովնան, միամիտ հայացքով ու արտահայտությամբ: Նա ինձ համար աթոռ մատուցեց, իսկ Արտեմ Մասեկիչն իր համար մի փոքրիկ, խարխուլ աթոռակ վերցրեց անկյունից ու նստեց իմ դիմաց: Սկզբում ինձ դարմացրեց այն հանդամանքը, վոր Արտեմ Մասեկիչի կինը ոռսե և, բայց հետո մտածեցի, վոր յերեկ հենց նրա անվան ոռսացումն էլ կնոջիցն է սկսվել:

— Ո՞վ դիտե, ինչպիսի հանդամանքների ազդեցության տակ, —բավարարում էյի ինքս իմ հետաքրքրությանը:

— Պապա, գիւր բելե՞լ ես,— սուր, գլարթ ձայնով ասաց յերեխան, փոքրիկ քայլերով Արտեմ Մասեկիչին մոտենալով: Արտեմ Մասեկիչը սիրով դրիկեց նրան ու սեղմեց կրծքին:

— Բերել եմ, բալիկ ջան, բայց դու դեռ մեծացիր,—ասաց նա մի անհուն բերկրությամբ ու հպարտությամբ:

— Կոստյա, ինձ մոտ արի, յես քեզ գիրք ել կտամ, տետր ել,—ասաց մայրը դավառական ոռսերենով, մայրական գորովալի ժպտուն հայացքը դեղնով նրա վրա:

Արտեմ Մասեկիչն ինչ-վոր բան հուշեց յերեխային:

— Չե, դու խարում ես,—ասաց յերեխան նույնպես ոռսերենով և փարվեց հոր վզով: Հայրը քահ-քահ ծիծաղեց, ավելի սեղմելով վորդուն իր կրծքին:

— Ասարես, Կոստյա, ապրես: Ինչպե՞ս ե, հալանում ես տղայիս,—դիմեց ինձ Արտեմ Մասեվիչը մի անհուն հպարտութեամբ: Յես, իհարկե, հալանեցի Կոստյա Արտեմովիչին: Այնուհետև հորը և տղային մոտեցավ մայրը և սկսեց մի մտերիմ, սիրով ու բերրիանքով լի ընտանեկան ցույց: Մինչ ծնողներն իրենց յերեխայով ելին դրադիված, յես դիտում եյի չուրջս: Ընդարձակ սենյակին իր համեստ, մի քիչ կոպիտ կահավորումով ու կահարասիով մի տեսակ ծանր տպավորութիւն եր դործում: Այդ տպավորութիւնն սկսվում եր դիմացի սրտին կախված յուղաների մեծադիր նկարից, վոր խիստ ազդող ու մոռյլ բովանդակութիւն ունէր. յերկար տարիներ թափառելուց և իր հարազատներին չղանելուց հետո խելագարված հայրը հանկարծ հանդիպում ե իր միամոր աղջկան, տարածվում ե նրա առաջ, փաթաթվում և վռտքերին՝ համբուրելով քղանցքը, խկ աղջիկը սարսափահար ու ոտարոտի նայում ե խելագարվածին: Նկարն աղղեցիկ եր հատկապես իր անունով՝ «Հանդիպում կյանքի ու մահվան»:

Յերկու մահճակալներից մեկի վերևում ձվաձև չրջանակի մեջ կախված եր Արտեմ Մասեվիչի նկարը՝ ձմեռային հաստ վերարկույով և գլորուսը ձեռքին: Այդ նկարից ցած փակցված ելին մի քանի ուրիշ ընտանեկան նկարներ:

Սենյակում յեղած բոլոր իրերը փայլում ելին աղոտ, դորշ փայլով: Ամեն ինչ մեծադիր եր ու ամուր—և ահադին մահճակալները, սեղանը, ելեկտրական մեծ լամպը, քարե հայելին և այլն: Յեմ ինչ վոր կոպտութիւն կար այդ խոշոր ու ամուր իրերի մեջ: Հետո իմացա, վոր Արտեմ Մասեվիչը մի առանձին կիրք ունի գեպի խոշորն ու ամուրը:

Տարվելով յերեխայով՝ հյուրընկալները դրթե մոռացել ելին ինձ. այդ մասին Մարիա Իվանովնան հիշեցրեց ամուսնուն:

— Անհարմար ե, հյուրիդ դրադեցրու,—չնչաց նա ամուսնուականջին հաղիվ լսելի ձայնով: Արտեմ Մասեվիչը յերեխային ամեց մորը, խնդրեց նրան, վոր դրադեցնի, իսկ ինքը դառնալով ինձ ասաց.

— Կներես, յեղբայր սիրելի, յերեխայով ընկանք, քեզ մոռացա:

— Վրէժնէ, արտեմ Մասեվիչ, — առաջի յետ, — մի մտահոգվի, յետ հո անծանոթ չե՞մ :

— Մարդկային վերաբերմունքը միատեսակ պետք է լինի թե՛ ծանոթի և թե՛ անծանոթի վերաբերմամբ, — արամբարանեց Մասեվիչը իրեն հատուկ համոզվածութեամբ : Այնուհետև սկսեցինք զանազան մանր, առօրյա խնդիրներ շուրջը խոսել : Խոսակցութեանը մեկ — մեկ մասնակցում եր և Մարիա Իվանովնան : Ըստ յերեւոյթին նա հայերեն հասկանում եր, բայց խոսում եր միայն ռուսերէն, յուրահատուկ ծանր առողջանութեամբ : Խոսելիս ժըպտում եր իր կապույտ աչքերով, իսկ դունատ դեմքն ստանում եր արտահայտիչ ու մտախոհ վայլ :

Յերբ խոսակցութեանն անցաւ դպրոցական հարցերին Արտեմ Մասեվիչը բոլորովին վազեցաւ, աչքերն սկսեցին վայելել ներքին բավականութիւնից, իսկ նեղ ճակատի վրա քրտինքի մանրիկ կաթիլներ դոյացան : Ու միւշ Մարիա Իվանովնան աշխույժ չարժամներով ներս ու դուրս եր անում և ամուսնուց նշանացի հայացքով պատկեր ստացած թեյի պատրաստութիւնն եր տեսնում, Արտեմ Մասեվիչը հիացմունքով սրտմոմ եր, թե վոր աշակերտին ինչպէս պետք է վերաբերվել, վոր աշակերտն ինչով է շատ հետաքրքրվում և ապագայում ի՞նչ է դառնալու :

— Զարմանալի սրամիտ ու շնորհալի յերեխաներ են, — ասում եր նա յերբեմն ձեռքը խփելով սեղանին, վորի վրա դրված թիթեղե ահագին ջրամանը խուլ կերպով զրնդում եր, — Ամեն բանով հետաքրքրվում են, ամեն բան ուղում են իմանալ, և այնպէս շուտ են ըմբռնում ասածդ, ուղղակի հիանում են : Այժմվանից մեկը ճարտարապետի յերազներ ե կազմում, մյուսն ուղում է դառնալ ոդաչու — ոդանալի մոդել և պատրաստում, այնքան շնորհալի ձեռով, կարծես յերկար տարիներ նրան հենց այդ դործն են սովորեցրել : Մեկն արդեն փոքրիկ բանաստեղծ է, մյուսը՝ դերասան, վո՛ր մեկին ասեմ...

— Շատ շնորհալի սերունդ է այս սերունդը, յեղբայր Երեմի, — չարունակում եր Արտեմ Մասեվիչը ձայնի նոր ուժով, — հարկավոր ե նրա հետ խնամքով վերաբերվել, լայլ դատարակել նրան : Մի քանի ուսուցիչներ կան մեղանում, ևս բանը չեն հասկանում, չգիտեն, թե ինչքան դժվար է փոքրիկ

հարածուն տաղանդներին ուղղութիւն ու ձև տալ, թե ինչպիսի հոգատարութիւն են սրահանջում նրանք, ինչքան սեր, մարդկային մաքուր ու գործովալի սեր... Ամեն մի աշակերտ մի ինքնուրույն ու բարդ աշխարհ է. իսկական ուսուցիչը պիտի իմանալ, այդ աշխարհի դարգացման բոլոր որոնքները, մշակի նրան լավ պարտիզպանի պես, նրան տա հոգեկան ու մտավոր ուժ, յերեւակայութեան թուիչք, հաստատուն կամք և նպատակ...

Վերջին բառերն այնքան խրոխտ ու բարձր էյին հնչում, վոր յերեւմէն Մարիա Իվանովնան թողնում էր գործը և վարմացած նայում ամուսնուն:

— Այ, որինակ Գուրգեն Հարութիւնյանին հո ճանաչում ես,— Արտեմ Մասեվիչի ձայնը մի քիչ մեղմացավ:— Տաղանդավոր յերեւա յե, աշխարհում մի բան չկա, վորի մասին քիչ թե շատ տեղյակ չլինի. ինչ արհեստ ասես, վոր չի դալիս ձեռքից: Բայց վերջերս սկսել էր ծուլանալ, դասերը լավ չեմ սովորում, յերբեմն նույնիսկ նկատում էյի, վոր դասի ժամանակ ննջում ե: Սկսեցի հետաքրքրուիլ նրանով, պարզվեց, վոր վատ ընկերների յրջապատ ե ընկել, ամեն որ մինչև ուշ գիշեր կինոներումն ե թափառում, մի որ ել կինոներից մեկում հանդիպեցի նրան ծխախոտ ծխելիս: Շշմեցի, արյունս յերակներիս մեջ յեռ յեկավ ու սիրտս մղկտաց: Շատ դժվար բան ե, յեղբայր սիրելի, յերբ տեսնում ես, վոր քո շնորհալի սանը վատ ճանապարհ ե ընկել ու կործանվում ե: Ինձ վոր նկատեց, ենպես ծլիվեց հասարակութեան մեջ, վոր չկարողացա հետը խոսել: Ել չմնացի կինոյին, թողեցի ու դուրս յեկա: Մյուս որը դպրոցում խոսեցի Գուրգենի հետ, նա խոստովանեց, վոր ինքը վատ միջավայրի մեջ ե ընկել: Խոսք տվեց ինձ ուղղվել, միայն խնդրեց, վոր դիրեկտորին և մյուս ուսուցիչներին վրէժնչ չասեմ: Ու մենք պայման կապեցինք: Հիմա նա իրեն շատ լավ ե պահում, առաջվանից ել լավ ե սովորում: Սեկ-մեկ վոր առանձին ենք լինում, նա նայում ե ինձ ամաչկոտ հայացքով, կարմրում ե ու դուրսը կախ դրում: Յես շոյում եմ նրա գեղեցիկ դանդուրները... Գուրգենն ու նրա նմանները մի-մի մատաղահաս դարար տնկիներ են, յեղբայր սիրելի, նրանց պետք ե դուրգուրելով մշակել, վորպեսզի մեր սքանչելի կյանքի այգին պտղատու և արդյունավետ ծառերով լցվի...

Արտեմ Մասեվիչը յերկար այսպես կշարունակեր, յեթե յես անհամբեր սպասելով նրա հետաքրքիր ու խորհրդավոր կյանքի պատմությանը, չհարցնեյի:

— Արտեմ Մասեվիչ, յերեւի ձեզ մանկությունից լալ են դաստիարակել...

Արտեմ Մասեվիչը հանկարծակի մոայլվեց, մեծ-տխուր աչքերի մեջ միանդամից հանդավ վոգելության կրակը և նա կուչ յեկալ ահագին աթոռի վրա, նրա գլուխը դրեթե հալաւար-վեց սեղանի մակերեսին:

Մինչ այդ Մարիա Իվանովնան արդեն պատրաստում էր թեյի սեղանը: Թեյն անցալ զարմանալի ծանր ու տեւական լուծթյան մեջ. միայն մերթ ընդ մերթ վոգրիկ Արտեմիչն էր աղմկում և բարկացնում մօրը. «Տանը հյուր ունենք, Կոստյա, — չչնջում եր Մարիան տղայի ականջին, — նա չար յերե-խաներին չի սիրում, հարկավոր է խելոք մնալ...»

Թեյից հետո Արտեմ Մասեվիչը աթոռն ալելի մօտեցրեց սեղանին և տխուր հայացքը հառելով վրաս՝ լսաց.

— Ժամանակն է, յեղբայր սիրելի, պատասխանելու քեզ հետաքրքրող հարցին՝ վոր վերաբերում է իմ անվան ձևավո-խությանը:

Յես գոհունակությամբ նայեցի Արտեմ Մասեվիչի դեմքին, վոր սկսում էր կուչ դալ ինչպես միշտ, յերբ նա պատրաստովում էր վորեւէ պատմություն անելու:

— Այո՛ւմ ես՝ ինչպե՛ս է յեղեւ, վոր իմ հայրանունն ու անունն ուսուցել են, — շարունակեց Մասեվիչը քիչ լուելուց հետո: — Դրա համար, ստացել, վոր իմ ամբողջ կենսագրությունը պիտի պատմվի: Յես մինչև հիմա դեռ վոչ վոքի չեմ պատմել իմ կյանքը: Ասենք վոչ վոք ել չի հետաքրքրվել դրանով: Բայց դու, ահա, ուրիշ տեսակետից ես նայում ինձ՝ Արտեմ Մասեվիչիս վրա... Յես քեզ կպատմեմ իմ կյանքը, յեղբայր սիրելի, կը-պատմեմ ամբողջ մանրամասնությամբ: Այդ կթեթեւացնի ինձ:

Այս ասելով Արտեմ Մասեվիչը հայացքը հառեց դռան կողմը — անորոշ մի կետի և մի քանի րոպե լուց: Նրա ահագին քիթը կարծես ալելի յեր կուացել դեմքի վրա, աչքերն սկսում էյին առկայծել մեղմ փայլով, իսկ ձեռքերը թթեւակի կերպով ցնցվում էյին:

Յեւ ծնվել էմ Տաճկաստանի մի հետամնաց դավառում,— հանկարծ սկսեց Արտեմ Մասեմիչը ծաղնը մի քիչ բարձրացնելով,— ծնողներս յեղել են խեղճ հողագործներ։ Հայրս՝ չնայած անուսում ու աղքատ, բայց խիստ ուսումնասեր մարդ էր, ինչսրեւս հողագործների մեծ մասը։ Գրադետ մարդը հորս աչքում կատարյալ սրբութիւն էր, վորին մինչև անգամ կարող էր յերկրպագել։ Այդ էր սլաոմաուը, վոր նա ինձ վորք հասակեց ուսումի տակ։ Գյուղում դպրոց չունեցինք։ Հայրս ինձ տարավ մեր հարեան Կոպ դյուղը, վորտեղ դառնում էր ամբողջ չրջանի միակ դպրոցը։ Իննը տարեկան էյի, վոր զրկվեցի մորս գորովադութ փայտաշէնից, իմ մանկության հարազատ ու սիրելի վայրերից և ոտար դյուղում, անծանոթ ու չար չրջապատում սկսեցի սովորել, ավելի ճիշտ՝ ծեծվել ու ապտակ ուտել ասպադայում «մարդ» դառնալու մշուշապատ հույսով... Դու գրքերից արդեն գիտես հին ութիմի հոգեհան դպրոցների պատմութիւնը— շատ չեմ յերկարացնի։ Շատ զրկանքներ կրեցի, մինչև վոր Մուշ քաղաքում միջնակարգ կրթութիւնը կիսատ— սլաոտ ստացա։

Իմ բոլոր ջղերը քայքայվեցին ու հոգիս մաշվեց այդ դաժան տարիներին։ Ինչպիսի հալածանքի ու արհամարհանքի չեյի յենթարկվում ուսուցիչների ու աշակերտների կողմից իմ ֆիզիկական տղեղ կաղմվածքի համար. ծաղրվում ու անխնա արհամարհվում էր բնության անխույժ ստեղծագործութիւնը... Քիչ առաջ դու ինձ ասում էյիր, թե՛ յերեւի մանկութիւնից լավ դաստիարակութիւն էմ ստացել, խոսք չունեմ, լավ և յեղել իմ դաստիարակութիւնը։ Իմ մանուկ, դեռափթիթ հոգուց հանել են ինչ վոր մարդկային և, ստեղծագործող ու պիտանի, տեղը դրել են սարսափ տերերի նկատմամբ, ստորութիւն և ստրկութիւն... Յեւ ծեծվել ու ստորացել էմ, յեղբայր սիրելի, այս էր հին դպրոցի հոգեկան սնունդը...

Դպրոցն ավարտելուց հետո մեր դյուղում յես մի վորքերի վարժարան բացի և դյուղի մի քանի յերեւաններին սկսեցի տառաճանաչութիւն սովորեցնել։ Յեւ վարժապետ էյի։ Կարեք կա՞ նկարագրելու այդ թշվառ բախտին արժանացած մարդու հոգեկան ապրումները, ծանր կյանքը։ Ավելորդ և, յես պատմելու կարգին չնորհք ել չունեմ։ Միայն ասեմ, վոր հայրս յերբեք չը-

կարողացաւ իր՝ ինձ վրա ծախսած ունեցւածքը ձեռք բերել իմ խղճուկ աշխատանքով։ Նա միշտ տրտնջում եր այդ մասին։

Ուրեմն, յետագայ տիւրիւի, ինչպէս տեսնում ես, քեզ հետ խոսում ե հին, անխնայ ուժիմի գլուղական վարժապետը.— Արտեմ Մասեւիչը դառնութեամբ ժպտաց, մի փոքր աշխուժացաւ ու ավելի յեռանդոտ շարունակեց։

— Համաշխարհային պատերազմին յետ արդեն ամուսնացած եյի ե ունեյի մի տառ տարեկան յերկսա։ Սիրով ու խաղաղ եր մեր աղքատ ընտանիքը, վորի մեջ կյանքի դառնութեաններէջ հետո յետ գտնում եյի հողեկան հանդատութիւն ու անդորը, ինչպէս փոթորկահուլ ծովի ալիքներէջ աղատվածը՝ կանաչավետ կղզյակում։

Բայց, ահա, պատերազմն այդ խաղաղ ընտանիքը ցիր ու ցան արեց միլիոնավոր ուրիշ ընտանիքներէ պէս ե Արտեմ Մասեւիչն ընդմիշտ դրկիւեց իր կյանքի միակ հանդատաւետ անկյունից։ Այստեղից սկսւում ե իմ կյանքի վորդերդական ու արկածալի կողմը, վորի վրա մի քիչ ավելի կանգ կառնեմ։

1915 թվի գարնանը, մի ամպամած ու մռայլ առաւոտ, մեր գյուղը լցիւեց ուռածական շիկահեր սալբաթներով։ Այդ ժամանակ տաճկական Փրոնտում ուռսները վորոշ հաջողութիւններ ունեյին։

Գյուղը խուլ տաղնապով ու սառնութեամբ ընդունեց ուսս գլխաւորներին։ Զորքի գլխավորը, վոր մի տարորինակ հաղնւած, հաստ յերկար ընչանցքներով, սուր, վերեւ ցցւած քթով ու կատաղի աչքերով մարդ եր, զգացել եր գյուղի այդ սառն ընդունելութիւնը, կատաղել եր ու իր մոտ կանչելով տանուտներին՝ ինչ վոր բան եր պահանջել ահալոր հրեշային ձայնով։ Տանուտերը չեր հասկացել ուսս գլխավորին, վորով չարժել եր նրա վայրենի բարկութիւնը ե յերկու ապտակի արժանացել։ Ինձ կանչեցին, վորպէս քիչ թե շատ ուսներէն իմացողի։ Յետ ուսներէն սովորել եյի Մուշում յեղած ժամանակ մի ուսուցչից, վոր յերկար տարիներ Ռուսաստանումն եր ապրել։ Միակ ուսուցչից, վոր ինձ սիրում եր անկեղծութեամբ չեր ծեծում ու վիրավորում ուրիշներէ պէս, բարի ու խելացի խորհուրդներ եր տալիս։ Նա ուղեց լավութիւն անել ինձ ե իր

իմացած ուսուցիչներով հետո պարապեց։ Բայց այդ խեղճ ուսուցչի լավությունը չարիք դարձավ իր սիրած աշակերտի կյանքում։ Ռուս գլխավորն ինձ տեսնելով՝ քահ-քահ ծիծաղեց անասնական դաժանությամբ ու ինչ-վոր հայհոյանք բաց թողեց ատամների միջից։ Յես հասկացա, վոր նա ծաղրում եր իմ հասակը և տղեղությունը։

Մինչև հոգուս խորքը վերալորվեցի, բայց զսպեցի ինձ, ասենք, չզսպած ինչ պիտի անեյի։

—Ե՛յ, թղուկ, չլինի՞ դու յես այս գյուղի գիտնականը, — նույն դաժան ծաղրի միջից ասաց գլխավորն — արհամարհանքով նայելով վրաս։

Յես այս գյուղի ուսուցիչն եմ, — ասացի յես, հուզված ձայնով։

—Ո՛ր, հենց այդպես ել յենթադրում եյի։ Դե՛, ուրեմն ուսուցիչիկս, հասկացրու այս հիմարներին, վոր հարկավոր և գինյորներին կերակրել, ձիերին խոտ տալ ու մաքրել, չո՛ւտ, — և նա մոտենալով ինձ՝ բռնեց քթիցս և քաշեց անխնա ցավեցնելով։

Տանուտերին և շուրջը հավաքված գյուղացիներին հայտնեցի գլխավորի պահանջը։ Նրանք չնայած մոռյվեցին, բայց առերես վողինչ ցույց չտվին։ Այնուհետև գլխավորը մի քանի ուրիշ բան պահանջեց, հարցրեց թուրքերի մասին, նրանց դորքի, վիճակի ու դիրքի մասին և այլն։ Յես կխառն-պռառ հասկացնում եյի նրան։

Յերկու որ ցարական գինյորները մնացին մեր գյուղում։ Յերրորդ որը նրանք պատրաստվում եյին առաջ շարժվելու, յերբ գլխավորը կանչեց ինձ իր մոտ։

—Դու ձեր լեռներին ու ձորերին լավ ես ծանոթ, ուսուցիչիկս, ասաց. — նա դժոխային սառնությամբ, — կհետեվես մեզ։ Անձանոթության պատճառով ահագին դժվարություն ենք կրել։

Ծնկներս թուլացան ու ամբողջ մարմնովս սկսեցի դողալ։ Ամեն ինչ սպասում եյի այդ դաժան զորականից, բայց ընտանիքից բաժանել և դցել հեռու յերկրներ ու վայրեր — յերբեք մտքովս չեր անցնի։ Սկսեցի աղաչել նրան, բացատրել թե յես

ծեր ծնողներն ու յերեխաներն տեր եմ, թե ընտանիքս սովամահ կլինի մենակ ու անտեր մնալով, բայց այդ բոլորը վոչ միայն չմեղմացրին այդ դաժան մարդու խղճը, այլ, ըստ յերեվույթին, չարժեցի նրա գաղանալին բարեկությունը: Նա վիթխարի հասակով մոտեցավ ինձ ու մի ափսոսալի աստակ իջեցրեց դեմքիս, վոր թավազվոր վեր ընկա գետնին — ուշաթափվելու չափ անդգար:

Հետո յեկած գյուղացիներն աղմուկով դարձան գյուղ և լուր տվեցին ծնողներն: Մի քանի բոսբոյից հետո մեր ամբողջ ընտանիքը հավաքվեց մեզ մոտ: Յես նրանց ասացի, վոր ուսանեն ինձ տանում են իրենց հետ: Բարձրացավ մի ափսոսալի վախճան ու աղաղակ, վոր ամբողջ գյուղը հավաքվեց:

— Վարժապետին ուսաները տանում են. — այս լուրը վայրկենապես բերնեբերան անցավ ու յերեխաներից սկսած մինչեւ ծերերը փողոց հանեց: Պիտի մի տեսնեյիր, թե ինչպիսի վողբ ու աղաղակ եր բարձրացրել մայրս: Նա խօլում եր իր դեմքին, մագերն եր փետում, իրեն դցում եր գլխավորի վտտներն առաջ, վոր սա խղճա իրենց տան աղքատությունը, չտանի իր միամոր տղային: Այդպես եր անում և հայրս: Իսկ Դինս՝ մարմնացած ահ ու սարսափ եր կտրել: Բռնել եր տղայիս ձեռքից, վոր լալիս եր աղեկտուր, ու կանգնել իմ ու գլխավորի դիմաց մի ափսոսալի վողբումեղի ու խղճով դիրքով, վոր կշարժեր ամեն մի քար սիրտ: Նա անհուն սիրով ու խղճահարությամբ նայում եր ինձ, ու յես ինձ ափսոսա յերջանիկ եյի դրում այդ վայրկյանին: Նա ինձ սիրում եր, յեղբայր սիրելի, ծնողներիցս հետո միակ մարդը, վոր ամբողջ հոգով ու անկեղծությամբ նվիրված եր ինձ, վոր վոչ միայն չեր ծաղրում ու արհամարհում իմ ֆիզիկական սրահասությունները, այլև սիրում ու գնահատում եր ինձ... Իմ կյանքի մեջ նա ամենապայծառ ու լուսավոր շողն եր, վորին ափքան շուտ կորցրի... Արտեմ Մասեփիչը լուր: Նրա վողեվորությունն ու ներքին խանդն այնքան եյին բորբոքվել, վոր քրտնել եր նա. իսկ կինը դարմացկոտ ու հարցալիսն նայում եր ամուսնու վաստակարմիր կտրած դեմքին:

— Սալայն վոչինչ չոգնեց, ուսու գինավորականը մնաց անդրդվելի ու համառ իր վորոշման մեջ: Նա հրամայեց ղինվորներին քչել գյուղացիներին իրենց մոտից, հեռացնել և մերոնց

«Հակառակ դեպքում՝ կրակ», գոռաց կատաղի զլխավորը և ինձ առաջ դգած՝ տարավ դեպի շտարը։ Վերջին անգամ նայեցի մերոնց վրա։ Մայրս դուռն էր ծեծում, իսկ կինս դեռ իր խղճահարուժյամբ, սիրով ու սարսափով լի հայացքը չեր հեռացրել ինձանից։ Այդ վերջին հայացքը դրոշմվեց իմ սրտում անջնջելի կերպով— մինչև այժմ...

Շտարում ինձ զինվորականի շորեր հագցրին։ Մի կատարյալ հարսանիք էր զինվորներին համար իմ զգեստավորումը, վրչ մի շոր կանոնավոր չեր լինում մրաս, չինելը կախ էր ընկնում մինչև գետին, իսկ հրացանի փողը դիպչում էր վրաքերիս։ Շորերիս հետ փոխեցին և անունս։ Ահա, յեղբայր սիրելի, այս ժամանակվանից էր, վոր Հարություն Մովսեսի Դավթյանը վերակոչվեց— Աբրահմ Մասեվիչ Դավիդով... ինձ այդպես անվանեցին ցուցակներում, իսկ մի քանի սպաներ ուղղակի արմաշկա եյին ասում...

Յես արդեն ցարական զինվոր եյի։ Պետք է առաջնորդեյի ռուսական զորքին անվնաս ու հարմար տեղերով։

Ահա այդ որվանից ել յես զրկվեցի աշխարհում իմ ամենասիրելի ու ամենաթանկազին բանից— ընտանիքից։ Իմ հոգեկան ծանր դրության մասին վրչինչ չեմ ասի։ Դու չես կարող ըմբռնել իմ այդ ժամանակվա անհուն վիշտը, վորովհետեւ վորդեհկորույս հայր չես յեղել...

Սկզբում դեռ թեթեւ հույս ունեյի—մի կերպ ծլկվել ու փախչել հասնել ընտանիքիս։ Բայց մի չաբաթ հետո տաճկական զորքը մեզ փախուստի մատնեց։ Մենք այնքան եյինք հեռացել մեր դյուղի սահմաններից, վոր վերադարձը բոլորովին ուրիշ տեղերով յեղավ. իսկ ռուս սպաներն ինձ հսկում եյին, այնպես վոր, մի ամսից հետո Աբրահմ Մասեվիչ Դավիդովը դառնում էր Անդրկովկասի սահմանադիւսում։ Գյուղ վերադառնալու և ընտանիքին հասնելու բոլոր հյուսերս փշրվել եյին, ինչպես փշրվել էր իմ խեղճ լիանքի հանդստությունը։ Մանավանդ լսեցի, վոր մեր նահանջից հետո մեր ամբողջ դավառը մասամբ քարոյվել է, մի մասն էլ գաղթել է դեպի Անդրկովկաս։ Հուսադրվեցի, վոր այս կողմում կհանդիպեմ մերոնց։ Բայց այդ հույսն էլ շուտով ցնդեց ողում։ Մուրմալույի տակ տեղի ունեցած մի ճակատա-

մարտում յես ծանր վիրավորվեցի. ինձ փոխադրեցին Թիֆլիս. յերեք ամսում հաղիվ բժշկվեցի, վորից հետո փոխանակ տաճկական Ֆրոնտն ուղարկելու այս անգամ ավստրիական Ֆրոնտ ուղարկեցին: Արդեն յես կորած էյի իմ ընտանիքի ու վողջ աշխարհի համար:

Հինգ ամիս ևրվեցինք Ավստրիայի Ֆրոնտում և 1916 թվի դարնանը գերի ընկանք գերմանացիներին:

Գերի՛... Հեշտ ե այսպես սենյակում նստել և խոսել այդ մասին, յեղբայր սիրելի: Բայց քչերը միայն կարող են հասկանալ, թե ինչպիսի սոսկալի ու սարսուեցուցիչ բովանդակություն ե պարունակում նա իր մեջ: Ամենամեծ անարդանքն ե դա մարդու կոչման դեմ, վոր ստեղծված ե նույն մարդու կողմից:

Գերին ևրցնում ե այն բոլորը, ինչ վոր մարդկային ե ու վեհ: Նա դառնում ե համր ու կամազուրկ, ինչպես անասուն...

Կռաւլարութոնք մեզ բաժանեց ավստրական կալվածատերերի վրա: Քչում էյին մեզ խումբ-խումբ, գիշեր ու ցերեկ, կիդիչ արեւի տակ: Մեզ կերակրում էյին արմատիքներով, տարորինակ ու անհամ խիտ բուսածրերով, լավադոյն դեպքում յեգիպտացորենի մանրունքից պատրաստած մի դառնահամ կերակուրով, վորից առաջանում եր համաճարակ հիվանդութուն...

Աշխատանքից խուսափողներին կամ թուլացածներին ծեծում էյին հատուկ մտրակով: Դա սովորական մտրակ չեր, մի դիվական դործիք եր, վորի հարվածն որերով մոմացնում եր մարդու մարմինը:

Քանի՛-քանիսը մեզանից ընկնում էյին, նվազում ու անշնչանում՝ չարժեքով կենդանի մնացածների նախանձը...

Բայց Արտեմ Մասեվիչին յերեւի չեր վիճակված մեռնել այնտեղ, այն դաժան ու անհյուրընկալ հողի վրա...

Յուրաքանչյուր գերին ունեւր իր համարը, վոր քառակուսի մետաղի վրա փորագրված՝ փակցված եր մեջքին: Այդ համարներով ել կանչում էյին մեզ. վոչ վոք չգիտեր մեր անունները, մենք ինքներս ել հետզհետե մոռանում էյինք...

Յես համար 112 գերին էյի. վողբալի տեսարան եր ներկայացնում, յերբ առաւոտները նոր ծագող արեգակի պայծառ շո-

ղեւի տակ շարում էյին մեզ՝ թուլամարմին ու գլխահակ գեր-
յաւներէս, կախաղանի տարվող հանցապարտներէ պէս: Մետաղի
քառակուսի №-ները շողշողում էյին մեր մեջքերին, վորպէս
անարդանքի ու խայտառակութեան նշաններ... Յերբեք վշանքն
այլքան դառն ու ջինջ արեւ՝ ասելի չէյին թվացել ինձ, ինչպս
այդ որերին: Յերեք տարի տեւեց այդ սոսկալի կյանքն ասեմ,
թե դժոխքը: Յերեք տարի ասպնեցի վորպէս գերի համար 112,
վորպէս կենդանի, վոր ինչ-վոր տարորինակ զորութեամբ խոսել
գէտի: Այդ յերեք տարիները յեղել են մի ասալոր, յերկարա-
տեւ գիշեր, մի անվերջանալի մղձաւանջ: Նրանք, այդ յերեք
տարիները դատարկեցին իմ վողջ ելութունը մարդկային ամեն
տեսակ զգացմունքներից—մնաց մութ ու ահուլի գազանայինը...

Արեւմ Մասեվիչը խորապէս հուզվել էր: Նրա քունքի յե-
րակները լարվել էյին, արյան արաղ հոսանքից վորքերի գեմքը
շիկացել էր, իսկ աչքերը լայնացել էյին անբնական չափով: Նա
դրսանից հանեց ահագին թաշկինակը, վոր արդուկած էր հա-
սուկ խնամքով, դանդաղ շարժումներով բաց արեց թաշկինա-
կի հինգ ծալքերը և ճակատը շիւղ: Յերկար ժամանակ նրա դեմ-
քը ծածկվել էր սպիտակ թաշկինակի մեջ. կարծես Մասեվիչն
ուզում էր աչքերը փակելով ավելի լավ պատկերացնել իր կյանքի
խոռվահուլող պատմութիւնը...

— Հատուկ պայմանագրով մեզ վերադարձրին Ռուսաս-
տան, — վերսկսեց Մասեվիչն զգալի հանդարտութեամբ: —
Այն ի՛նչ յերջանակութիւն էր, յեղբայր իմ, վոր մենք զգում
էյինք այդ ժամանակ: Հանկարծակի մեր մեջ դարթնել էր մարդը,
դարթնել էր վշանքի կարտը և այն էլ ինչպիսի՛ կատաղու-
թեամբ, ինչպիսի՛ մոլուցքով... Մեզ թվում էր թե նոր ենք
ծնվել ու աշխարհ մտնում...

Ռուսաստանում այդ ժամանակ կռիւր դեռ չէր դադարել,
Խորհրդային իշխանութիւնը նոր էր հաստատվել, ցարի ու բուր-
ժուազիայի կողմնակիցները հուսահատ պայքարի էյին մտել վե-
րականդներու իրենց արյունալի կարգերը: Կյանքի տերը դարձել
էր իսկական, ստեղծագործ մարդը, վորին դարբեր ի վեր
ստրկացրել էյին: Նա արդեն նվաճել էր իր գոյութեան կենսա-
տու հողը՝ աճելու, փարթամանալու և վողջ աշխարհը լցնելու
համար:

Յեղ ահա, մենք, տառապած դերյալներս, դռնվում եյինք այդ սուրբ հողի վրա, խորհրդային իշխանության մեջ: Լավ եր, վոր ուրախությունից չեյինք խելադարվում: Ինձ թվում ե, թե աշխարհում վոչ վոքի սիրտն այնքան չի հուզվել խորհրդային իշխանությամբ, վորքան մեր՝ գերերկրի սիրտը:

Այստեղ յես ամենայն հպարտությամբ կարող եմ հայտնել քեզ, յեղբայր սիրելի, վոր մասնակցել եմ քաղաքացիական կռիվներին, յես պարտիզան եմ յեղել, հասկանում ես դու այս բառի լմաստը: Քո առաջ նստած այս փոքրիկ, աննշան մարդը մի ժամանակ հըացան ե վերցրել աշխարհադրական ցուցավայրի փոխարեն ու ռուսական ընդարձակ հող-քարտեզի վրա միլիոններ հետ ցույց տվել ազգասուրբյան ճանապարհը:

Իմ վշանքի ամենափոթորկալից ու յերջանիկ չըջանն ե յեղել այն յերկու տարին, վոր յես անցկացրի Պրեթե մերկ ու սոված, հին աշխարհի դեմ մղած պայքարի մեջ: Յես մանկացել եյի, իմ հողին լցվել եր մի անհուն բերկրանքով ու խանդով. տարրերնակ կերպով իմ մեջ դարթնել եր քանդելու, ավերելու խանդաբուռն կիրքը: Իմ մեջ գլուխ եր բարձրացրել կատարյալ մանուկը, այն հասակի յերեխան, վորի համար աշխարհը մի փոքրիկ, սարքովի ջրաղաց ե, վոր ուզածդ ժամանակ կարող ես քանդել ե ապա չինել: Յես նոր արժեք ու հարգ եյի ստացել—բարձրացել եյի իմ աչքում: Դու այս բանը չես կարող զգալ, վորովհետեւ ցարական սաղաթ չես յեղել, ավստրիական դերի չես յեղել ե հետո պարտիզան: Ինձ «ընկեր» եյին անվանում. հարգում եյին ինձ իմ ընկերները: Կարծես թե իմ մեջ ինչ-վոր թանկազին ու անդնահատելի բան եյին դուել: Յես պիտանի մարդ եյի ու այդ զգացմունքն ինձ արտասվելու չափ ուրախացնում եր: Մարդ, մարդ, հասկանում ես դու, յեղբայր սիրելի, յես այլեւս ավստրիական դերի № 112-ը չեյի, մարդ եյի, ինձ ասում եյին, «ընկեր Արտեմ Մասեվիչ Դավիդով»: վոր իմանաս ինչպիսի հպարտությամբ ու սիրով եյի կրում այդ անունը, ինչպիսի քաղցրալուր յերաժշտություն եյի լսում այդ անվան մեջ:

— Товариш Артем Масевич Давидов...

— Я...

Մի կատարյալ ցնծություն եր այս դիպարդն ինձ համար ,
վոր տեղի յեր ունենում ամեն առաւոտ դասակն ընդունելիս :

Զինվորական կյանքը քաղցր ե, յերը գինվորը հասկանում ե
իր դործը, գիտե, թե ինչի համար ե պայքարում, ով ե թշնա-
մին: Այդպիսի գինվորներեց կազմված բանակը, յերբեք չի
պարտվի:

Վերջապէս կռիւներն անցան, յերկիրը խաղաղվեց:

Յեա այլեւս չվերադարձա Հայաստան, բնակվեցի Մոսկվայի
մարդի գյուղերեց մեկում ու դարձա ուսուցիչ, այժմ արդեն
խակական ուսուցիչ: Դա կարծեմ 1922 թվին եր:

Գրեթե մոռացել եյի իմ հարազատներին: Պարտիզանական ար-
դար ցասումն ու կատաղի մոլուցքը հին աշխարհի դեմ ինձ
կլանել եյին ամբողջովին: Սիրտս կոշտացել եր հայրական ու ըն-
տանեկան սիրո համար, միայն մի վրիթխարի զգացմունք եր
մնացել իմ մեջ՝ վերջնական հաղթանակի զգացմունքը:

Բայց հետո, խաղաղ տարիներին կամաց-կամաց սկսեցի հի-
շել անցյալը: Հետզհետե իմ մեջ գլուխ եր բարձրացնում սերա-
տենչ ամուսինն ու վորդեսեր հայրը: Տարի առ տարի այդ
զգացմունքն ուժեղանում եր ու անհանդստացնում ինձ: Յերե-
խաս ու կինս շարունակ պատկերանում եյին ինձ:

Այդ բոլորը դուցե մենակությունեց ե, մտածեցի յես ե
վորոշեցի ամուսնանալ— դոնե դրանով կթեթեւացնեյի հիշողու-
թյունների այն ահագին ծանրությունը, վոր ճնշում եր հոգիս:
Ամուսնացա ահա Մարիա Իվանովնայի հետ: Նա պարտիզանի
կին եր, ամուսինն ինձ հետ կռվում եր սպիտակների դեմ:
Մտերմացել եյինք իրար հետ— ինչպես հարազատ յեղբայրներ:
Մի ճակատամարտում նա ծանր վիրավորվեց ե մեռնելուց ա-
ռաջ պատվիրեց ինձ.

— Արտեմ Մասելիչ, սիրելիս, յես մեռնում եմ: Դու մնում
ես ե դուցե բախտ ունենաս տեսնել այն յերջանիկ կյանքը, վորի
համար յես ընկա. հաջողություն քեզ, յեղբայրս, այդ կյանքը
վայելելու մեջ: Բայց խնդրում եմ քեզանից դնաս Մոսկվայի
մարդի № գյուղը, այնտեղ ե իմ սիրելի կինը, իմ աչքի լույս
Մարիան. միւթխարիւր նրան, ասա վոր իր Պետյան ընկալ հերո-
սի նման, արդար գործի համար... Յեա չմոռացա իմ ընկերոջ
պատվերը ե բնակության վայր ընտրեցի նրանց գյուղը. դտա նրա

այրուն, Մարիային, հայտնեցի նրան ամուսնու վերջին խոսքերը: Նա լաց յեղավ դառնազին, ազաց իր թանկագին Պետյայի մահը և վորպեսզի հարգեր նրա հիշատակը, ինձ տեղավորեց իր փոքրիկ սենյակում՝ տան կից: Հինգ տարուց հետո մենք ամուսնացանք— մի ներքին համակրանք աճելով ու զորանալով մեզ կայեց իրար հետ: Յես նոր ընտանիք մղավեցի: Սիրտս պաշանջում եր սիրել ու զգլել, ձգտում եր ընտանեկան յերջանկության, վորից զրկվել եր յերկար տարիներ: Ուղում եյի հայր դառնալ, զխոսեալ, թի վորքան քաղցր ու զրավիչ բան եղաւ, յեղբայր սիրելի:

Կարծում եյի թե դրանով կմոռանամ անցյալը, կմոռանամ յերեխայիս ու կնոջս, նրան, վորին տլել եմ իմ յերիտասարդության առաջին անարատ զգացմունքները:

Բայց սխալվել եյի: Յերիտասարդ հասակում բոցավառված սերը հետզհետե վերակենդանանում եր իմ մեջ անդուսպ ու անկապտելի թափով: Մի աներեկութ ուժ ինձ ձգում եր այս կողմ, ինձ թվում եր, թե կդտնեմ կնոջս ու յերեխայիս, չնայած հավատացած եյի, վոր նրանք վոնչացել են հազարավորների պես:

Յերեսուն յերեք թվին հաստատապես վորոշեցի փոխադրվել Հայաստան: Այդ մասին հայտնեցի Մարիա Իվանովնային: Նա սկզբում դեմ եր, մի քիչ չեմ ու չում արալ. դժվար եր հեռանալ իր հայրենի դուռից: Բայց հետո համաձայնեց: Գլոսեա, նա հիանալի կին ե, աննման ընկեր, իր աղբին հատուկ պարզ ու վճիտ հոգի ունի: Այդպես եր և նրա հանգուցյալ ամուսինը: Յերկուան ել ինձ հիանալի ընկերներ են յեղել, չնորհակալ եմ նրանցից...

Հայաստանում յես յերկար հարց ու փորձ արեցի իմ ընտանիքին դսնելու հույսով—բան դուրս չեկալ: Յերեվի ինձ չի վիճակվել տեսնել նրանց: Բայց յես այժմ ընտանեկան մի մեծ սփոխանքը ունեմ— դա իմ հրաշալի յերեխան ե. յես նրան կրկին կմեծացնեմ, կդաստիարակեմ նոր աշխարհի վողով, կպատմեմ նրան, թե ով ե յեղել իր հայրը՝ Արտեմ Մասեվիչը, ինչպես ե նա ստրկութունից ու գերութունից դուրս յեկել և դարձել «ընկեր Արտեմ Մասեվիչ Դավիթյան»:

Այդ ժամանակ յերեխան մոտեցել եր հորը. Մասեվիչը դրկեց

նրան, դրեց ծնկանը և դանդուր գլուխը սեղմելով կրծքին՝ ամուր
համբուրեց:

— Յես լա՞վը եմ, հայրիկ,— թոթովեց յերեսան մանրիկ,
քաղցր ծպկառով և փոքրիկ թաթիկը դեցեց հոր վզով:

— Շա՛տ-շա՛տ լավն ես, բալիկս,— բացականչեց Մասեյիչը
բոլորովին հիացած փոքրիկով, յերկար ժամանակ չեր դա-
դարում համբուրելուց, իսկ մայրը հրճվում էր հոր և վորդու
սրտադին դրկախառնությամբ:

Յերբ չարածնի յերեսան հոր դրկից սրկված նետվեց դեպի
մայրը, Արտեմ Մասեյիչը դարձավ ինձ և շարունակեց.

— Ահա, բարեկամ, յես վերջացրի իմ սրտամությունը:
Այսպես և առաջացել «Արտեմ Մասեյիչ Դավիթյան»-ը: Վո-
մանք ինձ կշտամբում են սրտ համար, բայց նրանք չեն հատկա-
նում իմ հոգին, չգիտեն, վոր յես այդ անունը կրել եմ սկզբում
բռնությամբ, իսկ հետո հպարտությամբ ու սիրով, վոր այդ
անվան հետ վրասված են իմ ամենամոռյալ և ամենաքաղցր հի-
շողությունները... Յեվ այդ անունով ել ինձ կընդունի հողը...

Արտեմ Մասեյիչը հուզված լուեց: Նրա փոքրիկ մարմինը
թեթեյալիկ ցնցվում էր ինչ վոր ներքին ուժից, իսկ չրթունք-
ները նկատելի կերպով դողում էին: Յես ել եյի հուզվել: Յեր-
բեք չեյի սպասում, վոր մի այդպիսի աննշան, փոքրիկ մարդ
այդքան հախուռն ու բովանդակալից կյանք ունենա:

3.

Այդ որը յես չուտ եյի դարոց դնացել և ուսուցչանոցում
նստած աշակերտների շարադրություններն եյի ուղղում: Շարա-
դրության թեման ազատ էր, ով ինչի մասին ցանկացել— գրել
եր: Այդպիսի շարադրություններ յես սիրում եմ հանձնարարել
աշակերտներին: Մանկավարժուհին չգիտեմ վորքան ընդունելի
յեն դրանք, սակայն չափից դուրս՝ հետաքրքրական են իրենց
նյութերի բազմապիսությամբ, գրելաձևով: Աշակերտներն ա-
զատ շարադրության մեջ հանդես են գալիս վորպես իսկական
ստեղծագործողներ— յերբեմն այնքան չնորհալի, վոր կարող են
մրցել մի շարք պատմվածք գրողներին հետ: Զարմանալի սրամիտ
ու խելացի թեմաներ են ընտրում յերբեմն այդ փոքրիկ հեղինակ-

ները և վորովհետեւ կաշկանդված չեն դրականութեան մեջ յեղած մի շարք որենքներով—ռոմանտիկական ու ռեալիստական ուղղութիւններէ պահանջներով, տարբեր ժանրերի հարցերով և այլն, ուստի տալիս են թեկուզ միամիտ, բայց հախուռն ու անմիջական պատմութիւն, յերբեմն սլացիկ ու հեքյաթային, հաճախ ել կոնկրետ ու յերկրային սյուսետով:

Այդ հեղինակներէ նյութը մեր սոցիալիստական առօրեան և, մեր հեղափոխական անցյալը, նույնիսկ մեր սրայծառ ապագան: Զարմանալի կերպով նրանք կատարում են այն բոլոր պահանջները, ինչ վոր դրականութեան առաջ դնում և մեր քննադատութիւնը, թեւ, իհարկեւ, պարզամիտ կերպով:

Յետ մեծ հաճույքով կարդում և ուղղում եմ այդ փոքրիկ ինքնուրույն պատմվածքները—դեղարվեստական հաճույք ստանալով նրանցից: Այս տեսակետից հիանալի յե լեզու դաստիարակելը:

Ստիպեցի դանք մեր պատմութեան: Քիչ անց յեկան ասորի ուսուցիչն ու մի քանի ուրիշները և ուսուցչանոցում սկսեց ամենօրեայ սովորական զրույցը: Մուշուկովը պատմում եր, թե ինչ ձևով և հասկացնում ռուսական վերացական բառերը կամ բայերը: Նրան միայն այդպիսի թեմայով կարող եյիր խոսելիս տեսնել:

Ուսուցչանոցի դռանը յերեաց Արտեմ Մասեվիչն իր ահագին պորտֆելի հետ և խորը դուլիս տալով վողջունեց մեզ: Դա Արտեմ Մասեվիչի վողջունի ձևն եր՝ գլխով խոնարհվել մինչև դոտին: Մի որ նույնիսկ յետ այդ մասին ակնարկեցի նրան. նա ասաց.

— Յեղբայր սիրելի, դիտեմ թե ինչ ես ասում, բայց սխալվում ես: Մարդուն պետք և հարգել, պետք և խոնարհվել նրա առաջ: Նրան պետք և մեծարել այն բանի համար, վոր նա մարդ և: Այդ մեծ պարզեւ եւ, հասկանո՞ւմ ես...

Արտեմ Մասեվիչն այսօր մի առանձնահատուկ—վեհ տպավորութիւն դործեց ինձ վրա իր վրկ, նույնիսկ վայելուչ հագուստով ու դեմքի ինչացի արտահայտութեամբ: Նրա պատմութիւնն իմանալուց հետո նա մի քանի դուլիս բարձրացել եր իմ աչքում: Արտեմ Մասեվիչն անսովոր կայտառ տրամադրութեան մեջ եր, նա նույնիսկ սկսեց կատակել ասորի ուսուցչի հետ:

— Դարձյալ հոլովներ ու խոնարհումներ, Խրիստափոր Իսա-
կիչ, մի քիչ հանդատացե՛ք ախր:

Իսակիչը շեղ նայեց Արտեմի փոքրիկ հասակին ու ասաց.

— Արտեմ Մասեիչ, քեֆդ լավ ե՛ յերևում,—և ժպտաց
ծխախոտից դեղնած առամները ցույց տալով:

— Միշտ ել լավ ե՛ յեղեղ, Խրիստափոր Իսակիչ,—վրա բերավ
Մասեիչը նույնպես ժպտալով,—խո՛մ քեզ նման չեմ հոլովվում
չարունակ, որական ահադին յերկիրներ եմ շրջում... ուսուցիչ-
ները ծիծաղեցին:

Հետո Արտեմ Մասեիչը մոտեցավ ինձ և տեսնելով տետրակ-
ների կույտն առաջիս՝ ասաց—լրջությամբ.

— Յեղբայր սիրելի, հարկավոր ե՛ դրանց վրա չառ ջանք
թափել իրենց մայրենի լեզուն սովորեցնելու համար: Նրանցից
չատերը տառասխալներ են անում:

Արտեմ Մասեիչը նստեց իմ կողքին, հսկա սլորաֆելը դրեց
սեղանի վրա—և տետրակներից մեկը վերցնելով սկսեց կարդալ.

— Հարկավոր ե՛ ուշադրություն դարձնել գրավորների գե-
ղադրության վրա,—նորից խոսեց Արտեմ Մասեիչը չարադրու-
թյունը թերթելով,—այս աշակերտն որինեղ, գեղեցիկ «Ջ» չի
գրում, իսկ դու որինեղ ել չես տվել:—Այս ասելով նա վերցրեց
դրիչը և լուսանցքում գրեց մի խկապես գեղեցիկ մեծատառ «Ջ»:

— Խնամքով ու դեղեցիկ դրելը,—չարունակեց Մասեիչը,—
միայն ձևականությունն չե, ինչպես սխալ կերպով մտածում են
չառ մանկավարժներ: Գեղեցիկ տառը, նկարը, դիպեցումը, ինչ-
պես և ամեն մի գեղեցիկ բան, աղդում ե՛ յերեսայի հոգեկան
ընդունակությունների վրա, հաճույք ե՛ պատճառում նրան, իսկ
առանց հաճույքի՝ ուսում չի կարելի ստանալ աշխարհում...

Խրիստափորը դադարել եր հոլովների մասին խոսելուց և
մոտենալով Մասեիչին՝ լսում եր նրան առանձին պատկառան-
քով: Մյուս ուսուցիչներն ել անփութորեն նստած վափուկ բաղ-
կաթոռների վրա ուշադիր հետևում եյին Մասեիչի խոսակցու-
թյանը: Նրա ձայնը հնչում եր արտասովոր ուժով, զրնդուն ու
բարձր:

— Ձեք կարող յերևակայել, թե ինչքան հետաքրքրական ու
թարմ թեմաներ են ընտրել, Արտեմ Մասեիչ,—ասացի յես

նայելով Մասեվիչի խնամքով հարգարած մատերին, — չնորհալի գրողի չափ հուզում ու դրավում են ընթերցողին:

— Ի՞նչու չսիրտի գրեն, ի՞նչն է պակասում նրանց, յերևակայության ո՞ւժը, թե՞ դիտության բազմակողմանիությունը: Յեղբայր սիրելի, այս հասակի յերեսաների մտքի թռիչքն անկաշխան է, միայն հարկավոր է ցանկալի ուղղություն ու ձև տալ այդ թռիչքին:

Այս ասելով Մասեվիչն սկսեց թերթել տետրակները և բարձրաձայն կարգալ շարադրությունների վերնագրերը — «Իմ ապագան», «Հոկտեմբերյան տոնակատարությունները (Յերեսանում)», «Հաղթական յերթը», «Լազերի յերեկոն», «Հայրիկիս պատմությունը», «Իմ յեղբայր Վաղդենի զարմանալի յերազը»...

Ձանդը տվին: Ուսուցիչները պատրաստվեցին դասարանները գնալու:

— Յես առաջին դաս՝ ապատ և՛, — ասաց Արտեմ Մասեվիչը, — թույլ կտա՞ք այս տետրակները վարդալ:

— Մինչև անգամ չնորհակալ կլինեմ, յեթե ուղղումներ ել կատարեք, — ասացի յես:

— Այո, տառասխալները վուղղեմ:

Պետք է ասեմ, վոր Մասեվիչը շատ եր հետաքրքրվում հայերենով: Մանավանդ նա մի առանձին կիրք ուներ տառասխալներն ուղղելու մեջ: Քանի քանի անգամ նա ընթերցել է քարտուղարի գրած վորեւ ցուցակ կամ գրություն և տառասխալ նկատելիս անմիջապես ուղղել. խեղճ քարտուղարն ստիպված եր լինում նորից սրբագրել գրությունը: Իսկ պատի թերթի խմբագիրը, վոր բարձր դասարանից մի աշակերտ եր, ուղղակի տանջվում եր Արտեմ Մասեվիչի ձեռքին: Մաքուղ թերթը ծայրեծայր կկարդար նա, կուղղեր սխալները՝ կշտամբելով խմբագրին:

— Վոչ մի սխալ չպետք է լինի թերթում: Մայրենի լեզուն լավ պետք է սովորել, սիրելիս, անհարմար ե:

Դասը վերջանալու վրա յեր: Յես վերջին յեղրակացություններն ելին անում ինչ—վոր գրողի ստեղծագործության մասին: Բուռն վեճը, վոր առաջացել եր մտքերի փոխանակության ժամանակ, տեղի յեր տվել հանդստացուցիչ խաղաղության, մի

խորիմաստ խաղաղության, վոր մանկավարժին ներչնչում ե վըստահություն՝ իր գլխության նկատմամբ, վորդեորություն ե յեռանդ :

Այդ ժամանակ հանկարծ դասարանի դուռն ուժով բացվեց ե գնդակի պես ներս ընկավ... Արտեմ Մասեվիչը—կիսաժպտուն ու կարմրատակած յերեսով, արտասովոր փայլող աչքերով— աշակես վոր թվաց, թե վաշրկենաբար խելադարվել եր :

Գասարանը հանկարծակիի յեկավ Մասեվիչի այդ տարորինակ մուտքով ու փոխանակ վոտքի վանդնելու՝ քարացավ մնաց նստած :

— Գուրդեն, սիրելի դավակս, յես քո պապն եմ, քո հարադատ պապը, ախր սիրտս նախադրում եր այդ,—ասում եր Արտեմ Մասեվիչը տարորինակ ուժգին ձայնով ու դիմում դեպի աշակերտներէց մեկը :

Գասարանի քար լոռության մեջ ծերունու տարորինակ խոսքերն ու խեղդվող ձայնը հնչում եյին սաքսոֆոնիչ խորհրդավորությամբ :

Աշակերտը, վորին դիմում եր Արտեմ Մասեվիչը, դունստովել ու դողում եր ինչ—վոր անհասկանալի յերկյուղից : Նա նույն Գուրդենն եր, վորի մասին Արտեմ Մասեվիչը խոսում եր իրենց տանը :

Հասնելով աշակերտին՝ Մասեվիչն ամուր գրկեց նրան, սեղմեց կրծքին ե անհուն խանդադատանքով համբուրեց :

— Ջանի՛կս, թոռնի՛կս, յես քո պապն եմ, գրկի՛ր ինձ քո մատաղ ձեռներով, սիրելիս,—ասում եր Մասեվիչը հեկասպառ, կերկերուն ձայնով :

Այդ ժամանակ զանդը տվին. բայց դասարանում չառաջացավ սովորական զվարթ աղմուկն ու իրարանցումը : Վոչ վոք տեղից չեր շարժվում, կարծես հմայված եյին մի դորավոր ձեռքով :

Իսկ Արտեմ Մասեվիչը դեռ գուրդուրում ու համբուրում եր Գուրդենին, անկասկածանկապ խոսում եր ե հառաչում : Խեղճ աղայի ջանքերը չեյին ողնում՝ դուրս գալու նրա գրկից :

Վերջապես յես մոտեցա Արտեմ Մասեվիչին, բռնեցի նրա փոքրիկ մեջքից ու թելն ընկած դուրս հանեցի՝ ուսուցանողութիմանալու նրա արտասովոր վարմունքի պատճառը :

Մասեվիչն իր հետ բերեց ե աշակերտին : Յեղեղությունը

վայրկենաբար տարածվեց վողջ դպրոցում, բոլոր կողմերից աշակերտները թափվեցին ուսուցչանոցի դռանը՝ վորեւ բան իմանալու կատարվածի մասին: Նրանց աչքերը վառվում էին հետաքրքրությունից ու մութ յերկյուղից՝ չլինի վորեւ բան և պատահել ընկեր Արտեմ Մասեվիչին:

Ուսուցիչները թափվեցին դլխիս, հարցնում էին թե ինչ և պատահել, բայց յես վոչինչ չգիտեյի, վոր նրանց հայտնեյի, չնայած մութ կերպով նախադգում էյի ինչ վոր բան:

Բայց Արտեմ Մասեվիչը մեզ յերկար չթողեց տարակուսանքի մեջ: Նա արդեն մի վորք ուշքի յեր յեկել: Գիտակցելով, վոր իր արարքը զարմացրել էր բոլորիս, Մասեվիչը կանգնեց ուսուցչանոցի մեջտեղը, նայեց շուրջը, ձեռքը դրեց Գուրգենի դլխին և սկսեց խոսել— կարծես թուրքիկ միտինդի յեր դիմում.

— Ընկերներ, — նրա ձայնը դեռ հուզմունքից դողում էր, — խնդրում եմ ինձ ներեք, ներեք ձեր հասակալոր ընկերովը, ծերունուս, այս թուլությունը: Յես չկարողացա ինձ դպել, գիտակցությունս չաղվեց հանկարծակի ուրախությունից... Սա իմ թոռն է, հարազատ, իսկական թոռը, հասկանում էք, — Արտեմ Մասեվիչի ձայնն ավելի բարձրացավ, — յես կորած տղա ունեյի, այժմ գտել եմ, այժմ յես տղա ունեմ և թու, գիտե՞ք թե սա ինչպիսի չլաված յերջանկություն է, յեղբայր սիրելի, և լավ է, վոր յես դեռ առողջ եմ ու չեմ խելադարվել...

— Իսկ տատիկդ կենդանի յես, Գուրգեն ջան, — դարձավ նա աշակերտին, վոր կանգնել էր Մասեվիչի ու բոլոր ուսուցիչների առաջ չլմած, անտեղյակ գործից.

— Կենդանի յես, — պատասխանեց աշակերտը:

Արտեմ Մասեվիչը ցնցվեց ամբողջ մարմնով և թվաց, թե ընկնելու յես դեռնին, դեմքը խելադար ուրախության փայլ ստացավ.

— Ո՛ր, կինս, հրեշտակս, ուրեմն կենդանի յես դեռ, ուրեմն ապրում է ու ինձ և հիշում, ինձ, Արտեմ Մասեվիչիս...

Մինչ Արտեմ Մասեվիչն այս խոսքերն էր ասում, ուսուցիչները նույն անտեղյակությամբ ու Արտեմի հայտնած նորությունից ավելի հետաքրքրված՝ յերկյուղով սպասում էյին, թե հետո ինչ կպատահի Արտեմ Մասեվիչի հետ:

— Յեղբայր սիրելի,—հանկարծ մոտեցավ ինձ Արտեմ Մասեվիչը և ձեռքս վերցնելով ջերմորեն սեղմեց,—չնորհալալ եմ քեզնից, դու յեղար պատճառը, վոր յես վերջապես դտա իմ կորած ընտանիքը:

— Այդ ինչպե՞ս,—զարմացած ասացի յես. վախենում եյի, թե չլինի Արտեմ Մասեվիչը խելքը թոցրել և անկապ-անկապ բաներ ե ասում:

— Ահա, այս շարադրությունը կարդա,—ասաց Մասեվիչը և մի տետրակ մեկնեց ինձ:

Բոլոր ուսուցիչները հավաքվեցին դվիսիս, ուղղակի ապշել եյին բոլորն ել այդ հանելուկային տարրինակ դեպքից: Յես բացեցի տետրը, վոր նույն Գուրգենին եր պատկանում և սկսեցի բարձրաձայն կարդալ նրա շարադրությունը, վորից ահա ներքե-վում մի քանի հատվածներ եմ բերում ընթերցողների համար: Թող առ ժամանակ Արտեմ Մասեվիչն զբաղվի իր նոր հայտնա-գործած թոռով:

ԱՇՏԱԿԵՐՏԻ ՇԱՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Յերեկ ամբողջ ուրը մտածում եյի, թե ինչի մասին գրեմ ազատ շարադրությունս: Թե «Նավասպետ Գրանդի վորդինները» կինոնկարի մասին տպավորություններս գրեմ—դա ի՞նչ ազատ թեմա կլինի վոր, թե մեր ամառանոցում անցկացրած որերի պատմությունը գրեմ, նկարագրեմ գեղեցիկ լեռներն ու անտառ-ները, ով գիտե՞ հաջողվի թե չե, դե յես խոմ ունալիստական վիպասան չեմ: Այսպես մտածում եյի զանազան նյութերի վրա և գրիչս եյի կրծում, յերբ հայրս մոտեցավ ինձ և, յերեկ հասկանալով դրությունս, ասաց.

— Հը՞, Գուրգեն, չլինի նեղն ես ընկել, խնդիրը չի լուծ-վում յերեկի:

— Ձե՛, հայրիկ,—ասացի,—խնդիրները լուծել եմ: Մի շարա-դրություն պիտի գրեմ: Թեման ազատ ե: Ուզում եմ մի լավ նյութ ընտրեմ, վորի մասին գրեմ, «զերազանց» ստանամ: Մտա-ծում եմ ու հարմար նյութ չեմ գտնում:

— Հոկոսեմբերյան տոնակատարությունները նկարագրիր,—խորհուրդ տվեց հայրս:

— Դրա մասին հիմի չատերը կդրեն, հայրիկ, յես ուզում

եմ աշխարհի նյութ ընտրել, վոր վոչ վոքի նման չլինի: Հայրս լռեց և սկսեց ինչ—վոր բանի մասին մտաբերել:

— Այն ժամանակ արի յես իմ կյանքից մի քանի բան պատմեմ, դու դըրի, վերնադիրն ել դիր «Հայրիկի պատմութիւնը»:

— Այո, այո, այդպէս լավ ե, — ուրախացած առաջի յես շնորհակալութեամբ նայելով հորս: Պետք ե ասեմ, վոր հայրս շատ ե աղօլիսի նեղ դրութիւնից ինձ դուրս բերել:

Հայրիկս տեղալորվեց իմ դիմաց, ճակատը չվեց և պատմեց հետեյալը.

— 1915 թվի դարնանը յես 10—11 տարեկան տղա եյի— մի չարածճի ու վայտառ յերեխա: Մենք ապրում եյինք տաճկաստանի դյուղերից մեկում: Հայրս այդ դյուղի ուսուցիչն եր: Վարժապետ Հայրո եյին ասում նրան: Կարճահասակ, փոքրիկ դեմքով ու մեծ քթով մարդ եր հայրս, վոր ինձ շատ եր սիրում: Նրան յես հիմա ել հիշում եմ—վոնց վոր առաջս նստած լինի: Նստում եր մեր թոնրի շրթանը, մի տախտակ եր դնում առջև ու գիրք եր կարդում—մենք այդ ժամանակ սեղան չունէինք: Նա ինձ նստեցնում եր ծնկան վրա ու դաս եր սովորեցնում:

Հորս գյուղացիները շատ եյին սիրում: Նրա խոսք դյուղացիների համար որենք եր, իսկ նա վատ խոսք յերեւք չեր ասի գյուղացիներին: Նրանց խորհուրդներ եր տալիս, ոգնում եր գյուղատնտեսական դորձերում, իսկ քանի՛—քանի արդար գյուղացիներէ յե ազատել պետական դատարաններից կամ վաշխառուներէ ճանկերից:

Բայց պատերազմ յեղավ ու մեր ընտանիքը վտրցրեց իմ լավ, բարի ու խելացի հորը: Այդ 1915 թվի դարնանն վեր: Ինչ մոռյլ ու դաժան առաւիտ եր այն օրը, վոր մենք ճանապարհ դցեցինք հորս: Բայց հայրս իր կամքով չե վոր բաժանվում եր մեզանից: Մեր դյուղում ցարական զօրք կար, յերբ այդ զօրքն սկսեց առաջ շարժվել դեպի տաճկաստանի խորքը—զօրադուլիսը կանչեց հորս և հրամայեց դնալ իրենց հետ և ցույց տալ հարմար ճանապարհներ լեռների ու կիրճերի միջով:

Ինչպիսի աղմուկ ու հարայ—հրոց բարձրացավ գյուղում այդ առաւիտ: Բոլորի համար ել մեծ վիշտ եր հորս բանակ տանելը, իսկ տատիկս խոմ—քիչ եր մնում խելագարվի ու սարերն ընկնի: Յես ու մայրիկս կանգնել եյինք հայրիկիցս մի քիչ հեռու և

նայում ելինք նրա խեղճացած, կուչ յեկած դեմքին: Իսկ ուս-
ղորապետը կատաղած, մոռնում եր գլուղացիներէ վրա, հայ-
հոյում և նույնիսկ ծեծում: Վերջապես հորս տարան: Մայրս
սկսեց ամբելի ու ամելի դառնորեն հեկեկալ: Լալիս ելի և յես:
Մեր տունը սղալորի տեսք եր ստացել:

Մի քանի օրից հետո մենք զաղթեցինք»... այնուհետև աշա-
կերտը նկարագրել եր այն բոլոր տանջանքներն ու թշվառու-
թյունները, վոր կրել եր հայրը 1915 թվի գաղթին, Հայաստան
գալը, Հայաստանի խորհրդայնացումը և այլն: Շարադրությունը
վերջանում եր աշակերտի վողմից ամբլացված հետեվյալ խոսքե-
րով:

— Հիմա վո՞րտեղ ես, սիրելի պապի, կենդանի յես, թե՛
մեռած: Յերանի հանկարծ հայտնվելիւ մի տեղից, յես դրկելի
քեզ իմ մատաղ ձեռքերով ու մեր ես յերջանիկ աշխարհում քեզ
զարդարելինք փառքով ու պատվով...»

Ահա այս շարադրությունն եր վարդացել Արտեմ Մասեվիչը,
վոր կիսախեղադար դրությամբ իրեն նետեց դատարան:

Ընթերցողներն անշուշտ հասկացան Արտեմ Մասեվիչի վար-
մունքի պատճառը, այնինչ ուսուցիչները յերկար ժամանակ չեյին
հասկանում, վորովհետև նրանց ծանոթ չեր Արտեմ Մասեվիչի
կյանքը:

— Յես հիմա իսկական մարդ եմ, հայր եմ ու պապ, ի՞նչ
յերջանկություն,—մերթ ընդմերթ կրկնում եր Արտեմ Մասեվիչը՝
չօյելով Գուրգենի դանդուր մաղերը...

ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԸ

1.

Ուսանողական վճիռ կենցաղի մեջ արտացոլում է նոր մարդու հոգին իր ամբողջ անկեղծությամբ ու մարդասիրությամբ, ինչպես կարկաչուն ու ջինջ առվակի մեջ՝ արևը:

Ուսանողական հանրակացարանի 3-րդ հարկում է դտնվում մեր սենյակը: Մի բավական լուսավոր ու ընդարձակ սենյակ է սա, վորի մեջ բնակվում ենք հինգ հոգով: Հինգ փոքրիկ, ցածր մահճակալները դրված են յուրահատուկ պարզ ճաշակով ու հարմար դասավորությամբ:

Սենյակը կահավորված է «յուրորինակ տեսանկյունով ու իդեոլոգիայով» ինչպես կատակով յերբեմն ասում է Արտավազդը: Յուրաքանչյուրիս անկյունն ունի գեղարվեստական նկարների դասավորման իր առանձնակի վոճը: Տղաներից մեկը անկյան վերևում տեղավորել է իր մեծագիր նկարը գեղեցիկ շրջանակի մեջ: Ներքևում դասավորել է մի շարք ղիմանկարներ ու կանացի գեղեցիկ պրոֆիլներ: Մյուսի անկյունում տեղավորվել են հեղափոխական հանճարեղ առաջնորդներն ու անմահ հերոսները— զանազան չափի, գունագեղ նկարներով ու շրջանակներով: Մեկի անկյունում կարմիր լաշն ժապավենը վերևից չեղակի իջնում է ներքև: Ժապավենի վրա տեղավորվել են համաշխարհային հռչակավոր դրոշմները՝ Մաքսիմ Գորկու գլխավորությամբ: Ներքևը՝ պատի վրա կոլտնտեսական հնձի մի գեղեցիկ տեսարան է փակցված:

Բայց անկյունների այս առաջին հայացքից խառնակությունն ու ալլադանությունը մի ներքին, կուռ միասնություն են ստեղծում խորը զիտողի համար, մի միասնություն, վոր վորքան հաճելի, նույնքան ուսանելի յե և դաստիարակիչ: Անկյունների

այդ զանազան նկարները լրացնում են միմյանց զարմանալի համերաշխությամբ ու ներդաշնակորեն: Նույնիսկ յերիտասարդ ուսանողի ու հնձվորների լայն պլակատային նկարները վոչ մի խորթություն կամ դիսսոնանս չեն առաջացնում սենյակում: Ընդհակառակը, նրանց դոյությունը հանճարեղ առաջնորդների դիմանկարների կողքին, մի տեսակ հաղեցված բովանդակություն ու աշխուժություն են տալիս սենյակին—վճիտ, խանդավառ կյանքի կենսուրախ աշխուժություն: Անծանոթ ներս մտնողն սկզբում կապչի սենյակի այդ յուրորինակ դասավորությունից ու կահավորումից, հետո ինչ-վոր անծանոթ հաճույք կզգա նկարներից, սենյակի պարզ արդ ու զարդից, մահճակալների սպիտակ սալաններից և գուրս կղա գրեթե ախպես մտածելով:

«Տղաներն ել կարող են մաքուր և խելացի կերպով ապրել»:

Հինգ ուսանող բնակիչներից ամենահասակավորը, վորի անցադրի մեջ ծննդյան թվի դիմաց գրված է «1905»—Արտուշն է, մի հաղթանդամ ու թիկնեղ յերիտասարդ՝ խոշոր, արտահայտիչ աչքերով ու քիչ տափակ քթով: Դեմքի վրա նկատելի յե ինչ վոր կոպտություն, վորից նրա հայացքը դառնում է աղդեցիկ և ուժեղ: Նրա հաղթանդամ կառուցվածքն ու մեծ, կոպիտ ձեռքերի, ահագին մատները վկայում են, վոր նա շատ ժամանակ չե, ինչ կտրվել է Ֆիդիկական ծանր աշխատանքից: Արտաքուստ մռայլ, ինքնամիտի մարդու տպավորություն է թողնում Արտուշն իր մշտական լըջությամբ ու մտախոհությամբ, մանավանդ յերբ կուսցած է լինում վորեւէ գրքի վրա: Այդ ժամանակ նրա դեմքի ու ճակատի բոլոր մկանները լարվում են, աչքերն ստանում են խորհրդավոր—կլանիչ փայլ, իսկ հայացքը բոլորովին մթադնում է: Այդ, Արտավազդի խոսքերով ասած՝ «Արտուշի ուսումնառության քաջարանի մոմենտն» է:

Բայց այս բոլորը միայն արտաքուստ:

Սքանչելի պարզ ու մաքուր բնավորություն ունի Արտուշը—յերբ ծանոթանում ես նրա հետ: Այդ բնավորության մեջ մանկական հաստակության հետ միաձուլված է առեական հաստատակամություն ու կողմնորոշման ուժ, վոր նրան հենց սկզբից սիրելի յեն դարձնում: Նրա խոսելու տոնը մեղմ է, միապաղաղ, բայց չորհրհիվ մտքի պայծառության, ներքնապես կաշկանդելի ու աղդեցիկ: Նա պատկանում է այն հաղարավոր դյուլացի

յերկտասարդները թվին, վորոնց գեղջկային—անարատ բնույթը
կատարելագործվում ու հարստանում է մեր նոր քաղաքի իմաս-
տությամբ ու գործարարությամբ:

Մեր ուսանողական ընտանիքի յերկրորդ անդամը (ըստ իր
արժանիքների) Արտավազդն է, վոր ունի կոմիկական անհան-
գիստ բնավորություն և «հրապարակախոս» մականուն: Այդ ա-
նունը նա ստացել է Ստեփանակերտի «Սորհրդային Ղարաբաղ»
թերթում աշխատելու պատճառով, վորի մասին նա հիշում է մի
առանձին հաճույքով: Իր ասելով յեղել է թերթի համարյա
գլխավոր Փեկետոնիստը, բայց այդ ըստ յերկույթին չի խան-
դարել, վոր նրան համարեն հրապարակախոս: Իսկ լսարանում
նրան կպցրել են «հրարուխ» մականունը՝ իր պոռթկուն ու ան-
հանգիստ բնավորության համար: Բայց քանի վոր այդ պոռթ-
կումները վոչ թե կարդալահույթյունը խանդարում են, այլ ա-
ռիթ են դառնում ընդհանուրի (սկսած դասախոսից) աշխուժ ծի-
ծաղին, մանավանդ ծանր դասախոսության ժամանակ, ուստի
ուսանողներն մի քանիսը խմբագրել են այդ մականունը՝ դարձ-
նելով «ոգտակար հրարուխ»: Դասամիջոցներին դրության տերն
Արտավազդն է դառնում իր զվարճախոսություններով ու հան-
պարտաստից ասած սրամիտ դարձվածքներով: Նկարչական դար-
մանալի շնորհք ունի նա, վոր շուայլում է ամեն անգամ ու առի-
թով: Ահա, որինակ, նա կանգնած է Երկրի, մեծ դրատախտակի
մոտ լուսանկարչի վայելուչ գիրքով և կեղծ խոսությամբ.
«Պատրաստվեցեք, նկարում եմ», ասում է նա բոլորին լուրջ՝
ստիպելով լուել և տեղից չչարժվել ուսանողներին. և մի քանի
րոպեյի ընթացքում նա դրատախտակի վրա ներկայացնում է լսա-
րանի գրեթե ամբողջ ուսանողներին՝ ամենաբնորոշ գծերով: Ա-
հա նա գծում է յերկու փոքրիկ շրջանակ և միացնում է իրար
մի թեք գծով, ստացվում է ակնոց, վորին նայելով «հանգիստ-
տեսները» հիացմունքով կանչում են.

— Ո՛հիկն է, Ո՛հիկը:

Ապա նկարում է մի մեծ գեմք՝ նիհար մարմնի վրա, վորի
ձեռքի փոքրիկ դրչով քչիւրում է մի հսկա զանգված «Բելինս-
կի» մակադրությամբ:

— Գրիգորն է,— գեռ նկարը չավարտած գոռում են ու-
սանողները, մատնացույց անելով Բելինսկիյով զրազվող ուսա-

նողին: Գրիգորը ժպտում և հանցալորի պես, կարմրում մինչև ականջները և զլուխը վախ դնում:

— Սպասե՛ք, — սաստում և Արտավազը՝ ավելի ու ավելի լրջանալով: Տիրում և սպասողական լարված լուռթյուն, վոր խանդարվում և կալճի մեղմ սլավոցով: Ապա դուրս և դալիս մի ուրիշ ավելի դավեշտական նկար մի վարձահասակ խուճուճ մազերով յերխասաարդ և կանգնել ձեռները դրանում, հանկարծ նա թչերն ուռցնում և և ուժգին քուլաներով քթից ծուխ և արձակում: Շուտով յերխասաարդը կորչում և ծխի մեջ ու աչքերը կկոցում նեղվելով իր իսկ արտադրած ծխից:

— Թաթուհն և, բանաստեղծ Թաթուլը, — բացականչում են այս ու այն անկյունից ակնարկելով այն ուսանողին, վոր յերկու լանաստեղծություն և դրել «ծուխը» և «ծխի մեջ» վերնադրերով:

— Սուրենն և, — դոռում են մի նկարի հասցեյին, վորը տնքում և «Պուշկին» մակաղրված դրքի ծանրության տակ: Յեւ այսպես շարունակ: Բայց Արտավազի նկարչական տաղանդն ավելի ցայտուն կերպով հանդես և դալիս պատի թերթի ծաղրականկարներում:

Յերբորդ ուսանողը, վոր բնավորությամբ ներկայացնում և Արտավազի հակապատկերը, Աչոտն և, բարձրահասակ, յերկար դեմքով ու նիհար այտերով մի յերխասաարդ: Սա լուռ ու մունջ, ինքնամիտի բնավորություն ունի, վորին իրավացիորեն Արտավազը կնքել և «Լուսկյաց» մականունով: Սկզբում մենք կարծում էյինք, թե նա ինչ-վոր լուրջ ու խորունկ վիշտ ունի, ըստ վորում յենթադրում էյինք, վոր այդ վիշտն առաջացած կլինի անաղոջ սիրո պատճառով: Բայց իսկապես այդպես չէր. նա ընդամենը քսանմեկ տարեկան հազիվ լինել և դժվար թե այդքան ուժգնորեն ու յերկարատեմ ժամանակով ընկճվեր սիրո աղդեցության տակ: Յերկար ժամանակ մենք չէյինք կարողանում հասկանալ նրան — և այդ մեղ ուղղակի տանջում եր: «Բնուլթյան ինչ վոր խաղի, դվարթ թյուրիմացության արդյունք կլինի», ասում եր յերբեմն Արտավազը հուսահատված Աչոտին հատկանալու մտքից:

Դասամիջոցներին նա վոչ մի խոսք չէր փոխանակում ընկերների հետ. կամ ժամերով կնստեր իր նստարանի վրա՝ լուսամուտի մոտ և կամ դուրս կգար միջանցքը՝ բակի փոքրիկ ծա-

ուղղիները գիտելու: Ընտանեկան — կենցաղային հաջցերում հրաշալի վարքի տեր, համեստ ու ձեռներեց յերկասարդ և նա, սենյակի բոլոր պետքերը — վառարան դնել, խողովակներ պատ-
րաստել, փայտ ընել — նա յե հողում, նեղանում և, յերբ մե-
զանից մեկը փորձում և միջամտել նրա գործին: Իր սահավա-
պետ ու ընկերասեր բնավորությամբ հենց առաջին օրերից նա
գարձավ մեր ընտանիքի սիրելի անդամներից մեկը: Այդ տարո-
ւիճակ լռակցաց ու մոռյլ բնավորության հետ այդպիսի ջերմ
ընկերասիրությունը մեզ զարմացնում էր: Ասենք նա շատ դար-
մանալի ու անհասկանալի դժեր ունի — նրան ճանաչելը դժվար
էր:

Չորրորդ ուսանողը Բելինսկիյով զբաղվող Գիրգորն է, միջա-
հասակ, կարճ վոտքերով ու ամուր կաղվաթձրով մի յերկաս-
սարդ, վոր միշտ ընկնում էր Արտավազդի գրչի կամ կալճի տակ
վորպես Բելինսկիի քչփորող: Սկզբում թեթեակիորեն իրեն կաթ
«Բելինսկի» մականունը հետզհետե ամրացավ ու հաստատվեց:
Ինքը հպարտությամբ ու առանձին վեհությամբ և կրում այդ
նվիրական անունը: Մինչև անդամ նա աշխատում և արդարացնել
և, վոչ թե կատակով, այլ լրջորեն արժանի դառնալ այդ կոչ-
մանը...

Աշխատասեր ու խորաթափանց տղա յե Գիրգորը, լսարանում
վորեն գիտական ծանրակշիռ խնդիր քննելիս առաջին հերթին նա
յե ձայն խնդրում — և լսարանը մի ներքին բավականությամբ
մտածում և, վոր խնդիրը մեծ մասով լուծվելու յե: Վորեմե
բան ապացուցելու համար նա այնքան մեծրերումներ և անում
կլասիկներից (հատկապես Բելինսկուց — յեթե հարցը վերաբերում
է արվեստի սպեցիֆիկումին), վոր առաջին հայացքից թվում է,
թե վոչ մի սեփական միտք ու մոտեցում չունի, այլ միայն մի
քիչ շնորհքով ու պատշաճ ձևով կրկնում և ուրիշներին: Սակայն
այդպես և միայն առաջին տավորությունը, հետո նա այդ մեծ-
բերումներով այնպիսի օրիգինալ, առարկություն չվերցնող
յեզրակացությունների յե հանդում, վոր ունկնդիրները, նույն-
իսկ նրա հակառակորդները, մոռում են զարմացած և այլևս չեն
կարողանում նրա ասածներին մեջ մի անցը դանել՝ այդտեղից
դուրս գալու և նոր մոտեցում ունենալու համար:

Նրա զարմանալի աշխատասիրության մասին զանազան առաջ-
պահներ են տարածվել ուսանողության մեջ. — իբր թե նա ա-
ռանց գիրքը կրճեին սեղմելու չի կարողանում քնել, թե կես գի-
շերին նա տեղից վեր ե կենում և Բելինսկիյ յե մշակում, վերջա-
պես իբր թե յերազում նա շարունակ վիճաբանության մեջ և
մտնում զանազան հարցերի շուրջը և շարունակ կրկնում և «Այս
խնդրի նկատմամբ Բելինսկիյն մի ամբողջ գիրք ե գրել...»:
Այս ամենն, իհարկե, չափազանցությունն է, բայց բնորոշ
ու արատհայտիչ: Այդպիսի առասպելական չափազանցություն-
ները յերբեմն ավելի շատ բան են պարզում, քան սովորական
իրական դատողությունները: Միայն մի բան ավելացնեմ, Գրի-
գորը լինելով այդչափ գիրք ու ընթերցանություն սիրող — միա-
ժամանակ վրանքի մարդ է, առողջ իրական դատողություններով
և կշռադատող բանականությամբ: Գիրքը նրան չի ստրկացրել
իր ամենագոր ուժով, ինչպես այդ լինում է իրականությունից
կտրված և վեպերի չքնաղ աշխարհը փոխադրված յերկատասարդ-
ների հետ:

Ի դեպ՝ նա ամենաբարեխիղճ բաժանորդն է ռուսական և
միջազգային կլասիկների Մոսկվայի հրատարակություններին:
Այժմ դիտե, թե Գիլի-ը կամ Ակադեմիան ինչ են հրատարակում,
ինչ ծավալով, ինչ նյութերով ու արժեքով: Նրանից կարելի յե
լմանալ, թե Հայաստանում քանի բաժանորդ կա Պուշկինի
հատորներին, թե քանի ժամում սպառվեց Լերմոնտովի ժողովա-
ծուն և այլն: Պատահում է, Վոր դասախոսը վորեւ գրականու-
թյուն հանձնարարելիս գլխում ե նրան.

— Ընկեր Գրիգոր, կարծեմ Ակադեմիան արդեն լույս ե ըն-
ծայել..... գիրքը:

— Վոչ, ընկեր Պյոն, մամուլի տակ ե, մի ամսից հետո
հաղիվ հասնի մեզ: Կենցաղի մեջ Գրիգորը մաքրության ու
հշտապահության մոլեգին սիրահար է: Մեր սենյակում ամենա-
մաքուր և «իդեոլոգիապես հաղեցված» (Արտավազդի խոսքերն
են) անկյունը նրանն է: Նա յե հսկում մաքրության ու իրերի
դասավորության վրա և ամենաչնչին անկարգությունն անդամ չի
հանդուրժում: Այս տեսակետից մենք շատ բան ենք պարտական
նրան. մանավանդ Աչոտը: Բայց սա մինչև անդամ իր կյանքով
և պարտական Գրիգորին: Իր մի վատ սովորության համաձայն,

Աշոտը դիչերները միշտ բացվում ե ու վերմակը ցած դրում : Գրիգորն է, վոր շարունակ ծածկում ե նրան ե ամեն առավոտ ասում .

— Աշոտ, ես դիչեր ո՞ւմ հետ եյիր մենամարտում, վոր մերկացել եյիր տեղաշարում . . .

Աշոտը չի պատասխանում, միայն ամաչկոտ ու չնորհալու լուծյամբ լի հաշայք ե դնում ընկերոջ վրա :

Մեր սենյակի հինգերորդ բնակիչը յես եմ, վորին կարծեմ բավականաչափ ծանոթացել ե ե հետադայում կծանոթանա ընթերցողը . . .

Ահա այսպիսի հետաքրքիր կազմ ունի մեր ուսանողական ընտանիքը, վորը չափազանց ուրախ ու խելացի յե անցկացնում իր առօրյան :

Այդ առօրյան սկսվում ե առավոտյան ժամը յոթից, յերբ առաջին անգամ դարձնում ե Գրիգորը : Նա տեղից վեր կենալով մի քանի անգամ ձեռքերը շարժում ե ողբ մեջ՝ հոգնած ֆիզիկոլոգներնիկի պես ե սկսում ե հաղնվել : Հաղնվելիս նա յերբեմն նայում ե այն դրքին, վոր յերեկ յերեկո կարդացել ու բաց դրուլթյամբ թողել եր պահարանի վրա : Այդ դիրքը սովորաբար վեպ ե լինում, վորովհետեւ ուշ յերեկոներին նա վեպ ե կարդում : Հետո սկսում ե ցածր, մեղմ ձայնով ինչ-վոր յեղանակ մոմուլքթի տակ, վորից սկսում են արթնանալ նախ՝ Արտուշը, վոր անմիջապես վեր ե թռչում անկողնից ցույց տալով իր առողջ մկանուտ ու մաղապատ կուրծքը, ապա Աշոտն ե շարժվում տեղում, աչքերը արորում ե նայում միակ լուսամուտից դուրս, հետո յես, ե ամենից վերջը Արտավազդն ե իր առողջ ու յերկարատեւ հորանջով սենյակը լցնում զվարթ հնչյուններով : Դրանով իսկական առօրյան ե սկսվում : Բայց դեռ վորոշ ժամանակ վոչ վոք չի արտասանում առավոտյան առաջին բառը, ամեն ինչ կատարվում ե հորանջի, մեղմ յերգի ու մի վոքը ծուլ շարժումների մեջ : Մինչեւ վոր Գրիգորն ասում ե .

— Գիշերս հո չե՞ս մրսել, Աշոտ :

Իհարկե, հարցը մնում ե անպատասխան, բայց առիթ ե տալիս, վոր սկսվի առաջին դրույցը :

— Վատ յերազ եմ տեսել, տղերք, — ասում ե Արտավազդը կոմիկական ժպիտը շուրթերի հետեւում սրահած .

— Հը՞,— ասում ենք մենք դրեթե միաբերան:

— Իբր թե Դ-յանը մի մեծ յերկուս եր կախ տվել Աշոտի վրից ու, պատկերացնում եք, վստիկ փայլ ունեցող յերկուս:

Մենք ծիծաղում ենք, իսկ Աշոտը ժպտում:

— Դու լավ յխանես քո մասին յերազ տեսնես,— ասում է Արտուշն Արտավազդին:

— Յես եղովստ չեմ, ընկեր,— պատասխանում է Արտավազդը կեղծ լըջությամբ և առիթ տալիս նոր ծիծաղի: Անցնում է մոտ կես ժամ, մինչև վոր բոլորս ել հաշնվում ենք և սկսում առաջնության առաջին մարզանքը՝ Արտուշի գլխավորությամբ:

Յերեկոնքը յերկարատեղ պարապմունքից հետո ամենից չուտ տուն է դալիս Գրիգորը և սկսում է շարունակել կիսատ թողած վեպի ընթերցումը: Հետո դալիս ենք՝ յես, Արտուշը, Աշոտը, իսկ ամենից վերջը Արտավազդը:

— Ինչո՞ւ ուշացար,— հարցնում է նրան Արտուշը հոգատար տոնով:

— Նե ուշացրեց, Արտուշ,— կեղծ ամաչկոտությամբ պատասխանում է Արտավազդը,— պարապմունքից հետո կինո գնացինք:

— Զգուշ մնա ներանե, Արտավազդ,— փորձող տոնով ասում է Գրիգորը,— հանկարծ չխարի քեզ: Տրադեղիա կստեղծվի:

— Հանգիստ կաց, սիրելիս, յես դրքային հերոս չեմ ու դետեմ թե ինչ եմ անում,— պատասխանում է Արտավազդը:

Արտուշը նկատելով, վոր խոսակցությունը թեքվում է դեպի յերիտասարդների համար փափուկ սիրո հարցը, միջամտում է.

— Տղերք, նկատեցի՞ք, վոր Դ-յանի այսորվա դասախոսությունը արտասովոր կրքոտ ու ցասումնալից եր:

— Շատ հասկանալի յե,— ասում է Արտավազդը,— վորովհետեմ ուղղված եր պրոֆեսոր Ա-յանի դեմ: Լեզվարանության հարցերում սրանք հակոտնյաներ են: Սկսվում է վիճաբանությունը: Գրիգորն ու Աշոտը (սա իր լուռ համաձայնությամբ) պրոֆ. Ա-յանին են սրաշտպանում, իսկ Արտավազդն ու Արտուշը Դ-յանին: Յես աշխատում եմ չեղոք մնալ, բայց չի հաջողվում: Գրիգորի փաստալից տրամաբանություններն ինձ թեքում են նրա կողմը, վորից խիստ բորբոքվում է Արտավազդը՝ ուժերի փոքրամասնություն զգալով իրենց կողմը: Նույնիսկ սենյակ են

գալիս հարեման սենյակի աղջիկներէց մի քանիսը և մասնակցում
վեճին:

Պատահում է, վոր այդպիսի վեճերին ամբողջ սենյակը
լցվում է ուսանող-ուսանողուհիներով:

Վերջապես ուշ գիշերին սկսում ենք հանդիս: Այդ ժամանակ
արդեն հանգարտած են լինում յերիտասարդների բոլորովան
կրթերը: Նույնիսկ սկսում են արկածներ պատմել: Սկսում է
նախ Արտավազը, վոր պատմում է վորեւ արկած իր խմբա-
գերական կյանքից: Նրան հետեւում է Գրիգորը: Սրա նյութերը
գրողների և մեծ մարդկանց կյանքի շուրջը հյուսված լեզենդ-
ներն ու արկածներն են: Արտուշի պատմությունները գերազան-
ցապես ժողովրդական առասպելներ են: Բայց ամենամահաւա-
տալի առասպելն անգամ նա այնպիսի համողիչ տոնով է պատ-
մում, վոր մնում ենք զարմացած, իսկ Արտավազը յերեմեմ
նկատում է.

— Արտուշ, քո առասպելներից հոգի հոտ է բուրում...

— Վորովհետեւ ամեն մի առասպել հողային հիմք ունի, —
լրջորեն տրամաբանում է Արտուշը:

Այս պատմություններին չի մասնակցում միայն Աշոտը, նա
մեր մշտական «հասարակությունն է», — վերին աստիճանի
բարեխիղճ ունկնդիր, վոր լսում է մինչև վերջին պատմողի վեր-
ջին դարձվածքը, առանց արտաքին վորեւ վերաբերմունք ցույց
տալու:

2.

Մեր, ուսանողներէս կյանքում յերջանիկ ու բերկրալի օրերից
է քննությունների ավարտման օրը. — մանավանդ, յեթե արդյունք
ները հաջող են ստացվում: Մի ամբողջ տարվա տքնաջան աշխա-
տանքը ձեւավորվում է մի քանի տասնյակ բույեյի ընթացքում
և արտահայտվում մի փոքրիկ թվանշանով — թվանշան, վոր այդ
օրերին համառ ուրվականի պես հետեւում է ուսանողին ամեն
ժամանակ: Կյանքում ամեն ինչ ուսանողի համար դառնում է
թվանշան, 2-5: Ամեն բան նա արտահայտում է թվանշանի լեզ-
վով. կինը կերակուր է յեւիել, յեթե շատ համեղ է՝ ուսանողն
ասում է — «գերազանց ճաշ էս յեւիել, Գոհարիթ»: Փողոցով անց-
նելիս ընկերը հարցնում է ինչպես է տրամադրությունդ, Սուրեն.

«գերազանց»—սրատասխանում է Սուրենը: Կոռպերատիվում գործակառարը կեղտոտ ձեռքերով ու թղթով ե առեւտուր անում: Ուսանողը նկատում է. «Յես լինեմ ձեր պետի տեղ՝ քեզ յերկուս կնշանակեմ»: Յեւ յայսպէս՝ ամեն տեղ, ամեն բանում հանգես են դալիս աշոյլ փոքրիկ ու զարմանալի ազդեցիկ թվանշանները: Նրանք նույնիսկ մի տեսակ ֆետիշացման են յենթարկւում ուսանողներից շատերի կողմից: Իսկ պատի թերթերի ֆելյետոնիստ—նկարիչները, մանավանդ մեր Արտաշաղդը—հիանալի ձեւով են արտահայտում աշոյլ ֆետիշացման մոմենտն իրենց ծաղրանկարներում: Այդ նկարներից ամենատարածւածը հետեւյալն է.— նստել է ուսանողը յերեւակայության կամ հույսի ալեծովի ծովի ափին և ինչ—վոր գործիք ջուրը նետած՝ ցանկանում է թվանշան հանել աշտեղից: Լողացող թվանշաններից դժբախտաբար միայն 2—ն են ընկնում ուսանողի գործիքին:

Քննությունները որերին հանրակացարանն արտասովոր կերպարանք է ստանում: Բոլոր սենյակներում տիրում է աշխուժ յեռ ու ղեռ, խմբակային խորասուզված պարապմունք, վիճարանություն: Լարված զսպանակի պես աշխատում է յերիտասարդ մարդու ուղեղը.— մի տեղ լողաբիթմներն են ձգձգւում ու պարբերվում, մյուս տեղ հարկավոր է անորգանական նյութերի քիմիական անալիզը տալ, յերրորդ տեղը Պուչկինի աշխարհայացքի վրա բուռն վեճ է ծագում, չորրորդ սենյակում խորհրդային իրավունքի հողվածները լավ չեն ձևակերպւում և այլն:

Դադարում են սովորական յերգերն ու թատերի քաղցրահնչյուն նվագները, վոր մյուս որերին հաճախ են լսվում ուսանողական սենյակներից:

Ծանր է մանավանդ տարվա ընթացքում ծուլություն արած և անհրաժեշտ դրականությունը չմշակած ուսանողների դրությունը: Նրանք գիշեր ու ցերեկ չեն քնում: Մինչև անգամ չեն ճաշում: Դրանից հաճախ նրանց դեմքը դուռնատվում, աչքերն ուռչում և տրամադրությունն ընկնում է, նրանք դառնում են չղադրդիւ և մռայլ: Այս է պատճառը, վոր բոլոր պատի թերթերն ուսումնական տարվա հենց սկզբից այսպիսի ուսանողներին խարաղանում են ամենաանողք կերպով:

Ահա թե ինչու քննությունների ավարտման որը կատարյալ տոն է դառնում ուսանողների համար: Հանգստանում են լար-

ված ուղեղները և հոգնած ջղերը: Մինչև անգամ հուշատետր պահող ուսանողն այդ ուրն իր հուշատետրում գրում է «Յերջանիկ ուր. հանձնեցի վերջին առարկան գերազանցով, ուռա՛...»:

Ահա այսպիսի մի ուր, մենք վերջին առարկայի քննությունը հաջողությամբ ավարտած՝ հավաքվել եյինք մեր սենյակում: Ընդամենը տաս հոգի եյինք— հինգ հոգին մեր կուրսի՝ քաղաքում ապրող ուսանողներից եյին, յերեքն աղջիկ, յերկուսը՝ տղա:

Ամառային զով ու մեղմ յերեկոյ յեր: Քաղաքը վոսկեղոծվել էր արեգակի հրաժեշտի ճառագայթներով: Ողի մեջ բարձրացել էր վոսկեղոճն ինչի, վոր մի տեսակ մշուշապատ գեղեցիկուհու կախարդիչ կերպարանք էր տալիս քաղաքին: Բարձրագագաթ, յերկնամարմ շնքերն ու վիթխարի բարդիները լողանում եյին իրիկնային վոսկյա հեղուկի մեջ:

Սենյակում գեռ վորոշ ժամանակ տոթ էր— քիչ առաջ միայն արեւ հավաքեց իր ջերմ ճառագայթները նրա միջից: Իրերի վրա իջել էր իրիկնային մի անդորր խաղաղություն, վոր ավելի ցայտուն էր դառնում սենյակում թափառող մի քանի ճանճերի մեղմ ու հոգնած զզուցից: Ամեն ինչ արամադրում էր կենսական խորին հաճույք ու հանգստություն:

Այդ տրամադրող խաղաղությունն էր յերեմի ուսումնական տարին վերջացրած ուսանողներիս լցրել շատախոսության մի անկախելի ցանկությամբ, վատակելու և քրքշալու բուռն կրքով:

Սկզբում հյուրերը տակից դուրս գննեցին սենյակը յերիտաւարդի հետաքրքրությամբ: Յել նկատողությունների տարաւի էր, վոր տեղում էր անկյունների հասցեյին: Ամենից շատ քննադատեցին իմ անկյունը: Ընկերներից մեկը նույնիսկ ֆորմալիզմի տարրեր գտաւ նկարների՝ իմ դասավորության մեջ:

— Ինչ միտք ունի այս կիսամերկ աղջիկը տեղավորել այս տրադիկական նկարների կողքին.— լրջորեն նկատում էր մեկը:

— Դա գեռ վոչինչ,— վրա յեր. տալիս մյուսը,— միթե՞ ֆորմալիզմ չէ ինքնանպատակ այս տեսարանների դասավորությունն այսպիսի ալլաղան դեմքերով:

Սակայն աղջիկներն աշխատում եյին այս կաբէի քննադատությունները մեղմել:

— Վոչ մի ֆորմալիզմ ել չկա,— հակաճառում էր վարդուշը մի լիքրահասակ և բավական տղեղ աղջիկ, վոր անչափ սիրում

եր գեղեցկություն, — Բնության նկարներ են ու գեղեցիկ կանանց
դեմքեր՝ մի^օ թե սա Փորմալիզմ է: Այստեղ մինչև անգամ միաս-
նություն գոյություն ունի, բնության և իր ստեղծած գեղեցկու-
թյան միասնություն:

Յերկար ժամանակ շարունակվում էր սենյակի դասավորու-
թյան ղննումն ու քննադատությունը: Վերին աստիճանի մանրա-
կրկիտ հյուրերը վուչ մի մանրամասնություն բաց չեյին թողնում:

Վերջապես տեղավորվեցինք — ով ինչի վրա կամենում էր և
սկսվեց մի դիարթ ու ծիծաղախառն զրույց:

Իսկ զրույցի նյութ՝ վորքան ուղես: Յերջանիկ մարդկանց
համար ամեն մի թեթեւ առիթ խոսելու նյութ և տալիս և լիա-
թոք ծիծաղի պատճառ դառնում:

Զրույցը մեծ մասամբ պտտվում է այդ որվա քննությունն
ընդունող պրոֆեսորի շուրջը: Այդ պրոֆեսորը, վոր մտածում է
լեզվաշինարարության մեջ ինքնուրույն դպրոց և ուղղություն
ստեղծել, դրսում, սովորական կյանքում, սովորական մարդ է իր
ժպտալու և կատակելու ցայտուն հատկություններով: Այնինչ
դասի ժամանակ, մանավանդ քննություններն ընդունելիս բոլոր-
վին փոխվում են — դառնում է վատարյալ անմատչելի ու մոռյ
մի անձնավորություն: Կարծես թե դա իր կնոջ հետ թեմանցուկ
Արուսյանով քայլող մեղմ ժպտան ու սերը դեմքին մարդը չե, այլ
դասախոսի, և այն ել դաժան դասախոսի գեր խաղացող գերա-
սան: Այս է պատճառը, վոր զարմանալի արագությամբ ու սրա-
միտ կերպով դաճողան առասպելներ են հյուսվում նրա շուրջը:

Ահա այդպիսի առասպելներ ու չափազանցաբար գեպքեր են
պատմում տղաները՝ անձանձիր ու հնչյուն ծիծաղով:

— Մի անգամ սխալմամբ տղաներից մեկին գերազանց և
նշանակում պրոֆեսոր Դ-յանը, — սկսում է մեխ կուրսում բանաս-
տեղծի հուշակ վայելող Թաթուլ Խաչյանը, վորին սրամիտները
հարմար են գտել վորպես գեղեցիկ գրական անուն իր անվան ա-
ռաջին տառից և վորջ ազգանունից կազմած՝ Թխաչյան անունը: —
Տանը, ճաշի ժամանակ հանկարծ մտաբերում է այդ մասին և
պատառաքաղը ցած չարտելով բացականչում — «Վա՛հ, այ կնիկ,
սխալվել եմ, սխալվել, նա դրան արժանի չէ՛...» ասում ու ան-
միջապես վեր է կենում տեղից: Յերիտասարդ կինն ու յերեխա-

ները չհասկանալով պրոֆեսորի տարրերինակ վարմունքի պատճառը՝ այլայլվում են, յերեխաներից փոքրը լաց ե լինում, իսկ կինն ու մեծ աղջիկը մտածում են՝ «չլինի՞ շատ մտածելուց խելագարվեց»։ Պրոֆեսորը տնային հադուստով, առանց փողկապի ու պլխարկի շտապում ե համալսարան՝ կատարված սխալն ուղղելու։ Մակայն այնտեղ վոչ վոքի չգտնելով՝ շտապում ե քարտուղարի մոտ։ «Վերգուշ, ուղղի՛ր, այսինչին սխալմամբ գերազանց եմ նշանակել» հեասպառ ասում ե պրոֆեսորը հանկարծակիի յեկած ու ապշած քարտուղարին։ Իսկ պրոֆեսորի կինն արդեն «չուտա՝ փուլթ ոգնություն» եր դանդահարել...

— 25 տարի դասախոս ե, ու միայն յերկու անգամ ե բացա՝ կայել աշխատանքից, — սկսում ե Սրտավաղդը, — մեկ՝ յերբ յերեք տարի առաջ կինը մի տղա յե բերել։ «Յես նրան հենց վաղվանից լեզվաբանությամբ «կդաստիարակեմ» բացականչել եր նա, զոքանչից «տղա յե, տղա» ուրախ լուրը լսելով ե դուրս ե յեկել, վոր համալսարան դա, բայց մարդն իրեն ուրախությունից կորցրել ե, շփոթել ե համալսարանի ճանապարհը ե ամբողջ որը քաղաքի փողոցներն ե չրջել։ Մի անգամ ել բացակայել ե լեզվաբան ընկերներից մեկի թաղմանը մասնակցելու պատճառով։ Իսկ յերբ ծառայողներից մեկը դասի ժամանակ նրան հաղորդել ե հոր մահվան լուրը, նա մի քիչ մոայլվել ե ու ասել «լավ, սպասենք զանգին, դեռ յերկու րոպե կա»։

Այս ե սրա նման առասպելախառն պատմությունները մեծ հաճույք են պատճառում մեզ — մանավանդ, յերբ նրանք պատմվում են շնորհալի պատմողների յեղովից։ Շնորհալի պատմողն այն մարդն ե, վոր ամեն ինչով ե՛ խոսելու տոնով ե՛ չարժ ու ձևով — նմանվում ե պրոֆեսորին։ Այս տեսակետից Արտավաղդն անմրցելի յե։

Զրույցը հետզհետե ընդարձակում ե ընդգրկում եր ավելի մանր, բայց հետքերի բեմաներ — ավելի ու ավելի ջերմացնելով մթնոլորտը։ Շուտով աննկատելի ու հաստատապես, դրության տերը դարձավ Արտուշը — իր խելացի դատողություններով ու ղեկավարելու հմտությամբ։ Այնպես վոր, վոչ վոքի ել տարրերինակ չթվաց, յերբ նա ղեկավարի իր զուսպ տակտով հայտաբարեց։

— Տղերք, մեկ-մեկ պատմեք, վոր կարգին բան ստացվի,

Թե չե բան չենք հասկանում: Այս արդեն դրութեան տեր դառնալու առաջին կարգադրութիւնն եր:

Զրուցը հետզհետե դուրս յեկալ մանր նյութերի ասպարեզից, ինչպէս արեւը մանրիկ ամպիկների արանքից, ու ընկալալէլ խոր ու ամբողջական թեմաների ընդարձակութեան մեջ: Նույնիսկ աղաներից մի քանիսը, արձագանքելով Գրիգորին, սկսեցին քննել ծանրալիւռ գիտական, անդամ փիլիսոփայական հարցեր: Այդ պատճառով վորոշ չափով մեղմացալ ծիծաղի ու բարձրաձայն քրքիջի մթնոլորտը: Մի քանիսին դուր չեկալ այդ.

— Տղերք, յեկեք ետք ել եղ դիտական հարցերը մի կողմ դնենք, հոգնել ենք դրանցից, —ասաց Սիրուչն իր քնքույշ ու համոզիչ ձայնով:

— Ծիշտ ե, ճիշտ, —հաստատեց Վարդուհար վողեւորված, — այսօր ուրախ ժամանցի ուր ե, ամէլի լալ ե խոսակցութեան նյութը չբարդացնենք:

Վիճաբանողները հանդարտվեցին, իսկ Արտուշը, վոր կարծես այդ միջամտութեանն եր սպասում, ասաց.

— Լալ եք ասում, թողնենք փիլիսոփայութիւնը ե դբաղվենք կյանքով ու կյանքի փիլիսոփայութեամբ.

— Լալ, լալ, համաձայն ենք, — ասացին բոլորը, դդալով Արտուշի դեկալարութիւնը: Տիրեց հանդարտ լռութիւն:

— Յես առաջարկում եմ հերթով անեկդոտներ պատմել, — ասաց Վարդուհար, վոր անշտի սիրում եր անեկդոտներ լսելը:

Գսան տարեկան այդ յերիտասարդը, եւ՛ ընալորութեան վորոշ դժերով, եւ՛ մանաւանդ դեմքով դեռ շատ բան եր պահել իր մանկութիւնից:

— Վո՛չ, ընդհատեց նրան Արտուշն իր խելացի հայացքը հողատարութեամբ հռեւով Վարդուհարի վրա, — անեկդոտները կյանքից շատ են հեռացել՝ չնայած իրենց հողային հիմքին, հետեւաբար նրանք քիչ ուսանելի յեն: Յեկեք իրական բաներ պատմենք — մեր կյանքից ու կենցաղից. միթե՞ կյանքում չկան ամէլի դրավիչ ու հաճելի բաներ, քան անեկդոտը:

— Ա՛յ, ինչ եմ ասել... խելացի տրամաբանութիւն, — հալածնութիւն ամէկ Սիրուշը հաճույքով նայելով Արտուշի առնական դեմքին, — մոտ տաս յերիտասարդներ ենք հալաքվել. միթե՞ մեր

կյանքում չի պատահել այնպիսի խրատական ու դրամիչ դեպք, վոր դերագանացի անեկդոտին:

— Իսկապես տասը հոգի յենք,—ասաց Արտավազդը շուրջը նախելով,— ստացվել է Բոկիաշխոյի «Դեկամերոնի» դրուժյան պես մի բան, թող յուրաքանչյուրս իր կյանքից մի արկած պատմի, մեր պոետ Թխաչյանը դրի առնի և մի նոր «Դեկամերոն» ստեղծի, սոցիալիստական ուսուցիչով հագեցած «Դեկամերոն»: Բոլորս ծիծաղեցինք, իսկ պոետ Թխաչյանը, վոր միջահասակ, թիկնեղ յերևուստարդ եր կարճ վզով ու բանաստեղծական դանդուր մաղերով, կարմրեց ներքին բավականությամբ:

— Յես ո՛ւր, Բոկիաշխոն ո՛ւր...

— Լա՛վ, լա՛վ, մի համեստանա, քեզ չհամեմատեցինք Բոկիաշխոյի հետ,— ասաց Արտավազդը կրկին ծիծաղ առաջացնելով:

— Լավ, առաջարկն ընդունվում է, բոլորս էլ համաձայն ենք—ամփոփեց Արտուշը,— յուրաքանչյուրս թող պատմի իր կյանքից վորևէ հետաքրքիր դեպք: Ո՞վ սկսի առաջինը:

— Պոետ Թխաչյանը,—հենցեց Գոհարիկի զրնդուն ձայնը,— նա պոետ է, անպայման սիրահարված կլինի, սիրո դիցուհի կունենա, վրամ անհաջող սիրո արկածների հանդիպած կլինի, հետաքրքիր է:

— Այո, այո, պոետ Թխաչյանը, պոետ Թխաչյանը,—այս ու այն կողմից վրա տվին տղաները: Իսկ պոետ Թխաչյանը հանկարծակիի յեկած կարմրեց: Ժպտալ, վոր ավելի շուտ ողնուժյուն եր հայցում, քան բավականությոն արտահայտում, յերկար ժամանակ չըջում եր նրա դեմքի վրա մոլորված ու անդհական:

— Ձե՛, ընկերներ, — վերջապես արտասանեց նա ճնշված ձայնով,—յես, դժբախտաբար, սիրային արկածներ դեռ չեմ ապրել, իսկ մեր աղջիկներն էլ այնքան անչնորհք են, վոր չեն մտածում այդ մասին...

Բարձրացավ զվարթ քրքիջ:

— Ապրես, պոե՛տ, լավ կտար աղջիկներին—քաջալերեցին չորս կողմից:

— Բացի այդ,—չարունակեց Թխաչյանը,—քիչ առաջ չենց

դուք ասացիք, վոր յես պետք է ունկնդրեմ ձեզ, վոր ձեր պատմածներից նոր «Դեկամերոն» ստեղծեմ...

Տղերքը դարձյալ ծիծաղեցին և համաձայնեցին նրան:

— Վոր այդպես եւ,—խոսեց Վարդգեսը՝ նախորոք սրախոսություն պատրաստողի կոմիկական լրջությամբ,—թող առաջին պատմությունն անի Աշոտը...

Այս անգամ ծիծաղն ավելի անդառապ ու յերկարատե եր: Բոլորս էլ հաստատ խմանալով, վոր Աշոտը վոչ մի բառ չի արտասանի, ուր միայն թե պատմությունն անի: Եկեցինք վրա տալ, պահանջել նրանից վորեւէ բան պատմել: Իսկ նա միայն մեղմ ժպտում եր հենված իր մահճակալի դիմին:

— Ճիշտ վոր հետաքրքիր ե խմանալ, թե ինչպիսի սեր ես ունեցել քո կյանքում, Աշոտ,—լրջորեն ասացին աղջիկները: Բայց, իհարկե, բան դուրս չեկալ:

Այնուհետեւ Վարդգեսին ու Գրիգորին առաջարկեցին, վոչ վոք հանձն չառալ վորեւէ բան պատմել: Գործը կարծես տասալովում էր: Այդ բանն ավելի շատ զգում էին թե ժամանցի դեկավար Սրտուշը և թե առաջարկ մտցնող Սիրուշը: Յերեւի այդ եր պատճառը, վոր Սիրուշն ասաց.

— Այն ժամանակ, ընկերներ, թույլ տվեք յես իմ կյանքից մի դեպք պատմեմ, մինչև վոր դուք ձեր հիշողությունները կարգի կրերեք, համաձայն եք:

— Իհարկե, իհարկե,—բացականչեցին չորս կողմից տղաները՝ ազատ շունչ քաշելով: Կարծես ազատվել էին մի ծանր պարտականությունից: Իսկ Սրտուշը դոհունակությամբ նայեց Սիրուշին: Տիրեց հանկարծահաս լուրթյուն: Բոլորս մեր հայացքը հռել էինք Սիրուշին, այդ մոտ քսանչորս տարեկան ուսանողուհուն, վորի դեղեցիկ դեմքի ամեն մի դիմը խորունկ ու արտահայտիչ խմաստ եր պարունակում: Նա էլ եր լուել: Յերեւի իր հիշողություններն եր վերականգնում ու դասավորում, վորոնք մի քաղցր յերանությամբ էին պատել նրա ելությունը: Այդ նկատվում եր նրա ժպտացող աչքերի մեջ:

— Մտքում կոնսպեկտ ե կազմում.—չնձաց Արտավազդը և լուրթյունը միանգամից խզվեց զվարթ քրքջոցով: Ծիծաղեց նաև Սիրուշը, բայց սկսեց.

«Մոլորութեան համեմատ ամառային արձակուրդներին մորս հետ ամառանոց ելի ղնացել: Այդ ժամանակ յես ընդամենը 17 տարեկան աղջիկ եյի և նոր եյի ալարտել տասնամյակը: Դուրս դալով համեստութեան սահմաններից, ասեմ, վոր բալականաչափ գեղեցիկ եյի և ալեւի աշխույժ ու կրակոտ, քան այժմ: Յեւ մա- նաւանդ՝ ունեյի այդ հասակի աղջկան հատուկ վառվռուն ու անպարտիակ Փանտաղիա: Դա գուցե այն վեպերի ու սիրային նովելաների ազդեցութիւնն եր, վոր յես մեծ հաիշտակութեամբ ու վողեւմորութեամբ կարդում եյի գիշեր ու ցերեկ: Մի ժամանակ յես հենց այդպես ել բացատրում եյի: Բայց դա ամբողջը չէ: Մեր այժմյան յերիտասարդին հատուկ այդ անկապտելի յերեակայութիւնն ու մտքի սուր թռիչքը մի ամուր հենարան ունեն—դա մեր նոր, յերջանիկ կյանքն ե, վորից ամեն բոսն ու ամեն ժամ հորդում ե բերկրանք և ուրախութիւն:

«Ուրախութիւնը վեհ Փանտաղիայի ու չքնաղ յերեակայութեան մայրն ե»—ասում եր մեր դատաստաններից մեկը մի այնպիսի հանդարտութեամբ ու չեշտով, վոր կարծես բառերն ինքն եր ստեղծում:

Իհարկե, դառնութիւնն ու վիշտն ել են Փանտաղիա ստեղծում, բայց դա արդեն վհատութեան ու թախիծի հիւանդոտ Փանտաղիան ե, վոր բնաւ կապ չունի իմ ասածի հետ:

Յես յերջանիկ եյի—իսկ յերջանկութիւնը մանկահասակ աղջկա համար հոգու անդուստ թռիչք ե, մտքի անհասանելի սլացք և զգացմունքների գեղեցիկ խալտանք:

Սիրո մասին զիտեյի դրժերից ու կլնոներից: Գիտեյի, վոր կա համբույր ու գուրգուրանք, սիրատենչ յերիտասարդի կրակոտ հայացք: Բայց այդ բոլորն ինձ այնպես անհասանելի ու յերկյուղալի եյին թվում, վոր նրանց մասին մտածելն անգամ ինձ խորապես հուզում եր... Յես նման եյի այն հանդիսատեսին, վոր բեմի վրա տեսնում ե մի այնպիսի գերախառարի, վորի դերն ամբողջ հոգով կուզեր ինքը խաղալ, բայց վորին սրկասում ե բալականաչափ չնորհք ու համարձակութիւն: Յեւ սհա նա, այդ հանդիսատեսը, տուն վերադառնալով փակվում ե իր առանձ-

նարանում ու սկսում էր ինքնության մեջ ներկայացնել իր սիրած դերը...

Այդպիսի մի դեղեցիկ առանձնարան թվաց ինձ մեր ամառանոցը, վոր լեռնային հրաշալի դյուղ էր—հարուստ ալպյան չքնադարձներով, վճիռ, սառնորակ աղբյուրներով և քջեղան առվակներով։ Յերեք կողմից դյուղը շրջապատում էին անտառապատ բլուրներ ու գեղադիր դարիթավեր, վորոնք միացած էին իրար կանաչ չղթայի յուրորինակ, անջնջլի տպավորությամբ։ Անտառը ձգվում էր մինչև բլուրների ստորոտը, խի հատ ու կենտ մասերնների գանգրահեր, խիտ թփերն ու մացառները հասնում էին մինչև դյուղը։

Մինչև անգամ դյուղի հարավում տարածված՝ յերկներանգ կանաչով ու հացաբույսերի ակնապարար ցանքերով զարդարված սքանչելի հարթության մեջ պատահում էին միայնակ ծառեր, վորոնք հսկարտ փառասիրությամբ որորվում էին հարավի քամիներին։ Դրանք գուցե յերբմնի անտառների վայրի գեղեցիկության լուռ ու խորհրդավոր վկաներն էին, վորոնցով այնքան շատ ու համառ կերպով զբաղվում են բնագետներն ու կենսաբանները։

Բլուրների լանջերին սեղ-տեղ անտառն ընդհատվում էր տարրինակ քմահաճույքով, առաջանում էին բացատներ, վորոնց վրա հաղթական զբոշակի պես ծածանվում էին ցորենի ու դարու վոսկեգույն արևերը։

Իսկ այս ամենը վողոգված էր ջինջ, պայծառ ու դուրեկան արևի կենարար լույսով։

Ասածներս պատկերավոր դարձնելու համար ավելացնեմ, վոր մեր ամառանոց դյուղը մի աննման ծննդավայր կլինեք վորեւ հանճարեղ բանաստեղծի համար և առատ նյութ կտար նրա պոետական բուռն յերեակայությանն ու անպարիակ յերապներին։ Այդ տարվանից էր, վոր յես համաձայնվեցի այն կարգի քննադատողների հետ, վորոնք վորեւ բանաստեղծի գործերը վերլուծելիս նրա հաջողությունն ու անհաջողությունը հիմնավորում են նրա ծննդավայր դյուղի նկարագրությամբ...

Գեղեցիկ դիրք ունեւ և մեր սենյակը։ Նա կառուցված էր դյուղի հյուսիսային յեզրին, մի վորքրիկ առվակի մոտ, վոր դոյացել էր դյուղավերեւից բղխող մի քանի սառնորակ աղբյուրներից։

ժողովրդի, ցածր առաստաղով ու դռնաթափ պատերով մի սենյակ եր դա, վոր ձմեռը ծառայում էր դյուղացու ընտանիքին հարկավոր զանազան իրերի ու ամանների համար, իսկ ամառը վարձով տրվում էր քաղաքի «դաշնիկներին»:

Տանտիրուհին մի հաղթանդամ, խոշոր դիմադներով կին էր, վոր այրիացել էր ամուսնության յերկրորդ տարին ու, չնայած յերիտասարդ հասակին այլևս չէր ամուսնացել:

Մի հատիկ տղա ուներ նա, վոր ծնվել էր ճիշտ այն օրը, յերբ լուր էյին բերել հոր սարսուռյան մասին: 18-19 տարեկան այդ գեղեցիկ թխադեմ ու խելացի հայացքով տղան լցնում էր մոր կյանքը մի անհուն բերկրանքով ու յերջանկությամբ: Յեւ իրեն համարում էր աշխարհի ամենայերջանիկ կինը:

Առնական բնավորություն ու համարձակություն ուներ այդ 40 տարեկանին մոտիկ գեղջկուհին: Պատմում էյին, վոր 20 թվին յերկու դաշնակցական զինվորի յե ծեծել ու թույլ չի տվել, վոր իր միակ կովը հափշտակեն: Գյուղատնտեսական ամբողջ աշխատանքն ինքն էր անում-վարել, հունձ անել, կախել և այլն: Գյուղացիները հիացմունքով էյին խոսում նրա «տղամարդության» մասին: Հենց առաջին օրվանից այդ կինն ինձ վրա լավ տպավորություն թողեց: Գյուղացի Ամնայք յես շատ էյի տեսել, բայց վոչ մեկն այնքան տպավորիչ ու ազդու չէր յեղել իր խելացի դատողություններով, համակրելի դիմադներով ու շարժ ու ձևով: Ինձ հետ վերաբերվում էր մտերմությամբ ու սիրով: Ժամերով նստում էր մեր սենյակում ու զրույց անում դուղի կյանքից, իր տխուր ու մռայլ անցյալից և յես բոլորովին չէյի ձանձրանում նրա այդ զրույցներից: Ընդհակառակը, մի ներքին հաճությամբ ու դոհունակությամբ էյի լսում այդ կյանքի փորձություններում թրծված գեղջկուհուն: Լսում էյի ու դարձանում, թե ինչքա՞ն շատ տարբերություն է յեղել իրական կյանքի ու վորոշ դրքերում դունափոխված կյանքի մեջ:

Մայրս հաճախ նեղսրտում էր այդ զրույցներից, յերբեմն ուղղակի ասում էր.

— Սիրուշ, ավելի լավ է դու ընթերցանությամբ զբաղվես:

Տանտիրուհու տղան, վորին Ալեսիք էյին ասում, սկզբում քեր սենյակը բոլորովին չէր դալիս: Գյուղացի յերիտասարդին հատուկ ամոթխածությամբ նա խոսափում էր ինձանից և

մանաւանդ մայրերկիրս: Յետ նրան միայն հեռվից եյի տեսնում
և նրա բաւականաչափ կով հագուստը, բարեձև, առողջ կազմ-
վածքը, նուրբ համաչափ դեմքը ինձ վրա հուզիչ ազդեցություն
եյին թողնում: Ձգիտեմ ինչու՝ ինձ թվում էր, վոր նա քաղա-
քի բոլոր տղաներից համակրելի ու գրավիչն է»:

Սիրուշը լռեց և մի՛ գննող հայացք դրեց իր ունկնդրներին
վրա: Հետո աչքերում շողացնելով մի չարձձի ժպիտ՝ ասաց.

— Դուք յերեւի արդէն նկատում եք, վոր այս յերիտասարդը
վորոշ դեր խաղալու յե իմ պատմության մեջ, ուստի խնդրում
եմ ուշադրություն դարձնեք նրա վրա...

— Ինձ թվում է՝ վճռական դեր, — միջամտեց Արտավազը
հաստատուն յեղանակով, — արդէն սկսվում է դրամայի հան-
գույցը...

— Յետ չեյի ուզում այդքան շուտ իմանայիք այդ, — շա-
րունակեց Սիրուշը ժպտալով, — բայց յերեւում է, վոր ռեալիստա-
կան պատմողի շնորհը չունեմ նպատակա թաղցնելու համար:
Վոչինչ, թող վիպասանները մտածեն այդ մասին, մենք շարու-
նակեմք մեր պատմությունը:

— Այլետիքի հետ յես բոլորովին պատահաբար ծանոթացա.
ահա թե ինչպես:

Մի որ, — կարծեմ մեր դյուշ գնալու հինգերորդ որը, — ոճառ
դնելու համար գնացի դյուշի միակ կոոպերատիվը: Ամառային
շող որ էր: Գյուղում գրեթե մարդ չեր յերևում. բոլորը գնացել
էյին դաշտային աշխատանքի: Այս ու այն պատի ստվերում յե-
րազային ծուլությամբ ձգվել էյին ծեր շները և լեզուները հա-
նած ծանր թանջում էյին:

Գյուղի մեղմ անդորրությունը խանդարվում էր դյուշամիջով
հոտող առվակի մեջ լողացող յերեխաների զվարթ ճիչերով ու
չիչվոցով:

Կոոպերատիվում վոչ մի հաճախորդ չկար: Միայնակ դոր-
ծակատարը գլխահակ ինչ-վոր հաշիվներ էր անում հաշիվէի
վրա: Յերբ յես ներս մտա, նա ծուլաբար ու կարծես դժուհ,
վոր իրեն խանդարում են, գլուխը բարձրացրեց և ինձ տեսնե-
լով՝ անմիջապես շիթթվաց, մի թեթեւ կարմրություն անցավ
նրա դեղեցիկ դեմքի վրայով: Զարմանքով նկատեցի, վոր դա
հենց մեր տանտիրուհու տղան է — Այլետիքը:

— Բարեւ ձեզ, — ասացի յես բաւական այլայլված այդ անսպասելի հանդիպումից: Ուղեցի մի յերկու բան եւ ասել, չհաջողվեց, վրից ավելի անհարմար դրութեան մեջ ընկա...

— Բարով յեկաք, որ... — շփոթված եւ հուզված ձայնով ասաց դործակատարը կիսատ թողնելով յերկրի «որիորդ» բառը եւ վրաքի կանգնեց: Խանութն ինձ վրա հաճելի տպավորութիւն դործեց: Չնայած սենյակը փոքր եր ու անհարմար, բայց մի շնորհքով ձեռք աշնպես եր դասավորել ապրանքները, այնպիսի մաքրութիւն եր հաստատել աշնտեղ, վոր յես աղամա մտածեցի «սաղարող ե քաղաքի շատ խանութներէ հետ մըցել»...

Յես դիտում եյի խանութի դասավորութիւնն ու զդում, վոր դործակատարն ել ինձ ե դիտում: Տիրել եր մի ճնշող ու անհարմար լուրթիւն:

— Դուք սապոն կունենա՞ք, — այդ անհարմար դրութիւնից դուրս դարու համար հարցրի յես: Միտածանակ մտքումս մի չարածձի միտք չողաց, «ոճառ ասեյի չեր հատկանա»...

Չգիտեմ Ալեաիքն այդ միտքը հասկացալ, թե չե, բայց ասաց.

— Ոճառ դժբախտարար չունենք, — ե ինձ թվաց, թե նա ոճառ բառը չեւոյեց: Յես ամաչեցի, իսկ նա ավելացրեց, — բայց յեթե ձեզ շատ ե հարկավոր, վաղը յես անպայման կրերեմ:

— Շատ հարկավոր ե, — ասացի յես մի տեսակ շոյված նրա թե անկեղծ հոգատարութիւնից ե թե մեղմ, սիրալիր ձայնից. «քաղաքավարի տղա յե յեղիք» անցալ մտքովս արագորեն:

Դարակներից մեկի վրա կանոնավոր կերպով չարված եյին մի քանի անուշահոտ ջրերի շէր:

— Լավ ջրեր են, ընկերուհի, — այս անգամ մի փոքր համարձակ ձայնով ասաց դործակատարը, նկատելով իմ հետաքրքրութիւնը: Յեւ չսպասելով իմ պատկերին՝ բերեց մի քանի շիշ ու չարեց առաջս: Յես գնեցի շէրը ե չնայած նրանցից լալն ու թանգարժեքն ունեյի՝ գնեցի մի շիշ: Նա այնպիսի խնամքով ու վայելուչ վաթաթեց շիշը, վոր մնացել եյի զարմացած: շիշեցի քաղաքի մի քանի անշնորհք ու կոպիտ դործակատարների:

Այնուհետեւ անսպասելի կերպով սկսեցինք խոսիլ դեպից-դեպից: Քիչ առաջվա ամաչկոտ դործակատարս սկսում եր բացվել արագորեն. մի տեսակ անակնկալ մտերմութիւն

էր ասեղծովում մեր միջև: Ասես մենք վաղուցվա ծանոթներ լինեցինք:

—Հավանում եք իմ խանութը, ընկերուհի,— ասաց նա յերբ յես մանրամասն դնեում եյի փոքրիկ, քառակուսի սենյակը:

—Հավանում եմ,— ասացի յես անկեղծորեն,—բայց ավելի շատ... ուզում եյի կատակի տալու համար ասել «ավելի շատ դործակատարին եմ հավանում» բայց մի ներքին ուժ զսպեց ինձ. ինչ կարիք կա այդսիսի համարձակ կատակներ անել անծանոթ տղայի հետ» անցավ մտքովս և շարունակեցի.—ավելի շատ մանրուքի բաժինն եմ հավանում...

Ալեխովը դոհունակությամբ ժպտաց:

Յերբ դուրս եյի դալիս խանութից, ասացի.

—Ընկեր Ալեխով, ինչու՞ չեք դալիս մեզ մոտ —կխոսենք, ժամանակ կանցկացնենք:

Նա շնորհալի հայացքը հառեց ինձ վրա, ժպտաց և վռչինչ չսպաստխանեց: Յես դուրս յեկա հոգեկան բարձր տրամադրությամբ: Մի ներքին, անբացատրելի ուրախություն եր համակել ինձ: Այդ անսովոր դժացմունք եր, վորից սիրտս ուռչում եր հախուռն անհանդստությամբ:

Հետեւյալ օրը, ճաշից հետո, յես սենյակում նստած վեպ եյի կարդում: Մայրս տանը չեր: Որվա այդ պահին նա գնում եր դյուղավերեւ դտնվող կանաչախիտ ուռնիների տակ կամ լվացք անելու և կամ կխստ թողած ձեռադորձը շարունակելու:

Վեպն ինչ-վոր սիրային տխուր պատմություն եր. հերոսներն սկսել եյին մեռնել ու հուսահատությունից թուլն խմել: Մուսլ ու անհույս օիրո մղձավանջային պատմությունից ջղերս լարվել եյին զսպանակի պես:

Մեկ եւ՝ դուռը հանդարտ բաղխեցին. յես անսպասելի կերպով ցնցվեցի: Յերկար ժամանակ եր, վոր մեզ մոտ դուռը բաղխելով չեյին մտել: Մեր սենյակն եր դալիս տանտիրուհին, վոր առանց վորեւ նախադրուշական նշանի ներս եր մտնում և շարժում մորս մութ դայրութիւնը:

Ով պետք է լիներ այս քաղաքավարի այցելուն: «Համեցեք» ասացի յես նկատելի հուզված ձայնով: Ներս մտալ Ալետիքը և վաղաժանով մեղմ ժպտով ու մի քիչ անհամարձակ բարեկեց ինձ: Յես հանդատացա, ջղերս, վոր լարվել էյին մեկամադձոտ վեպի ընթերցանության ժամանակ միանգամից թուլացան և ինձ տիրեց մի հանկարծակի սփոխանք, նման յերջանկության:

— Ընկեր Սիրուշ, ձեր պահանջը բերել եմ, — ասաց Ալետիքը և սեղանի վրա դրեց խնամքով փաթաթած ոճառը:

— Շնորհակալ եմ, Ալետիք, — ասացի յես նայելով նրա խլացի արտահայտիչ աչքերին, — ինչո՞ւ այդքան շտապեցիք, — ավելացրի սովորական հաճոյախոսությամբ:

Նա վռչինչ չպատասխանեց, անընդհատ ժպտում էր իր մեղմ ու հրաշալի ժպտով, վորից նրա աչքերն ստանում էյին հանդարտ ու գրավիչ փայլ: Հետո աթոռ առաջարկեցի նստելու համար: Նա նստեց այնպիսի դուռնությամբ ու անհամարձակ, վոր կարծես խարխուլ աթոռի վրա յեր նստում և ստուգում, — չի՞ կտորվելու արդյոք: Յես հետևում էյի նրա ամեն մի շարժումին զարմանալի մանրամասնությամբ: Սկսեցինք մի մեղմ ու հաճելի զրույց: Իմ մեջ զարթնել էր մի բուռն, անկաշկանդ հետաքրքրություն Ալետիքի նկատմամբ: Ուզում էյի յերևի իմանալ, թե ֆիզիկական այդպիսի անթերի կազմվածք ունեցող յերիտասարդը մտքի ու հոգու ինչպիսի զարգացում ունի: Տանտիրուհին շատ բան էր ասել նրա մասին, բայց մեծ մասը ինձ մալրական անկեղծ սնասլարծություն էր թվում, և հետևաբար անհավատալի:

Պարզվեց, վոր Ալետիքը բավական զարգացած տղա յի: Ունի սուր դատողություն և հետևողական տրամաբանություն: Իմ հարցերին նա պատասխանում էր այնպիսի բանիմացությամբ և խելացի պատճառաբանությամբ, վոր յես ամաչում էյի: Զգում էյի, վոր վորոշ հարցերում նա ինձանից լավ է հասկացել և լավ է արտահայտում իր մտքերը: Յես հիանում էյի դործակատարի պատկերավոր արտահայտություններից և, մեղքս ինչ թաղցնեմ, քիչ էր մնում հիացմունքս արտահայտեյի նրա հրաշալի պարանոցին փաթաթվելով...

— Շատ ես շտապել.— հարեանցի նեանց պոետը, բայց Սիրուհն ուշադրութիւն չդարձրեց:

— Գյուղում Ավետիքը սովորել եր մինչև չորրորդ դասարանը, ախուհետեւ շարունակել եր ինքնադարձացմամբ զբաղվել: Նա կադմէլ եր իր փոքրիկ դրադարանը, վորը մոտ հարյուր կտոր դրքի բովանդակութիւնը գիտեր ամենայն մանրամասնութեամբ: Նրա խոսքերի մեջ նկատուում եր գիտութեանը տիրապետելու մի ներքին բուռն ցանկութիւն:

«Գաղաքում վո՞րտեղ կարելի յե ընդունվել, բանֆալն այս տարի ընդունելութիւն ունի՞» — անընդհատ հարցնում եր նա:

— Գյուղում, Վհարկե, շատ դործ կա, — ասում եր նա, — այ, որինսով շուտով կոլեկտիվ պիտի կադմակերպենք ու Վուլակների բուրդը գլենք, բայց ախր ինձ հարկավոր ե կատարելադործվել. այս կրթութեամբ շատ հեռու չեմ գնա ու շատ ել չեմ ոգնի մեր յերկրին:

Յես, իհարկե, քաջալերում եյի նրա ծրագրերը և խորհուրդ եյի տալիս անալոյման շարունակել ուսումը:

— Հուշս ունեմ, — ասաց նա խրախուսված իմ ջերմ ու անկեղծ հողատարութիւնից, — վոր յեթե քաղաք գամ ու ձեզ հանդիպեմ, ինձ կոգնեք վորևե դպրոց ընդունվելու...

— Արախութեամբ, — անկեղծորեն ասացի յես և սիրտս մի անորոշ ուրախութիւնից հուղվեց:

Հետո յես նրան տվեցի մի քանի գրքեր ընթերցանութեան համար, իսկ յերբ ասացի, վոր յես Վարող եմ նրա հետ վորոշ առարկաներից պարտաւել, նա ուրախութիւնից այնպես շառաղունեց, գեղեցիկ աչքերն այնպիսի ուժով վիայլեցին յերախտագիտութեան ցոլքով, վոր յես անհարմար դղացի:

— Յես չգիտեմ, ընկեր Սիրուհ, ինչպես արտահայտեմ իմ շնորհակալութիւնը:

— Ինչ շնորհակալութեան մասին ե խոսքը, — ասացի յես հողատար հանդիմանութեամբ:

Սենյակի դուռը հանդարտ բացվեց և ներս մտավ տանտիրուհին: Նա սկզբում դարձացավ իր վորդուն ինձ մոտ գրուցելիս տեսնելով, կարծես չեր ուղում հավատալ իր աչքերին, հետո ժպտաց մի անհասկանալի ժպտով և վերջը ասաց.

— Ալետիք ջան, ըստի՞ր յես...

Ալետիքը հանկարծակիի յեկած չփոթվել եւ մոր առաջ և յերկար ժամանակ նայում եր նրան ամոթխած, անմխտ հայացքով, կարծես դողուլթյան մեջ ելին բռնել նրան:

— Խեղճ տղա ունես, մայրիկ,— կատակով ասացի յես աշխատելով դուրս բերել Ալետիքին այդ անհարմար դրությունից:

— Սիրուշ ջան, հալանե՞լ ես Ալետիքիս,— ասաց կինը ակնհայտ հպարտությամբ:

Յես ասացի, վոր հալանել եմ և մի քանի դովասանական խոսքերով բոլորովին շոյեցի պարծենկոտ մոր վառասիրությունը:

— Ձե, հանաք ես անում, Սիրուշ ջան,— հանկարծ ասաց նա լուրջ և տխուր տոնով.— քաղաքացի աղջիկը գեղացուն խի՞ պետք աս հալանի:

Յետ ջերմությամբ ու յեռանդուն բացատրեցի, վոր հիմա առաջվա պես չի, վոր հիմա դյուղացին ել դարդանում ե ու հավասարվում քաղաքացուն և վոր՝ յեթե Ալետիքը ցանկանա, ամենախելոք քաղաքացուց խելացի կդառնա:

— Դե վոր ըտե՞նց աս,— խորամանկորեն ժպտաց տանտիրուհին՝ կատակելու վորոշակի ցանկությամբ,— արի, Սիրուշ ջան, քեզ պսակենք Ալետիքի հետ...

— Այ մեր,— ամոթից շանթահարվածի պես վեր թռավ Ալետիքը և ուլում եր դուրս գնալ, մայրը չթողեց:

— Լավ, լավ, հանաք եմ անում, Ալետիք ջան,— ասաց նա քնքշությամբ նայելով վորդու շիկնած, քրտնած դեմքին:

— Լավ հանաք չես անում, մայրիկ,— ժպտալով ասացի յես համակրանքով նայելով այդ հաղթանդամ-այրական դիմադեբով կնոջը:

Յերբ մայր ու վորդի դուրս յեկան սենյակից, յես փորձեցի շարունակել կիսատ թողած վեսլի ընթերցանությունը, բայց չկարողացա: Այդ մռայլ, անհույս սիրո մասին յեղած ամեն մի նախադասություն ինձ վրա ազդում եր գրգռելու չափ:

Այնուհետև Ավետիքն սկսեց կանոնաւոր կերպով հաճախել ինձ մօտ: Յես նրա հետ պարապում եյի լեզվից ու մաթեմատիկայից և դարմանում եյի նրա հրաշալի ընդունակությունները վրա: Նա ուղղակի կլանում եր իմ արտասանած յուրաքանչյուր բառն ու արտահայտութիւնը: Յերբեմն յես նրան հանձնարարում եյի կարդալ վորեւէ վեպ և քննադատարար վերլուծել այն: Հիացմունքով նկատում եյի, վոր նա, այդ վորքերի խանութի հասարակ գործակատարը, ամենայն խորութեամբ ըմբռնում ե հեղինակի նպատակը, թափանցում ե յուրաքանչյուր հերոսի հոգեբանութեան մեջ և ամենահամարձակ ու առողջ դիտողություններ անում հեղինակին՝ նրա այս կամ այն սխալի առթիւ: Անկեղծ ասած, չատ բան ել յես նրանից եյի սովորում:

Պարապմունքներից հետո սկսում եյինք դանազան խնդիրներ չուրջը գրուցել: Այդ գրուցները յերբեմն այնքան եյին մտերմանում ու ջերմ կեըսարանք ստանում, վոր նույնիսկ փոխվում եյին չարածճի կատակների:

Մեր մեջ հետզհետեւ առաջանում եր անկեղծ մտերմութուն ու փոխադարձ վստահութիւն: Ինձ թվում եր, թե չատ տխուր ու անհրապույց կլինեիր ամառանոցը, յեթե չհանդիպեյի Ավետիքին: Հաճախ միասին դնում եյինք դիմացի անտառները: Այստեղ արդեն բացվում եյին մեր սրտերը— բնութեան պես դեռափթիթ ու արեւի պես ջերմ...

Միւրային վեպերի մշուշապատ յերկինքներից յես հետզհետեւ իջնում եյի յերկրի վրա, իրականութեան մեջ և դա ավելի հաճելի ու հրապուրիչ եր թվում: Յերիտասարդ սիրտս միանգամից հորդել եր անգուստ ու հախուռն թափով և յես ամբողջովին անձնատուր եյի յեղեկ նրան...

Չանցավ մի ամիս— մենք արդեն սիրում եյինք միմյանց: Յես այստեղ մանրամասնորեն չեմ պատմի այն ամենը ինչ նախորդեց մեր սիրուն,— դրանք ինտիմ, անձնական յերեվույթներ են, վոր շատերին դուցե ձանձրալի լինեն: Միայն ասեմ, վոր մեր սիրո բացատրութեան մեջ սիրազեղ նամակներն ու վոլորապտույտ, մթին արտահայտութիւնները քիչ դեր խաղացին:

Գուցե դրա պատճառը ընտելթյան սքանչելի ու անաղարտ գեղեցիկությունն էր...

Մայրս վոչինչ չէր կասկածում մեր հարաբերությունները մասին. իմ մոտիկությունը դեպի տանտիրուհին ու նրա յերիտասարդ վորդին՝ նա վերադրում էր իմ դեպի գյուղացիները տածած սիրուն, վորին նա չնայած չէր համակրում, բայց չէր ել հակերում:

Յերեկ նա յերեք չէր կարող յենթադրել, վոր յես կարող եմ սիրել մի գյուղացու, յիսակիրթ յերիտասարդի: Բայց խորամանկ ու հեռատես տանտիրուհին ամեն ինչ նկատում էր: Ասենք Ավետիքն ել վոչինչ չէր թաղցնում նրանից: Յեւ նա ինձ հետ վարվում էր մայրական անհուն քնքշությամբ ու դուրով: Խեղճ կինն արդեն ինձ իր հարսն էր համարում և ներքուստ հրճվում էր այդ հեռանկարով:

Յես ամենի ու ամենի յեռանդով եյի նվիրվել Ավետիքի կրթության դործին: Մեր պարապմունքները դնում եյին առավել լարվածությամբ— այդ անաղարտ սիրո բուռն վոդեվորությունն էր, վոր արտահայտվում էր դիտության միջոցով:

Զարմանալի քնքշությամբ եյին ներդաշնակում միմյանց մեր սրտերը: Իրար եյին հանդիպել քաղաքային նուրբ, բայց հախուռն միջավայրում կրթված յերիտասարդ աղջիկն ու լեռնային վճիռ և հովերդները որորներով մեծացած, առույգ տղան: Դրանք համապատասխանում եյին իրար դարմանալի համաչափությամբ ու փոխադարձ ջերմությամբ: Դրա պատճառները մասին յես այստեղ դատողություններ չեմ անի, վորովհետեւ այն ժամանակ հարկավոր կլինեք թերթել մեր նոր կենցաղի հրաշալի դրքի բոլոր թերթերը...

Զարմանալի արադությամբ անցավ ողոտոտը և մոտեցավ քաղաք վերադառնալու ժամանակը: Իսկ մենք՝ յես ու Ավետիքը դեռ վոչինչ չեյինք արել մեր ապագայի մասին՝ սիրահարները այն սովորական անխիթությամբ, վոր լինում է սիրո առաջին շաբաթներին, յերբ ամեն ինչ թողնվում է դեպքերի բերմունքին: Այդ յերեմի նրանից է, վոր սիրո ապագան, վորքան ել պայծառ ու դուռնադեղ լինի, չի կարող մրցել այդ շրջանի ներկայի հետ...

Մի ուր, — մեր մեկնելուց յերեք որ միայն առաջ, — մայրս ասաց.

— Սիրուհւ ջան, հարկաւոր ե պատրաստություններ տեսնել-
ամսի 30-ին պիտի մեկնենք:

— 30-ին— չիտթված ու ծայր աստիճան զարմացած ասա-
ցի յես: Իսկ դեմքս յերեւի ալալալէլ եր յերկյուղ ազդելու չափ:

— Այո, 30-ին, ինչո՞ւ յես դարմանում,— ասաց մայրս կաս-
կածանքով նայելով վրաս: Յես անմիջապէս տիրապետեցի ինձ,
չնայած ներքուստ չէյի հանգստացել ամբողջովին:

— Ինչո՞ւ այդպէս շուտ, մայրիկ,— ասացի յես հուղմուն-
քից թեթեւ իկերպով դողացող ձայնով: Զարմանալի արագու-
թյամբ մտքումս վերականգնեցին իմ լեռնային դուղի չքնաղ սի-
րո բոլոր, նույնիսկ ամենախորք մանրամասները:

— Շուտ չի, սիրելիս,— ասաց մայրս, չարունակելով
դննական հայացք դեզել վրաս,— հայրդ հիմա մենակ եւ ե դժպար
ե ապրում: Իսկ Գուրդենը եքսկուրսիայից վերադարձած կլինի:

Գուրդենը յեղբայրս եր, վոր յերկու ամսով արտադրական
եքսկուրսիայի յեր դնացել Մոսկվա:

Յես դուռս կախեցի ե վռչինչ չկարողացա ասել, բայց
մայրս խոսեց.

— Իսկ դու ինչո՞ւ յես անհանգստանում մեր շուտ գնալու
համար, Սիրուհւ:

Յեմ սիրալիր, բայց քննող հայացքը հառեց վրաս: Ասիս նա
իր հարցի պատասխանն եր ուղում կարդալ իմ դեմքի վրա:

— Վռչինչ, մայրիկ— կեղծեցի յես ջահել աղջկա անխորձ
կեղծիքով,— այստեղի դով ողն եմ ախոսում:

Բայց մայրս չբաւարարից իմ բացատրությամբ. բոլոր
մայրերի քնքույշ հետաքրքրությամբ նա աշխատեց փորձել ինձ.

— Զլինի՞ սիրային արկած ես ստեղծել, Սիրուհւ— այս խոս-
քերի հետ նա այնպիսի ջերմությամբ ժպտաց, վոր յես ցնցվեցի
ներքուստ ինձ համակող ուրախությունից: «Արի ամեն ինչ պարզ
ասեմ մորս,— արագորեն մտածեցի յես,— նա անպայման կհա-
մաճայնի ինձ հետ» ե առանց յերկար-բարակ կշռադատելու՝ յե-
րիտասարդի վողեւորված անհամբերությամբ ասացի.

— Այո, մայրիկ, քեզանից չեմ թաղցնի, յես սիրում եմ
այստեղի դորձակատարին:

Մայրս ցնցվեց իմ անսպասելի պատասխանից ե կատակի քիչ
առաջվա ժպիտը միանգամից սառեց նրա շրթունքներին:

— Կատարե՛լ չե՞ս անում, Սիրուշ,— խոտուլած դեմքով ասաց նա :

Յես ասացի, և այս անգամ կարծես վճռական.

— Վո՛չ, մայրի՛կ, ճշմարիտ եմ ասում...

Իմ լուրջ ու հաստատ տոնը մորս համոզեց :

— Դու դեռ յերեսար յես, Սիրուշ,— ասաց նա խրատող ու մի քիչ խիստ տոնով,— ինչո՞ւ յես քեզանից դուրս բաներ արել : Դու դեռ կարգին զիտուեթյուն չունես, դու պետք ե ուսումդ վերջացնես, այնինչ այժմվանից սկսել ես սիրո մասին մտածել : Յե՛վ այն ել այստեղ, դյուղում... վոչ վոչ, մոռացիր ամեն բան, թե չես հայրդ կիմանա ու հետեւանքը վատ վլլինի :

Յես ամբողջ մարմնով դողացի : Այդպիսի անդուլթ վերաբերմունք յես չեյի սպասում իմ քնքուշ մորից : Սիրտս լցվեց ու յես դառն լաց յեղա : Մայրս դրանից դայրացավ յերեւի, վորովհետեւ այնպիսի հանդիմանանք թափեց գլխիս, վոր մինչ այդ չեյի լսել : Քիչ հետո նա դուրս յեկավ սայլ պատվիրելու : Նա իր վորոշումը փոխել եր :

— Վաղը պիտի ճանապարհվենք...

Խոսք չկա, վոր ապրեցի հոգու մի ծանր վողբերդություն : Յանկանում եյի գոնե վերջին անգամ տեսնել սիրածիս— նրան, վորին տվեցի իմ առաջին, ջերմ սիրո մաքուր զգացմունքները— չեր հաջողվում : Մայրս ուղղակի հակում եր ինձ :

Յեղավ մորս ասածի պես. մյուս որը մենք մնաս բարով ասացինք մեր ամառանոցին :

Սիրուշը լռեց և խորհրդալուր— զննող հայացքով նայեց տնկնդիրներին : Մենք հուզվել էյինք նրա սիրո այդպիսի անհաջող վախճանից, իսկ Գրիգորը չկարողացավ համբերել.

— Ուրեմն մորդ յերկյուղից դու թողեցի՞ր քո սիրած տղային :

— Այո :

— Դա ինչ փոքրդություն ե,— բացականչեց նա, գրգռվելով Սիրուշի հանդարտ, անտարբեր տոնից,— միթե՞ մեր որերի աղջկա վարմունքն ե այդ :

— Ճիշտ ե,— վրա տվեց Արտավազը,— այդպես կվարվեր միայն անհուսալի քաղքենին, վոր դերի յե մնացել հին սովորությունների ու իր ծնողների ձեռքին :

— Տղերք, ձախություն միք անի,— խոսեց պոետ Թխաչյանը

համողող տոնով,— նկատի ունեցե՞ք կենցաղային տարբեր պայմանները, նոր միայն քննադատե՞ք Սիրուշին...

— Դա խելի պոետի տրամաբանությունն էր, Թխաչյան,— անհանդիստ շարժումով պոետի վրա հարձակվեց Արտավազը,— միթե՞ ալիսիսի վախկոտ հերոսուհու շուրջը դու կարող ես մի պոեմ հյուսել: Ինչի նման կլինի քո պոեմը: Միթե՞ նա կարտահայտի մեր ժամանակի կենցաղի բնորոշ, տիպիկական կողմն իր թույլ, ծնողների կամքին հլու հերոսուհու միջոցով:

— Ընկերներ,— միջամտեց Վարդգեսը պոետին պաշտպանելու ակնհայտ ցանկությամբ,— յես կաճծում եմ դուք շատ 'եք շտապում կենցաղային հարցերում և ամեն մի բարդ խնդիր ձեզ համար լուծված էք համարում: Սիրուշի վարմունքը շատ կողմերով արդարացի ու անխուսափելի յեր: Վոչ միայն քաղաքացի մոր արգելքն է դեր խաղացել այստեղ, այլև իր սեփական ցանկությունը: Սկզբում նա, փորպես անփորձ ու բռնկվող աղջիկ փոքելովրվել է դուռդացի յերխտասարգով, հետո անցել է փողեւորության առաջին փայրկյանները և նա հիասթափվել է նրանից...

— Աղավաղում ես ամեն ինչ, Վարդգես,— ընդհատեց Արտավազը տաքանալով,— Սիրուշն ալիսիսի թեթևություն հանդամանքներով էր կարող արտահայտել իր «մաքուր, առաջին սերը»: Արջի ծառայությունն էս անում թե քո պաշտպանյալ պոետ Թխաչյանին և թե մանավանդ Սիրուշին:

Վեճը հետզհետե բորբոքվում ու ծավալվում էր, յերբ հանկարծ, բոլորովին անսպասելի, խոսեց Սիրուշը:

— Բայց յես իմ պատմությունը դեռ չեմ վերջացրել, ընկերներ:

Աղմուկը մեկնե հանդարտվեց: Վիճարանող կողմերը զարմանքով ու խորին հետաքրքրությամբ սպասեցին, թե ուր կվերջանա վիճարանություն վերջնող այդ պատմությունը: Մի չարածձի հայացք դցելով իր բռնկվող ու անհամբեր ունկնդիրների վրա՝ Սիրուշը շարունակեց.

— Գաղափար հասնելուս յերրորդ ուր յես մի նամակ ստացա Ավետիքից: Ձեք կարող յերեմակայել, թե ինչպիսի կակիճ ու ցավ էր հայտնում նա ինձանից անակնկալ կերպով բաժանվելու համար: Այնպես փոր, այդ թղթի կտորի վրա անգամ յես կարդում եյի նրա՝ այդ գրավիչ ու խելացի տղայի հոգու տվայ-

տանքները: Նամակի վերջում նա խնդրել էր ինձանից, վոր պատասխանեմ, թե ինչ յարժեքի յեմ նրա քաղաք դալու և սովորելը շարունակելու ծրագրի մասին: Յես, իհարկե համաձայն եյի այդ ծրագրին: Յեվ նա յեկալ քաղաք ու մտալ հաշվադահական վուրսեր: Ի դեպ՝ հաշվադահությունն ու առևտուրը նրա սիրած գործերն եյին:

Այստեղ Սիրուշը դարձյալ կանդ առաւ և ուշադիր դնեց նախ՝ պոետ Թխաչյանին ու Վարդգեսին, վորոնք քիչ առաջվա կենցաղային վեճում միացել եյին իրար հետ և ապա Արտավազդին ու Գրիգորին, վորոնք անհամբեր սպասում եյին պատմության այնպիսի վախճանի, վոր հաստատեր իրենց ասածները: Նա նման էր այն չարաճճի աղջկան, վոր իր շուրջն է հավաքում մի խումբ յերեխաների և վորեւ խաղալիք ձեռքին հրապուրում է մերթ մի և մերթ մյուս մասին:

— Բայց յես նկատում եմ, — սկսեց խոսել Սիրուշը խորամանկ ժպտը դեմքին, — վոր դուք շտապում եք իմանալ իմ պատմության վերջը: Յերեկ այդ ձեզ չատ է հետաքրքրում՝ ձեր կենցաղային վեճի լուծման տեսակետից: Ուրեմն շտապով հայտնեմ, վոր իմ պատմությունն այժման սովորական ձևով ու պրոզայիկ վերջացալ, վոր բնաւ ել չարժեք ձեր այդքան դրդոված ուշադրությանը: Մի տարի հետո յես ամուսնացաւ Ավետիքի հետ...

— Ամուսնացա՞ր, — ընդհատեց Վարդգեսը խայթվածի պես վեր ցատկելով հետո՞, հետո ինչ յեղալ...

Սիրուշն անմիջապես չպատասխանեց: Նա ներքին հրճվանքով դիտում էր իր ունկնդիրներին արեւոծումը, վոր առաջացալ իր պատմության բախտիկան անակնկալ վախճանից:

— Դե շուտ ասա, թե հետո ինչ յեղալ, — անհամբեր ասաց պոետը հետաքրքրությունից աչքերը լայն բացած:

Յես կարծում եյի, թե ամուսնությունից առաջ յեղածը կհետաքրքրեր ձեզ, բայց սխալվեցի: Ձեզ հետոն է հետաքրքրում... Բայց իմ կարծիքով դա փիլիսոփայական հետաքրքրություն է, վոր ձգտում է միշտ հետևյալներն իմանալ վորեւ յերեւույթի: Հետո — ել, առաջ — ի պես հասարակ դուրս յեկալ: Այժմ մենք, յես ու Ավետիքը ամուսիններ ենք...

— Ձի կարող պատահի,—դրեթե միաբերան դռնեցին պոետն ու վարդգեսը:

— Հիանալի յե,—ասացին Գրիգորն ու Արտավազդը,—մենք հենց այդպես եւ յենթադրում եյինք:

— Բայց քաղաքացի մայրդ, հայրդ... չնչասպառ ու պարտ-վածի դրդովածությամբ վրա տվեց վարդգեսը:

— Ախր թույլ չեք տալիս վոր ամեն ինչ հերթով պատմեմ, վոր տրամաբանությունն ու կապ ստեղծվի,—ասաց Սիրուշը շարունակ ժպտալով:

— Կարելք չկա,—հակառակորդին վերջնականապես վռնչաց-նող անտարբերությամբ ասաց Արտավազդը,—արդեն ամեն ինչ հասկանալի յե և տրամաբանորեն ճիշտ...

— Այլ կերպ լինել չեր կարող,—հարեց Գրիգորը,—թե չե կհակասեր մեր նոր կենցաղի ու կյանքի սովորութիւններին:

— Սխալվում եք,—տղեկք,—նոր վաստարկում մտածողի վստահությամբ խոսեց պոետը,—հենց ձեզ համար եւ անհրա-ժեշտ է, վոր Սիրուշը պատմի իր ամուսնութեանը նախորդող դեպքերը: Ձե՞ վոր մինչև այժմ Սիրուշի վարմունքի մեջ վոչ մի հերոսական դիժ չերեմաց. այնինչ այդ շատ հարկավոր եր ձեր այնդումները վաստաւից և հաստատ դարձնելու համար:

— Դա ինչ եմպրիրիզմ է, յես չեմ հաւանում,—տաքացած պոետին ընդհատեց Արտավազդը: Ամեն մի բնականոն յերեւելթի համար վաստեր պահանջելը շատ հեռու կտաներ մեզ: Յեւ զարմանում եմ, վոր այդպիսի եմպրիրիկ մտտեցում է հանդէս բերում մի յերիտասարդ, վոր հաւիանությունն ունի պոետ կոչ-վելու: Իսկ ուր է քո ստեղծագործական Փանտաղիան, այն վիթխարի լուսարձակը, վորով դու պիտի լուսավորեյիր վոչ միայն այսպիսի, յես կասեյի մանր, կենցաղային յերեւելթ-նեքի պատճառները, այլև սոցիալական խոշոր անձուդարձերի...

Յեւ վոչ պոետ եմ և վոչ վիպասան,—չարունակեց Արտա-վազդը նկատելով իր խոսքերի զգալի ազդեցութեանն ունկըն-դերների վրա,—բայց ուզում ես մանրամասն պատմեմ այն ա-մենը, ինչ վոր պիտի նախորդեր քաղաքացի և դուռնացի—յես այս բառերն ընդգծում եմ,—յերիտասարդների ամուսնութեանը: Լսեցեք խնդրեմ,—յերիտասարդ գործակատարը յեռանդով նվիր-վում է հաշվապահութեան ուսումնասիրութեանը:

Այժմ արդեն դործակատարը նախկին վիսադյուզացի, Լիսաբոնցի տղան է. նա զարգացել և ու ալելի Լիբրէ Զեկեր և ընդունել: Յեւ ճիշտ, մի ուր, դարձանային մի բուրժուանայից ու կենտրոնացած ուր, մեր սիրահարները մտնում են Սիրուշի ծնողներին մոտ և Սիրուշն ասում է.

— Մայրիկ, սա այն դործակատարն է, վորին յես սիրեցի մեր ամառանոցում, յես այժմ ել սիրում եմ նրան: Նա հիմա քաղաքում է ապրում և այսինչ հիմնադրել հաշվապահն է...

— Այդ նախադասութիւնն ընդէծիր, վոր չմոռանաս,— ընդհատեց պոետը:

— Լավ, լավ, չեմ մոռանա,— բարկութեամբ շարունակեց Արտավազը,— մայրը դարձանում և սկսում, հետո հիացմունքով նայում և դյուզացի յերկապարզի առույգ, դրամիչ դեմքին ու ամուր կազմվածքին:

— Սա այն տղան է, վորի մասին դու պատմել ես,— ասում է հայրն իր կնոջը և համակրանքով նայում յերկապարզին:

— Այո,— ասում է մայրը: Հետո սկսում և կրկին չեմ ու չում անել, նույնիսկ դեմքը խոթուել աղջկա վրա, բայց աղջկին ասում է.

— Մայրիկ, այլևս չես կարող արդելել մեր սերը. յես ունեմ իմ սեփական վամքն ու դատողութիւնը:

— Կեցցե՛ս,— ասում է հայրը վաթաթվելով աղջկան:

— Դե, յեթե յերկուսդ ել համաձայն եք, յես, ինչո՞ւ պիտի դեմ լինեմ,— ասում է վորդեսեր մայրը և տալիս իր համաձայնութիւնը:

Մյուս ուրն սկսում է հարսանիքը...

— Հիմնալի յե,— լողելովորված քրքրացին աղջկները ծափահարելով Արտավազին:

— Ահա թե վորտեղ և նկատում թերթի աշխատակից լինելը,— ասաց պոետ թխաչյանը,— լավ ես խմբագրել «Խորհրդարային Ղարաբաղ»-ի թղթակցութիւններն ու պատմվածքները: Միայն մի տեղ ընկար հակասութեան մեջ՝ փեսացուին դարձնելով քաղաքացի...

— Բայց հենց այդքանը բախկան եր, վոր թխալիք նրա հրատած կենցաղային հարցը,— հարեց Վարդգեսը չարախինդ

ժպտով, — վերջին հաշվով նա ամուսնացրեց յերկու քաղաքացի-
ներին...

— Բայց հետաքրքիր ե իմանալ, — և անխեղ Արտավազդի
նոր հարձակումը Գոհարիկը, — Արտավազդի պատմածը վորքա-
նով ե համընկնում իրականության հետ. սա շատ բան կպարզի:

— Ճիշտ ե, ճիշտ ե, — ասացինք մենք չորս կողմից:

— Հիմնականում այդպէս յեղավ գործը, — ժպտալով ասաց
Սիրուշը, վորի համակրանքը վորոշակիորեն Արտավազդի ու
Գրիգորի կողմն եր, — միայն սիրո մասին յեղած վեճը մի քիչ
ռոմանտիկական ընուլթ ստացավ Արտավազդի մոտ: Ճիշտ ե,
վոր մի քանի ամսից հետո Ավետիքն աշխատանքի մտավ, ե
բարեբախտաբար, այն հիմնարկում, վորտեղ աշխատում եր
հայրս: Հայրս գլխավոր հաշվապահն եր: Այդ բանն ուրախաց-
րեց մեզ: Ավետիքն այն աստիճանի մտերմացավ հորս հետ,
հայրս այնքան սիրեց նրան, վոր, յերեակայում եք, նա ինքն
եր խոսք քաց արել մեր ամուսնության մասին...

— Ահա թե ի՞նչ, — ուրախացած ընդհատեց Վարդգեսը
գլխի ճշարտով, — ա՛յ թե վորտեղ մնաց Արտավազդի խմբագրած
հերոսուհին, այն աղջիկը, վոր ծնողների առաջ ասում եր...
«Մայրիկ, սա այն գործակատարն ե, վորին յես սիրեցի մեր
ամառանոցում, յես այժմ ել սիրում եմ նրան»... ինչպիսի
պրոզայիկ իրականութիւն՝ սրտիկ յենթադրության...

— Թույլ տուր, թույլ տուր, — ձեռքը պարզելով ու բորբոք-
ված սկսեց Արտավազդը ե վեճը դնալով ավելի ու ավելի տա-
քացալ:

Տղաներն առաջ ելին քաշում նոր փաստեր ու առարկումներ,
հիմնավորում ելին իրենց առածները ե հերքում միմյանց:

Այդ ամբողջ ժամանակ լուռ ելին Աշոտն ու Արտուշը: Աշոտի
լռության պատճառը հասկանալի յեր-դա նրա մշտական բնավո-
րութիւնն եր: Այդ լռակցաց ու ինքնամփոփ յերիտասարդն ա-
մենաթունդ վիճաբանության ու աղմուկի ժամանակ անդամ
պահպանում եր իր սովորական անդորրութիւնն ու հանդսու-
թիւնը: Մինչև անգամ նրա հայացքից չեր կարելի վորոշել, թե
նա լսում ե դանապան դատողութիւններ: Միայն հազիվադուր
գեպքում նրա շրթունքների վրա ցոլում եր թույլ ու ամաչկոտ
մի ժպտ, վորից յերևում եր նրա անկանոն ատամնաշարը: Այդ

նշան եր, վոր նա համաձայն է վորեւ մտքի հետ: Գոնե այդպէս եր հասկանում Արտավազդը, յերբ իր խոսելու ժամանակ նկատում եր Աշոտի թույլ ժպիտը: Իսկ Արտուշը, վոր վարձեա մոռացել եր ժամանց դեկավարողի իր պարտականութիւնը և չմիջամտելով պատճառ եր դարձել վիճարանության ծախարկելուն, ծխում եր շարունակ ու մտածում: Գուցե Սիրուշի պատմութիւնը նրա մեջ վարթեցրել եր զանազան մտայն ու անհրապույր հիշողութիւններ: Նրա խելացի ու առնական դեմքը, իր գեղջկական պարզությամբ արտահայտում եր ինչ-վոր խուլ ու անհասկանալի թախիծ: Նրա այդ թախծալի լուսթյունը յերկար ժամանակ աննկատ եր մնացել մեր կողմից: Բոլորեւ ել տարված ելինք մտքերի ջերմ, մինչև անգամ վորոչ տեղերում սուր փոխանակութեամբ: Սակայն վիճարանութիւնը յերկար ժամանակ ձգձգվում եր և ժամանցը կորցնում եր իր հրապույրը: Այդ եր ձգձգվում եր և ժամանցը կորցնում եր իր հրապույրը: Այդ եր յերևի պատճառը, վոր աղջիկները դիմեցին Արտուշի միջամտութեան:

— Մի ընդհանուր լուսթյուն, — հնչեց Գոհարիկի մեղմ ու զսպոյշ ձայնը և վայրկենական լուսթյուն տրեց, — Թող Արտուշն արտահայտվի և վերջնական յեզրակացութիւն հանի, վորպէսզի անցնենք նոր պատմութեան:

— Այո, այո, — Գոհարիկին ձայնակցեց Վարդուշը, — ձեր վիճարանութիւնը շատ հեռու կտանի մեզ: Թող Արտուշը խոսի, ինչու յե ամբողջ ժամանակ լուի:

— Արտուշը, Արտուշը, — այս ու այն կողմից հարձակւեցինք մենք՝ նոր միայն նրա կարիքն ու ներկայութիւնն զգալով:

Արտուշը ցած խոնարհած աչքերը մեղ վրա դրելով՝ թույլ ու մեղմ ժպտաց: Նրա դեմքի դեռ չանհետացող թախիծը միաձուլվեց այդ ժպիտի հետ և հրաշալի ազդեցութիւն գործեց:

Սենյակում յուսթյուն եր տրեւ: Մերթ-մերթ լսվում ելին միջանցքում ջղախորեն յերթեվեկող աղջիկների ու տղաների վրաս նաճայները, բացվող ու փակվող դռների ալիքնայն ձոխնները և հարևան սենյակներում բարձրացած վեճերի բարձր նոտաները:

Արևն իր վերջին շուրջը հալածել եր քաղաքի վիթխարի շէնքերի զաղաթներով և քաղաքը սիրային քաղցր պատմութեան պէս ընկղմվել եր իրիկնային փնարար ու համասփյուռ դովի մեջ:

— Ձեր վիճարանութեան վերջնական վերլուծութիւնն իմ

ուժերից վեր ե, ընկերներ, — սկսեց Արտուշը հայացքը հառած ինչ
վոր անորոշ կետի: — Դա չառ նուրբ ու վիճաբանություն վերց-
նող թեմա յե: Այդ պատճառով ել փոխանակ ձեր վեճի վերլուծ-
մամբ զբաղվելու, յես կանցնեմ մեր ժամանցի գործնական մա-
սին, այսինքն կսկսեմ իմ պատմությունը, յեթե միայն համա-
ձայն եք:

«Համաձայն ենք, համաձայն ենք» բացականչեցին աղջիկները
ուրախանալով, վոր աղատվում են տաքարյուն յերիտառարդների
յերկարատե, յերբեմն նույնիսկ ձանձրալի վիճաբանությունից:

— Ախր անհրաժեշտ եր... — ուզեց խոսել Արտավազը, բայց
նրան ընդհատեցին:

— Թույլ տուր, Արտավազը, — ասաց Միրուշը նկատելի
բարկությամբ: Նա արդեն բռնկվել եր Արտուշին լսելու բուն
հետաքրքրությամբ:

— Քանի վոր մեր ժամանցն սկսվեց սիրային պատմությամբ,
— խոսեց Արտուշը, — յես ել այդպիսի թեմայով կխոսեմ: Մանա-
վանդ հնարավոր ե, վոր իմ պատմության մեջ վորոշ տեղեր
լինեն, վորոնցով կարելի լիներ լուսավորել ձեր վիճաբանու-
թյան մթին տեղերը:

Արտուշը կրկին լռեց, կարգավորեց տեղը, լուսամուտից
նայեց շուայլորեն տաքածված քաղաքին և սկսեց.

«Այն ժամանակ յես քսանմեկ տարեկան մի ջլապինդ ու
Խաղթաբազումի կոմյերիտական եյի — հայտնի Ֆիզիկական ! Վոր
ուժով ու առնականությամբ: Իմ ուժի մասին գյուղում առաս-
պելներ եյին պատմում, իբր թե յես չըջված սայլը միայնակ
կարող եմ դուրս հանել ցեխի միջից, սրտովող ջրաղացաքարը
կանդնեցրել եմ և չըջանում բոլոր հայտնի կոխ բռնողներին գետ-
նովն եմ տվել: Յես իսկապես արժանի եյի այս առասպելներին՝ իմ
արտակարգ Ֆիզիկական ուժով ու ամուր կազմվածքով: Իմ
չքաղիոր ծնողների հարատւության առարկան եյի յես — հայրս՝
վոր այժմ առաջավոր կոլանտեսական ե ու անցյալ որվա
«Խորհրդային Հայաստան» — ում նկարվել եր իր խնամած կովի
հետ, հաբեան գյուղացիների հետ իմ անունով եր ծանոթանում.
«Արտուշի հերն եմ» — ասում եր նա անձանութ գյուղացուն այն —

պիսի հպարտութեամբ, վոր կարծես բանաստեղծի հայր լիներ... Տասնհինգ տարեկանից բաւորակ էյի յեղել կուլակներին ու յերևի նրանց բուռնցքի ու անխնա ճնշման տակ եր ամբացել, հաղթական դարձել իմ ուժը...

Յես համարւում էյի մեր կոմյերիտական բջջի ակտիւ անդամներից մեկը, չնայած կիսադերադետ էյի ու քաղաքականապես տհաս: Յերկու ձմեռ սովորել էյի լիկկայանում և կատարելապես տառաճանաչ էյի: Շատ յեռանդով կարդում էյի այդ ժամանակ լույս տեսնող «Մաճկալ» թերթը: Իսկ յեթե նրա մեջ հանդիպում էյի Խնկո Սպոր բանաստեղծութեաններին — ծայրեծայր անդիր էյի անում:

Ահա այսպիսի Ֆիլիկական ու մտավոր ընդունակութիւնների տեր էյի, յերբ առաջին անգամ սիրտս խլրտաց ջերմ, անարատ սիրո յերջանկալեւ շնչով: Այդ աչնանը յես սիրահարվեցի մեր դուդացի աղջիկներից մեկին, սիրահարվեցի այնպիսի անկեղծութեամբ ու թափով, վոր միայն հատուկ և լեռնային բնութեան մեջ մեծացած յերիտասարդի:

Աղջիկը մի անբիծ ու կատարյալ գեղեցկութիւն էր, մի չքնաղ էյակ—իր գեղջկական ամոթխածութեան ու քնքշանքի մեջ: Նրա բոլորակ, սեւ ու յերկար թարթիչներով աչքերի մեջ մի վիթխարի ձգողական ուժ կար, վորով նա իրեն կարող էր յենթարկել ամենադուրեղ կամքի տեր մարդուն: Դեռատի այտերի վրա նոր նոր սկսում էր բացվել հասունութեան չքնաղ վարդը—և այդ՝ մի սքանչելի գրավչութիւն ու հմայք էր տալիս նրան: Նրա մագերի վոսկեհուռ ջրվեժը միայն բավական էր, վոր նա գեղեցկուհի կոչվեր: Յես հետո շատ տեղեր ման յեկա ու շատ գեղեցիկ աղջիկներ տեսա, բայց նրանցից և վոչ մեկը չհալսասարվեց իմ սիրո առաջին էյակին՝ բնութեան այդ անձեռագործ հրաշակերտութեանը:

Գուցե սա սիրահարի սուրբյեկտիւ մոտեցում է— մտածեք դուք: Չեմ վիճում, բայց հաճախ գեղեցկութիւնը սուրբյեկտից դուրս է ...

Նա էլ ինձ էր սիրում: Այդ մասին կարող էյին վկայել մեր ջերմ ու սիրատենչ գրկախառնումները բնութեան ծոցում կամ մեր սովորական ժամադրավայրում՝ նրանց մարտդում:

Չեք կարող յերեւակայել, թե ինչպիսի յերջանիկ գույք է—

ինք մենք գլուղում: Ձեզանից ով գլուղացի չե և չի ապրել
գլուղական պայծառ բնության մեջ, նա յերբեք չի հասկանա
վոչ գլուղացու սերը և վոչ նրա յերջանությունը:

Ֆիզիկական ու հոգեպես յես ավելի եյի հզորացել: Իմ մեջ
դրում եյի այնպիսի ուժղնություն ու յեռանդ, վոր չզիտեյի
ինչ ձևով ողորմութեւ այն: Իմ այդ ժամանակվա ելությունը
կարելի յե համեմատել ծիացող, իր ավերից դուրս յենող ծովի
հետ, յեթե միայն անշունչ ծովը կարող ե արտահայտել հա-
խուռն յերիտասարդի հոգեկան բռնկումներն ու յեռը: Հասարա-
կական աշխատանքներում առաջնակարգ աշխատող եյի դարձել:
Պետք եր ասենել, թե ինչպես եյի կազմակերպում յերիտասար-
դությանը, հատկապես կոմյերիտականներին՝ կուլակների դեմ
պայքարելու գործում: Բայց այս մասին թողնենք: Յես կարող
եյի վոչ միայն մի, այլ յերեք, չորս ժամացի յերեկոներ դա-
ղեցնել իմ կյանքի այդ շրջանում կատարած աշխատանքների,
դասակարգային պայքարի և գլուղում կատարված դանդաղ հե-
տաքրքրական, վերին աստիճանի ուսանելի դեպքերի մասին
պատմություններով: Սակայն, այսօրվա իմ թեման, այսպես
ասած՝ սիրային թեմա յե, կենցաղային թեմա, ուստի յես կսկսեմ
անմիջապես բուն խնդրից: Գիտեմ, վոր այժմ Արտավազը
կմտածի — «մի՞թե կենցաղը կարելի յե անջատել դասակար-
գային պայքարից»: Ձի կարելի, սիրելի Արտավազդ, բայց յես
վարվում եմ, յեթե կարելի յե այսպես ասել, զիալեկտիկական
այն հայտնի որենքի համաձայն, ըստ վորի միասնությունը հաս-
կանալու համար պիտի նրան յերկատել...

Միակ թերությունը, վոր ունեւ աղջիկը, նրա անդրադետ լի-
նէն եր: Ձեք կարող յերեակայել, թե դա ինչպիսի ցավ եր
պատճառում ինձ: Գրադիտությունը, վոր ընդամենը յերկու
տարի յեր, ինչ սովորել եյի, ցեցի պես ինձ տանջում եր, հան-
դիստ չեւ տալիս: Սպիտակ տեղ չեւ մնացել, վոր չլցնեյի իմ
հաստ մատիտով, տախտակ չեւ մնացել վոր չկեղտոտեյի դրպա-
նիցս անբաժան կավիճով: Գրում եյի ամեն տեղ ու ամեն ա-
ռիթով, դրում եյի ու բարձրաձայն կարդում: Իսկ յերբ սիրա-
հարկեցի այդ աղջկան, զրելու տենչս կրկնապատկեց: Վորտեղ
ասես, վոր չեյի դրում իմ և այդ աղջկա անունները: Մեր ան-
տառում ծառ չմնաց, վորի վրա դրոշմված չլինի «Աչխեն» անու-

նը: Մինչև անգամ վաճառի հողի վրա ձեռնադրաբար դրամ ելի այդ անունը...

Հետո սկսեցի նամակներ գրել: Չկարծեք, իհարկե, խոսքն այն սիրող ինտելիգենտի գեղեցիկ բառերով ու զարմամքներով նամակներին մասին ե: Յես իմ սերն աշխատեալ էի վարդապետ արտահայտել, այդ եր պատճառը, վոր նամակիս ամեն մի «Աշխատեալ» վերնագրի մեջ յես աշխատում եյի դնել իմ ամբողջ հույս-գէրը, ուրախութիւնն ու բուռն սերը — մի խոսքով այն բոլոր զգացումները, վորոնք զարգացած յերիտասարդը վարտահայտելու ամբողջ յերեսներին վրա շարված ձոներով ու սիրային ներբողներով: Բայց վատն այն եր, վոր իմ աշխատանքում ու հասարակ նամակներն ել նա ի վիճակի չէր կարդալու: Ահա այդ եր, վոր ինձ ցավ եր պատճառում: Յես ուզում եյի նրա հետ կապել վոչ միայն ֆիզիկապէս, այլև հոգեւոր ու մտաւոր թելերով: Յես ուզում եյի նրա հետ բաժանել այն մեծ հաճուքը, վոր ստանում եյի գրագիտութիւնից: Իսկ այդ հաճուքն ինձ համար ամեն ինչից բարձր եր: Ավելացնեմ և այն, վոր աշխատանքի կոմպերիտակն մեր բջիջը բուռն պայքար եր հայտարարել անգրագիտութեան դէմ: Կաղմակերպում եյինք լիկկայաններ ու փոքրիկ խմբակներ՝ թե՛ տղամարդկանց և թե՛ կանանց համար: Իհարկե, դժվար գործ եր աշխատի հետամնաց գոյութեամբ կանանց դպրոց բերել և գրագիտութիւն սովորեցնել: Կուլակներն ու հետամնաց տարրերը վճռաբար դիմադրում եյին մեզ, պրովակացիա եյին տարածում, բռնանում եյին սովորել ցանկացող կանանց կամքին և թույլ չէին տալիս նրանց սովորել: Բայց աշխատեալ չէին կարող ընկճել մեր յերիտասարդ վարդապետը: Դժվարութիւնները վոչ միայն չէին հուսահատեցնում մեզ, այլ, ընդհակառակը, ավելի եյին բորբոքում մեր մեջ պայքարի տենչը: Դուցե հիմա դուք ձեր մտքում ծիծաղեք, թե անգրագիտութեան վերացումն ինչ մի դժվար գործ ե, վորի մասին յես աշխատի լեզվով եմ խոսում: Բայց սխալվում եք: Դա — անգրագիտութեան դէմ կատաղի պայքարը — մի կարեւոր ետապ եր դասակարգային պայքարի, առանց վորի մենք վճռական հաղթանակների հասնել չէինք կարող:

Ահա այս պայմաններում ինձ ողնուխտան հասալ Աշխենը:
Մի որ, յերբ նրանց մարադում մենք մեր սովորական սիրային
ցույցով ելինք խորված, Աշխենն ասաց.

— Յես ուզում եմ սովորել, Արտուշ:

Յես ուրախությունից կրկին փաթաթվեցի նրան և չգիտեյի,
թե ինչպես հայտնեմ իմ շնորհակալությունը:

— Իմ ուղածն ել եղ ե, Աշխեն ջան,— ասացի յես,— դու վոչ
միայն պիտի սովորես, այլ ողնես մեղ, վոր քեզ նման անգրա-
գետ ու կիսագրագետ աղջիկներին ու կանանց լիկկայան բերենք...

— Յես դրա մասին վաղուց եյի մտածել,— ասաց Աշխենը
ժպտալով, բայց չեյի համարձակվում քեզ ասել, ով գիտի, մոտ-
ծում եյի, կարող ա բարկանա վրես...

— Եղ ի՞նչ ես ասում, Աշխեն ջան,— բացականչեցի յես մեր
խոսակցության սովորական չափից բարձր,— դու ինձ ողնես
հասարակական աշխատանքներում ու յես բարկանա՞՞ քեզ վրա...

— Ո՞վ ա իմանում,— նույն դուրեկան ժպտով ասաց նա,
— ախր մեր Սուրենն իր լիրաժին ասել ա չգնաս լիկկայան՝ թե
ինձ սիրում ես, խեղճ Անահիտն ել տանջվում ա եղ մտքից.
Համ ուզում ա սովորի, համ ել Սուրենին ա սիրում:

— Միթե դու մտածում եյիր, թե յես Սուրենն նման կլինեմ
քո վերաբերմամբ, Աշխեն ջան,— ասացի յես ջերմությամբ ու պո-
սովոր հպարտությամբ,— յես դեռ ավելի ուրախ ու յերջանիկ
կլինեմ, վոր դու իմ ամենախրաժ աղջիկը սաղ յերկրում, դրա-
գետ չինես, աշխարհի խեր ու չառը հասկանաս: Հալա թող մի
հաջողվի մենք ամուսնանանք...

— Արտուշ ջան,— Մի քիչ լռելուց հետո մի արտասովոր
մեղմ ու քնքույշ ձայնով խոսեց Աշխենը,— առաջինը քեզ յերկրոր-
դը՝ ուսումն եմ սիրում աշխարհում: Մի տեսակ սիրտս կտոր-
կտոր է՝ լինում, վոր տեսնում եմ մեր հարսը գաղթ կամ գերբ
կտրվալիս, ախր, ինչու յես ել չիմանամ եղ անտերը, վոր սաղ
աշխարհին լիս ա տալիս, սաղ աշխարհին իրար ա կապում: Իմ
փափաղն են կլինի, Արտուշ ջան, վոր համ դու լավ գրագետ
դառնաս, համ ել ողնես, վոր յես սովորեմ... Են ժամանակ մեղ
նման յերջանիկ...

— Չի ճարվի սաղ աշխարհում, Աշխեն ջան,— վողեվորված ու բռնն սիրով բացականչեցի յես և վաթաթվեցի նրան: Նա իմ աչքում մի քանի զլուխ բարձրացավ:

— Քո գեղեցիկ վառնաղն իմ վառնաղն ել և, սիրելիս,— մի փոքր լռելուց հետո ասացի յես շոյելով նրա մազերի սեվաթույր ջրվեժը:— Յես եղ մասին վաղուց եմ ծրագրել: Ես ձմեռ միասին վառվորենք, ինչքան վոք ուժ ունենք՝ կնովերենք ուսումին ու գիտության, դարնանը յես կզնամ չըջանային կենտրոնի տեխնիկումը, ու, թե հաջողացրի, քեզ ել կտանեմ Ենտեղ... դու միայն լավ սովորի:

— Լավ սովորեն իմ պարտքս ըլնի, Արտուշ ջան, յես մեր հարսից տատերը՝ սովորել եմ: Լիկկայանումն ել կսովորեմ:

Ու այս յերջանիկ հեռանկարով կրկին ջերմորեն համբուրվեցինք: Չեք կարող յերեվակայել, թե ինչպիսի անհուն յերանութամբ խլրտաց մեր հոգին...

Այնուհետեւ Աշխենն սկսեց հաճախել լիկկայան՝ իր հետ տանելով մի քանի ուրիշ աղջիկներին ու յերիտասարդ հարսների: Իմ յերջանկութունը վառարյալ եր ու անսխաբիներին: Քիչ եր մնում յերիտասարդ սիրտս պայթեր ուրախության ու հպարտության այն զգացումից, վոք ապրում էյի այդ ժամանակ: Իմ սիրած աղջիկը, նա, վոքին նվիրվել էյի բոցավառ սիրուս ամբողջ ուժով, ինձ հետ միասին հասարակական գործ ե կատարում, ողնում ե մեր կազմակերպությանը, մեր պետությանը... Վոք իմանաք ինչպիսի վարդազույն ծրագրեր ու պլաններ էյի կադմում մեր ապագա կյանքի մասին, ինչպիսի չքնաղ յերազներ էյին հյուսվում դրագետ դարձած Աշխենի շուրջը... Յես ել սկսեցի նոր ուժով ու նոր յեռանդով սովորել...

Կարճ ժամանակում Աշխենն այնքան առաջադիմեց ուսման մեջ, վոք արդեն վոքրիկ դրություններ եր ուղարկում ինձ՝ «Բարովադիր իմ սիրելի Արտուշին» վերնադրով: Յերիտասարդ ուսուցիչն ուղղակի դարձացել եր նրա ընդունակությամբ: «Սա ուղղակի շնորհավր աղջիկ ե» — ասում եր նա յերբեմն վողեվորված:

Այս ուսուցչի մասին արժի մի քանի խոսք ասել, վոքովհետեւ նա իմ պատմության մեջ շուտով բախտորոշ դեր ե խաղալու:

19-20 տարեկան միջահասակ ու գեղեցիկ կառուցվածքով մի յերիտասարդ էր նա՝ խեղացի ու կանոնավոր դիմագծերով և ուշ-բալիր հայացքով։ Նրա թուխ, նուրբ արտևանունքներով բոլոր-ված աչքերի մեջ անսահման մտերմության մի մշտական միայլ կար, դրավիչ ու ձգող մի վալլ, վոր իրեն եր քաշում առաջին հանդիպողին։ Նա կրակոտ կոմյերիտական էր, ամբողջովին նվիր-ված իր գործին։ Նոր եր ավարտել քաղաքի ինչ-վոր տառնամյակ և հակառակ քաղաքացի ծնողներին կամքին, աշխատանքի վայր եր ընտրել մեր հետամնաց գյուղը։ Այդած ու մեծացած լինելով քաղաքի կուլտուրական միջավայրում՝ նա վոչ միայն չեր խոր-չում մեզնից, այլև, ընդհակառակը, դարմանալի մտերմություն ու անկեղծութուն եր հանդես բերում գյուղացի յերիտասարդնե-րին նկատմամբ։ Այդ ուսուցիչն առանձնապես չատ եր սիրում ինձ։ Շարունակ ինձ հրավիրում եր իր սենյակը և յերկար ու առանց ձանձրութի դրույց եր անում ամեն տեսակ խնդիրների չուրջը։ Նա ինձ դաստիարակում եր՝ այս բառի իսկական իմաս-տով։ Ողնում եր դրադիտության մեջ, դրքեր եր տալիս կարդա-լու։ Մի խոսքով նայում եր ինձ ինչպես իր հարադատ յեղբորը։ Սկզբում յես քաշվում էյի նրանից։ Ինձ ճշում եր նրա կերթ, մաքուր հագուստը, սենյակի դասավորությունը։ Բայց չուսով մտերմացա նրա հետ, նա ինձ անկեղծորեն կշտամբում եր իմ ամաչկոտ բնավորության համար։ «Մենք կոմյերիտականներ ենք, Արտուշ, — մեղմ փաղաքշանքով ասում եր նա, — ինչ հարկ կա իրարից ամաչելու, չե՞ վոր մենք միասին ենք պայքարում մեր նոր կյանքի հաղթանակի համար, իսկ այդ պայքարում մտերմու-թյուն ու միաձուլություն և հարկավոր...»։ Մի քանի ամիս եր հարկավոր, վորպեսդի նա դառնա գյուղի յերիտասարդու-թյան սիրտը։ Նրա չուրջը համախմբվել եյին վոչ միայն կոմյե-րիտականները, այլև վողջ յերիտասարդությունը։

Ահա այս յերիտասարդ ուսուցչի մոտ եր սովորում Աշխենը։ Նա հենց սկզբից հիացած եր ուսուցչով և անկեղծորեն ասում եր իր տպավորությունները։ Դա ինձ դուր եր գալիս, կարծես թե Աշխենը գովում եր իմ մասերիմ յեղբորը։

Բայց ամեն ինչ այդպես հաշտ ու կանոնավոր չգնաց։ Մի որ ել, նրա լիկկայան հաճախելուց յերեք ամիս անց, Աշխենն որ ել, նրա լիկկայան հաճախելուց յերեք ամիս անց, Աշխենն ինձ կանչեց և հանձնեց մի փոքրիկ դրություն։ Նրա գեմքը բար-

կուլթյունից կարմրել եր, խիստ հուզված եր ու աչքերի մեջ նկատում էյի ներքին ցատումի միամիտ ցուրեր: Յես հանկարծակիի եյի յեկել նրա այդ տարրերնակ ալլայլմունքից և յերկար ժամանակ չփութված նայում եյի նրան:

— Ի՞նչ ե պատահել, Աշխեն, — հազիվ կարողացա արտասանել յես:

— Կարգա՛, — բարկուլթյամբ ու հանձնած դրուլթյունը մատնանշելով ասաց Աշխենը:

Բաց արեցի մի քիչ տրորված թղթի կտորը և նրա վրա կարգացի հատ-հատ ու գեղեցիկ դրված հետեւյալ բառերը.

«Սիրելի Աշխեն, յես քեզ սիրում եմ և անկարող եմ թաղցնել այն, ինչ թագցնում եյի ահա յերեք ամիս շարունակ: Յեթե համաձայնվես՝ մենք կամուսնանանք: Այն ժամանակ յես համիտենապես յերջանիկ կլինեմ...»

Յեւ, կարող եք յերեւակայել, տակը դրված եր ուսուցչի անունը... Յես վողջ մարմնով ցնցվեցի, աչքերս մթաղնեցին ու արյունն ալիպիսի ուժգնությամբ խիեց գլխիս, վոր քիչ մնաց ուշաթափվեյի:

— Դու եյիր ստիպում ինձ լիկլախան դնալ, — ասում եր Աշխենը խորին սրամտությամբ: — Տեսա՞ր վերջն ինչ դուրս յեկաւ: Ես ել մեր դոված ուսուցիչը...

Իսկ իմ մեջ հուզմունքն ավելի ու ավելի յեր դորեղանում: Մի ալիթարթում իմ պաշտած ուսուցիչն ալիպիսի թափով տապալմեց իր բարձունքից, վոր կարծես թե յես լսեցի այդ տապալման ձայնը: Խորը հարգանքը յայրկենաբար փոխվեց նույնքան խորն ատելության: Ուրեմն նա, այդ քաղաքի կրթված յերիտասարդը, յերեք ամիս շարունակ աչք ե ունեցել այն աղջկան, վորին յես տվել եյի իմ առնական հոգու ամբողջ սերն ու գուրդուրանքը, նա ցանկանում ե խել իմ ձեռքից իմ եյուլթյունը, իմ յերջանկությունն ու յլյանքը: Իսկ յես, հիմարս, նրան սիրում եյի յեղբոր պես, նրան համարում եյի իմ դաստիարակն ու ուսնորդը...

Այս ու սրա նման բազմաթիւ մտքեր արագորեն հաջորդեցին իրար և վայրկյան յեղավ, վոր յես պիտի կորցնեյի ինձ:

Բայց չուտով սկսեցի տիրապետել ինձ ու կարդալորել մտքերս: Առողջ տրամարանությունը, վոր ծածկված էր հուզ-

մունքի ահեղ ալեկոծությամբ, ինչպես արեւել՝ մշուշով, սկսեց
գանդաղորեն դուրս գալ ու լուսավորել կնճռոտ ու խառն խնդիր-
ները: Միթե՞ այդ յերկատասարդ քաղաքացին մեղավոր է, վոր
սիրել է Աշխենի պես մի չքնաղ ու աննման աղջկա: Ի՞նչ իմա-
նար նա, վոր Աշխենին սիրում եմ յես, վոր Աշխենի վողջ հոյ-
գերն ու եյությունը պատկանում են ինձ ու միմիայն ինձ: Նա
չի իմացել այդ մասին: Հակառակ դեպքում նրա անհուն աղնվու-
թյունն ու խելքը թույլ չէին տա այդպիսի նամակ գրելու Աշխե-
նին: Հարկավոր է միայն ակնարկով հասկացնել այդ մասին, կամ
ուղղակի գրությամբ հայտնել ճշմարտությունը և ամեն ինչ
կենսա իր սովորական հունով: Այս մտքերն այնքան հանգստացրին
ինձ, վոր յերբ Աշխենը հաստատուն ձայնով ասաց.

— Վաղը յես ել լիկիայան չեմ դնա, թող այդ ուսուցիչն
իմանա թե ում հետ դործ ունի:

Յես, պատասխանեցի հանդարտ ու սիրալիր.

— Սխալվում ես, Աշխեն, դու պիտի շարունակես սովորելդ:
Ուսուցիչը մեղք չունի: Նա չի իմացել, վոր մենք իրար սիրում
էնք: Նա շատ խելացի ու աղնիվ տղա քե, միայն հարկավոր է
նրան, վորպես այս գրութքան պատասխան, հասկացնել գործի
խսկությունը: Դրանից հետո նա կլինի նորից մեր գովելի ուսու-
ցիչը...

Աշխենը շփոթված ու զարմացած իմ հանգստությունից՝ ինձ
եր նայում:

— Ախր նա ինձ վրա ուրիշ աչքով է նայում, Արաուշ,— աս-
աց աղջիկը բարկությամբ:— Յես չեմ կարող նրա յերեոին նա-
յել...

— Վոչինչ, այդ ել կանցնի,— զարմանալի հանգստությամբ
համոզեցի յես:— Բաւական է, վոր նա իմանա մեր փոխադարձ
սիրո մասին:

Տարորինակ մերպով իմ մեջ առաջացել եր ուսուցչին պաշտ-
պանելու բուռն ցանկություն: Կարծես թե ուզում եյի վերականգ-
նել նրա այն մեծ հեղինակությունը, վոր քիչ առաջ շառաչե-
նով տապալել եր իմ աչքում: Միաժամանակ նկատում եյի, վոր
այդ բանը դուր չեր գալիս Աշխենին: Նրա դեմքի քիչ առաջիկա
բարկությունն ու ցատումը փոխվեց մի տեսակ տարտամ հուռա-
հատության: Ակներեւմարար նա դժգոհ եր ինձանից:

Բաժանելիս վերջին անգամ համբուրեցի նրան և խորհուրդ տվի անսլացման շարունակել դպրոց գնալը:

Այժմ ինձ աշխատեալ ե թվում, վոր իմ այդ որվա վերաբերմունքը վճռական դեր խաղաց մեր հարաբերությունների մեջ: Ո՛վ գիտե, գուցե իմ հանդուրժողական և պասիվ դիրքն ուսուցչի արտահայտած սիրո նկատմամբ զցեց իմ վարկն աղջկա առաջ և նրա ապրած հիասթափությունը հետադարձում ասվելի խորացաւ: Նրա վրեժի արդար ցանկությանը հաջորդեց իմ զարմանալի մեղմությունն ու, ինչպես նրան թվաց, թուլությունը, վորից նրա ներսում յերեմիի անվատահության բողբոջներ ծնեցին: Յես այս բոլորը յենթադրաբար եմ ասում, վորովհետեւ հետադարձում առաջացած մեր սառն ու անտարբեր հարաբերությունն սկսվեց այդ խոսակցությունից հետո:

Աղջիկն սկսեց նկատելի կերպով խուսա տալ ինձանից: Իհարկե, դրա պատճառը քիչ առաջ ասված հոգեբանական փոփոխությունը չէր միայն: Այդ փոփոխությանը նախորդել էյին ուրիշ շատ ու շատ հանգամանքներ: Աղջկա սրտի մեջ յերեմիի վաղուց եր ընկել էր յերիտասարդ ուսուցչի ջերմ սիրո առաջին վայժը: Նա աշխատել էր դիմադրել դրան: Մինչև անգամ գիմեց իմ ոգնությանը: Բայց յես վրձ միայն չհեռացրի նրան ուսուցչից, այլ ընդհակառակը, խորհուրդ տվեցի շարունակել դպրոց գնալը, վորպեսզի ուսուցիչը շարունակ իր աչքի առաջ լինի, և հզորանա սիրո առաջին, թույլ կայծը...

Յես միամտության չափ անխորձ եյի, վոր թափանցեյի այնորվա հուսահատ ու ոգնություն հայցող աղջկա հոգու խորքը, նրան ոգնեյի ուսուցչի հմայքին յենթարկվելու վտանդից:

Ստոնությունն սկսվեց և դա ինձ խորապես տանջում էր: Իհարկե, յես չէի կարող դրությունն անմիջապես բժրոնել և այդ ստոնության ճշդրիտ բացատրությունը տալ: Ուսուցչի մոտ սկսեցի սահալ հաճախել: Բնազդորեն ղդում էյի, վոր նա յե լի ներու իմ սիրո կործանման պատճառը. և այդ բնազդն իմ մեջ հետզհետե դարձեցնում էր մի խուլ ու խոր ատելություն:

Այդ որերին եր, վոր շրջկումը մեր վրոճերիտական բջից մի կոմյերիտական էր պահանջել քարտուղարական կուրսերին մասնակցելու, բլիջը վորոշեց ինձ ուղարկել: Յես համաձայնեցի մեծ ուրախությամբ: Գուցե ինձ քչում էր սիրած աղջկա վորոշ սառ-

նությունը, կամ ցանկանում էյի վրեժխնդիր լինել՝ նրան կարող
առի մեջ թողնելով...

Սակայն իմ յենթադրությունը սխալ դուրս յեկաւ: Իմ բա-
ցակայության ժամանակ, մոտ յերկու ամսիւ ընթացքում, ամեն
ինչ հեղաշրջւել էր: Ուսուցիչը հետզհետե տիրապետել էր աղջ-
կան իր խնայցիությամբ ու դրամւէությամբ: Իսկ աղջկա մեջ
ծաղած նոր սերն սկսել էր ավելի ու ավելի վարժամանալ, ծա-
վալւել ու իր ստուկերի տակ առնել ինձ...

Կուրսերն ավարտելու վերջին օրերն էյին, վոր ընկերներիցս
մի նամակ ստացաւ. «Սիրածիդ արդեն տիրել են, Արտուշ» գրված
էր այդ նամակում անողոք պարզությամբ:

Սիրտս լի դառնությամբ ու վոխով՝ դեպի ուսուցիչը, թողի
կուրսերն ու յեկա դյուղ: Գարնան պարզ ու դեղնեցիկ օր էր:
Հեռլից տեսնելով ծաղկավետ ու դարնան շնչով պայծառացած
բոլորը՝ մի խորին ախրություն ու ցալ գլացի սրտումս: Ո՞ւմ
համար են այդքան պայծառ ու քնքուշ արեւը, փարթամացած
բնությունն ու հարազատ դյուղը:

Դեռ դյուղ չհասած՝ հանդիպեցի Աշխենին: Գարնանային
թեթեւ զգեստով ու վերակրամանը ձեռքին նա հանդէս էր շտա-
պում: Կարող էք գլալ, թե ինչպիսի անհուն բերկրանքով ու
անդուստ կարոտով տկնց բաբախել իմ սիրտը: Թ՛վաց, թե այն
դուրս է պոկւելու իր տողից՝ վանդակված թռչունի պէս: Բայց
յերկինքը կարծես գլխիս փուլ յեկավ, յերբ նկատեցի, վոր նա
ցանկանում է ճանապարհը շեղել ու չհանդիպել ինձ:

— Աշխեն ջան, դոնե մի անգամ խոսենք իրար հետ, վերջին
անգամ, — ասացի յես անբնական ձայնով և ծայր աստիճանի
հուզված:

Իմ այդ արեւստեղան ձայնիցն էր, թե մի ուրիշ պատճա-
ռով — չգիտեմ, Աշխենը կանգ առավ և մռայլ հայացքով նայեց
ինձ: Այդ հայացքը նետի պէս ծակեց սիրտս: Դա առաջին ան-
գամն էր, վոր այդ չքնաղ աղջիկը, նա, վորին տվել էյի իմ ա-
նարատ սիրտը և վորի հետ արդեն մինչև անգամ հեռանկարներ
էյինք գծել մեր ամուսնության ու հետագա կյանքի մասին — ինձ
այդպիսի խոտությամբ էր նայում: Յէս բռնորովին հուսահատուե-
ցի: Յէս այնպես էյի անդոբացել նրա առաջ, իմ առնական, անընկ-

ճեղի ու ահագողու մարմինն այնպես երկուց յեկեկ, վոր թվում էր, թե մի վայրկյանում խլել էյին ինձնից այդ բոլորը:

— Ինչո՞ւ է եյիր սառտասխանում նամակներս, Ալիսն,— վերջին ուժերս հավաքելով հաղիվ արտասանեցի յես:

— Ինչ դործ ունեյի քեզ հետ,— սրաց նա չոր ու վանող տոնով և շուրճեց շարունակել ճանապարհը:

Այդ ժամանակ մի կատաղի զգացում ալեկոծեց ամբողջ եյուր-թյունս: Արյունն արագորեն խփեց դուրս և քիչ եր մնում դադանաբար հարձակվեյի այդ անուշահամ աղջկա վրա ու ծվատեյի նրան:

Այդ յերեմի նրանից եր, վոր ամբողջ հույսերս միանգամից փչրվեցին ժայռից ցած զլորվող հողակույտի պես, դուցե և նրանից, վոր իմ առաջ տեսնում եյի այն աղջկան, վորին այնքան մոտ ու մոտեցիմ եյի յերկու ամիս առաջ, այժմ ոտար ու խորթ...

Սակայն բարեբախտաբար զսպեցի ինձ: Գիտակցությունս կարողացավ տիրապետել զգացմունքներս վայրենի խաղին: Միայն կտրուկ կերպով արգելեցի նրան շարունակել ճանապարհը և սասցի ներքին հուզմունքս զսպած:

— Միթե՞ այդպես չուտ մոռացար խոստումներդ, Ալիսն...

— Ծաղը սառում ա, թող յես դնամ, հերս կրտրկանա,— բռնորովին ուշք չդարձնելով իմ խոսքերին, սառն ու անտարբեր ընդհատեց ինձ Ալիսնը: Յե՛տ հուսահատությունից այրվում եյի:

— Անդո՛ւթ,— սասցի յես դողացող ձայնով,— մեր սերը, մեր սարդ ու մաքուր սերը փոխարինեցիր քաղաքացու պսպղուն ու կեղծ սիրո՞ւ... Ինչո՞ւ եյի յես նրանից պակաս, ինչով նա դրավեց քո սիրտը...

— Շատ բանով,— ասաց աղջիկն ինձանից ազատվելով և այծյամի նման փութկոտ ու թեթեւ հեռացավ:

Կարծես նա դեմից եր փախչում,— նա քեզանից ամեն բանով ել բարձր ա,— հեռվից լսեցի նրա հնչուն ու կախարդիչ ձայնը,— նա դրազեա ա, դիտուն ու սաղ աշխարհը քննող... Դու անդրադես նա... անդրադ... դե՛տ հնչում եր նրա դյուրթիչ ձայնը, վոր այրում եր իմ վողջ եյությունը մի լափիչ կրակով: Գիտակցությունս մի բոսի դադարեց դործելուց, աչքերս շղթիցին և փոչինչ չկարողացա նշմարել առաջս: Ինձ թվաց, թե ուր վոր ե՛ս պիտի ընկնեմ և ուշաթափվեմ... Չնայած աղջիկն ինձանից շատ

չէր հեռացել, բայց յետ նրան ալլես չէի տեսնում,— միայն մի մշուշապատ սուրբեր եր յերեւում աչքիս՝ դաշտի հարթութեան վրա։ Ասես իմ ելությունն եր դատարկվել ու մշուշի կերպարանք առած փախչում եր ինձանից...

Նստեցի առաջին պատահած քարին և գլուխս առնելով յերկու ավեր մեջ՝ խոնարհված մնացի յերկար ժամանակ։ Վաղին չէի կարողանում մտածել, կարճես թե կորցրել էի մտածելու ընդունակութիւնը։ Այդպիսի տարօրինակ դատարկութիւն էի ներսում յետ յերեւեք չէի զգացել։

Չգիտեմ ինչքան ժամանակ անցավ։ Գուցե յերկար ել այդպես մնայի, յեթե անցորդ գյուղացիները չխանդարեցին։

— Արտուշ... այ տղա, բարով ես յեկել, եւ ի՞նչ ես եղպես կուշ յեկել քարի վրա,— ձայն տվեց նրանցից մեկը մոտենալով ինձ։

Յետ մեկեն զգաստացա, վորից առաջացավ մի ցավալինցնցում։ Այդ նկատեց գյուղացին և ավելի զարմացավ։

— Հիվանդ հո չե՞ս, Արտուշ,— ասաց նա հոգատար տոնով։

— Ձե՛, Սարգիս ջան,— ասացի յետ հազիվ ժպտալով,— լավ եմ... Միայն, վոնց վոր քունս տաներ, գիշերս չեմ քնել...

— Կուրսերդ լավ վերջացրի՞ր,— կրկին հարցրեց նա ամբողջովին չհանդստանալով։

Նրա կասկածոտ հաւացքը դեռ ինչ-վոր բան եր փնտռում իմ մեջ։ Յետ պատասխանեցի և վորպեսզի բոլորովին կորցնեյի իմ քիչ առաջվա աննորմալ դրութեան հետքը, ինքս սկսեցի հարցեր տալ նրան գյուղի կյանքից։ Սարգիսն սկսեց յեռանդով պատմել գյուղխորհուրդի աշխատանքների մասին. զովեց գյուղխորհուրդի նախագահին՝ զարնանացանի հաջող աշխատանքների համար։

— Թե դպրոցից ել կուզես իմանալ,— շարունակեց Սարգիսն ավելի յեռանդոտ,— ես վրասեմ, վոր մեր չրջանում հատը չճար-վող դպրոց ա դառել։ Աշակերտներն ես տարի կարգին բան սովորեցին։ Են որն ել ծնողական խորհուրդը, ՎորԹ նախագահ մի ինձ են արել, մի յով շնորհակալութիւն հայտնեց վարիչին... Իսկապես հողի տղա յա, Արտուշ ջան, սա վոր մի յերկու տարի ել մեր գեղում մնա՝ մենք փառալորվենք...

Խոսքն ինձ դժբախտացնող ուռուցչի մասին եր։ Խաղաղված դիտակցութիւնս դարձյալ արկածից ու մեջս կատաղի փոթորիկ

բարձրացաւ: Յեւ այլեւս չեյի լսում դյուղացուն, ականջներէս
սուռք կարծես հարյուրավոր թմբուկներ եյին նվագում:

— Կներես, Սարգիս ջան, գլուխս պտտւում ե, տուն դնամ...

— Հալիմ կարողացաւ ասել յես ընդհատելով դյուղացուն:

Յեւ արագորեն հեռացաւ նրանից: «Նա քեզանից ամեն բանով
եւ բարձր ա» հնչեց ականջիս Աշխենի վերջին խոսքերն ուսուցչի
հասցեյին, այս անգամ այնպիսի թունոտ ծաղրով ու ատելու-
թյամբ, վոր սարսուացի ամբողջ մարմնով:

«Այդ խորամանկ քաղաքացին դարձաւ իմ դժբախտության ու
տառապանքի պատճառը, — բուն ցատումով ու վշտով մտածեցի
յես: Աշխենը բոլորովին մեղք չունի այս բանում, նա միամիտ
ու տգետ աղջիկ ե, նրան խաբել են քաղաքացիներին սիրող ու
քաղաքով շլացող ծնողները: Նրան խաբել ե հենց ինքը՝ այդ ան-
սիրտ ուսուցչիչը՝ իր յայլուն շորերով ու սափրած գեմքով...
Ինչպես եւ հարգում եյի նրան... Ախր ո՞վ կկասկածեր նրա վրա:
Նույնիսկ նամակ եւ գրեցի, հայտնեցի նրան ամեն բան — վռչինչ
դուրս չեկաւ: Նա չխնայեց ինձ... յես եւ նրան չեմ խնայի...
Այս վերջին միտքը նոր ուժով ցնցեց ինձ մի անհավատալի կատա-
ղությամբ: Յես չեյի տեսնում դեմքս, բայց նա յերեւիլի ահռելի յեր
դարձել ու աչքերիս մեջ վառւում եր վրեժխնդրության մոլեղին
հուրը...

Յեւ մի վայրկյան սոսկալի թափով պտույտ կատարելով՝
մտքերս հաստատապես հանդեցին այդ դարհուրելի վճռին. «չխնա-
յել ուսուցչին»... Այդ ահալոր վճռն այնքան տրամաբանորեն
ներդաշնակեց իմ մտքերին ու հոգեկան կացությանը, վոր ինձ
թվաց, թե սովորական մի խնդիր ե, վոր պիտի կատարել առանց
բոսքի անգամ ուշանալու: «Թող գոռոզ ու անսիրտ Աշխենը պատժ-
վի չարաչար ե հասկանա, թե ում հետ գործ ունի, — պարզաբա-
նում ու հաստատում եյի ինքս ինձ իմ վորոշումը: — Թող այդ
քաղաքացի ինտելիգենտն եւ իմանա, վոր այստեղ սերը կանֆետ չե
վոր ուղած ժամանակ կոտորատիւից գնի ու դրպանը լցնի...»

Այսպիսի մտքերով յես քայլերս ուղղեցի ուսուցչի բնակա-
ւանը: Իմ մեջ ամբողջ ժամանակ մի միահեծան ու ամե՛հալու
գգացմունք եր ալեկոծւում — վրեժի ու սպառնության զգացմունքը,
անասնական այն կիրքը, վոր գլուխ ե բարձրացնում մարդու մեջ
վայրկենաբար, կտրելով հարյուրավոր դարերի ժամանակը,

նախամարդուց հասնելով աշխարհի մարդուն... Մառախլապատ աչքերիս առաջ յերկու ստվերներ ելին անընդհատ շրջում, — մի անսիրտ, դուռդ ու արհամարհող, բայց չքնաղ աղջկա և փոփոխ հազնված մի յերիտասարդի: Յեւ այդ յերկու ստվերներն ինձ հըռում ելին մի դիմացին գործի:

Փոքր եր մնացել, վոր հասնելի ուսուցչի սենյակին: Գնալով քայլերս արադացնում եյի — կարծես վախենում եյի, թե վորեւե արգելք կարող ե հետաձգել վճռիս կատարումը: Հանկարծ փողոցի մի անկյունից առաջս յելավ իմ ընկերներից մեկի ահագին գամփուր և ուրախության ու կարոտի խելագար վայնասունով փաթաթվեց ինձ: Յես հանկարծակիի յեկած սթափվեցի խելացի շան այդ բուռն բարեկամական վարմունքից և զարմանալի սիրով դրկեցի նրա գլուխն ու սեղմեցի կրծքիս: Նրա հետ յերեք տարի շարունակ յես վոչխար եյի սլահել մեր լեռներում: Նա մի չտեսնված դուրդուրանք ու սեր եր ցուցաբերում իմ նկատմամբ, լիզում եր դեմքս, ձեռքերս, առաջի թաթերը դցում եր ուսերիս ու շոյում գլուխս: Յես ել նրան եյի դուրդուրում անկեղծ սիրով:

Յեւ, զարմանալի բան, տարված մտերիմ շան վայրենի ու անարատ սիրո գրավիչ ցույցով, յես մոռացել եյի դալուս նպատակը: Իսկ յերբ, վերջապես շունն իջավ դրկիցս ու յես կրկին հիշեցի այն, ամբողջ մարմնովս մի ցուրտ սարսուռ ու ամոթանքի սուր զգացմունք անցավ: Այժմ չեմ կարող հոգեբանական այդ դժվարին անցման բացատրությունը տալ, մեկնաբանել այդ զարմանալի փոփոխությունը: Յերեւի արագորեն հիշեցի կյանքն իր ամբողջ չքնաղությամբ, վորին քիչ առաջ փակել եյի դիտակցությանս հետեւում ամուր փականքներով: Միրելի շունը զարթեցրեց իմ մեջ մեր հովվական կյանքը՝ անցկացրած լեռների ու բլուրների թափշապատ լանջերում, դունադեղ ծաղիկների մեջ... Աչքերս լայն բացվեցին կյանքի առաջ և յես արագորեն դիտակցեցի ինձ: Հենց այդ ժամանակ առաջս կանգնեց ընկերս՝ Վարդանը — իր յերկար մահակով ու հովվական թաղիքով: Նա նոր եր վոչխարը դյուռից հանել ու տանում եր դաշտ: Սիրտս մի անհասանելի կարոտով յեռաց. վորքան կուզեյի Վարդանի փոխարեն վերցնել այդ ահագին մահակը, հազնել թաղիքը և վոչխարի հետեւից ընկած դիմել դեպի իմ սիրելի ու անհոգությամբ լի լեռներն ու ձորերը...

— Արտուշ ջա՛ն, — բացականչեց հովիւը և մենք ջերմորեն գրկախառնուիցինք:

Այդ հանդիպումն ու սրտառուէ գրկախառնությունն իմ մեջ նոր թափով բորբոքեցին Վյանքի անհուն ծարաւը: Կարծես թե Վարդանի պիտի բազումներն իրենց սեղմումով վերադարձրին ինձ իմ կյանքի կեսը, լցրին ինձ նոր ու յերջանիկ բովանդակութեամբ: Նա սկսեց հարցեր տալ կուրսերի մասին, շրջանի աշխատանքների մասին: Մեծ սիրով պատասխանում եյի նրան: Յես հետզհետե վերադառնում եյի ինձ և այդ բանը մինեւրքին, անբացատրելի ու խորին ուրախութեամբ եր լցնում իմ ելուծյունը, յես նման եյի այն մարդուն, վորն իրեն ծովն և նետեւ բոպէյի վայրենի աղբեցութեան տակ, բայց փրկուել և մի աղատարար ձեռքով: Անցել և վայրենի բոպէն և վերադարձել և կյանքի կրկնապատկւած ու անհուն կարոտը...

Բայց, հանկարծ, բոլորովին անսպասելի, վարդանն ասաց.

— Նամակը կարդացի՞ր...

Յես դարձյալ ցնցվեցի յերազից հանկարծակի արթնացողի յերկյուզով: Խօսքը վերաբերում եր այն չարազույժ նամակին, վորով ընկերներս հայտնում եյին Աշխենի նոր սիրո մասին:

— Կարդացի, — մեծ տխրութեամբ ու տանջանքով ասացի յես և աղերսողին հայացքս հառեցի մտերիմ ընկերոջս վրա: Կարծես նրանից ողնություն եյի հայցում:

— Տեսա՞ր ինչ անարտություն արեց եդ անիրաւ աղջիկը, — դարձյալ խոսեց Վարդանը, — Ձեր մաքուր սերը գետնով տվեց...

— Յեւ այս խոսքերի հետ ինձ թվաց, թե նրա աչքերի մեջ պատվասիրութեան ու վրեժխնդրութեան կրակ փայլեց:

Այդ բանն ինձ և՛ հաճույք և՛ տհաճութուն պատճառեց: Համենայն դեպս յես շտապեցի վճիռս նրան հայտնել, հաւատացած լինելով, վոր նույն առաջարկը կանի Վարդանը: Այն ժամանակ դա վերափորական ու ամոթաբեր կլիներ ինձ համար:

— Բայց այդ բանը յես թույլ չեմ տա նրան մարտելու, — վճռապես ասացի յես այս անգամ վոչ ներքին ուժով, — թող քաղաքացի ինտելիգենտը չարածենա իր հաղթանակով... Յես վրեժս կլուծեմ նրանից... — Յեւ հակառակ իմ կամքի, ամբողջ մարմնով սկսեցի ցնցվել... Մեծ հուզմունքով ու ներքին տառնալով նայեցի Վարդանին: Կարծես թե իմ ամբողջ կյանքը կախված

լինէր նրա վերաբերմունքից։ Թող նա խրախուսէ իմ այդ արդար
ցատումը, հաւանութիւնն սա իմ վերոյման, ասիւ. «Ապրեա, Ար-
տուշ, իսկական իգիթի հոգի ունես ու իգիթի պես ես մտածում։
Շէ ե քո միակ միջոցը, մի՛ թող, վոր մեր լեռների քնքուշ ծա-
ւիլը վայելի քաղաքից յեկած խորամանկի մեկը»... Այն ժամա-
նակ իմ մեջ կրկին վրերադառնա քիչ առաջվա մոլեգնած նախա-
մարդը, յես հարյուրապատիկ անգամ ավելի կլցվեմ՝ վրեժով ու
ստեղծությամբ և առյուծի ուժով կգործեն իմ ձեռքերը...

— Եդ վո՞նց ես մտածում, Արտուշ, — հանկարծ հնչեց հովիւի
ղարմացած ու առնական ձայնը և նրա արեւլից սեւացած դեմքը
միանգամից կնճռոտակց։

Արտուս մի սուր ծակոց զգացի։ Հովիւը շարունակեց.

— Լա՛վ են քեզ դաստիարակել ևս յերկու ամսումը — խոսք
չունեմ։ Լա՛վ կոմսոմոլիստ ես ու նոր կենցաղ կառուցող։ Եդ
նոր իգիթությունն ո՞վ ա քեզ սովորացրել, Խորհրդային Իշխա-
նությո՞ւնը, թե՞ մեր բջիջը։ Ուղում ես մի աղջկա համար սպա-
նել վրոյսերիտական ուսուցչի՞ն։ Ենպիսի մարդու, վորին սաղ
գլուղը պաշտօնւմ ա...

Յես գլխահակ ու ամոթահար կանգնել եյի Վարդանի ա-
ռաջ և սրտի անհանգիստ բարախումով լսում եյի նրան։ Իսկ
նա հետզհետե ավելի յեր վրդեպորվում։ Մի՞թե ուսուցիչը մեղա-
վոր ե, վոր սիրել և այդ աղջկան, ինչո՞վ ե մեղավոր, վոր
աղջիկը յեղել ե իմ սիրածը։ Բայց նա ի՞նչ իմանար այդ մա-
սին։ Հենց յենթադրենք թե գիտեր ու դարձյալ սիրել ե։ Դրա
համար յես պիտի դրկեմ նրան իր ծաղիկ հասակից, նրան պիտի
վռչնացնե՞մ։ Չե՞ վոր նա մեծ ոգուտ կարող ե տալ մեր յերկրին։
Չե՞ վոր դրանով յես թշնամուն կուրախացնեմ՝ պակսեցնելով իր
դեմ ակտիւ կերպով պայքարողներէից մեկին։

Այսպէս հառոտառ ու ամոռ տրամաբանությամբ եյին հնչում
այդ կիսադրադետ հովիւի խոսքերը, վորոնք ինձ ճշտում եյին
անողոր ծանրությամբ։ Կարծես թե յես իմ դատաւճիռն եյի
լսում մի անդուլթ դատաւորից։

— Վարդան ջան, — ասացի յես հուզված ու մի տեսակ ինձ
պաշտպանելու տոնով, — ախր մի հատկացիր իմ դրութիւնը,
հատկացիր, վոր ինձ մահն ավելի կսաղեր, քան եդ աղջկանից

բաժանվելը: Դու չդիտես, թե ինչպիսի սիրով եմ յես նրան սիրել... Յեվ սկսեցի ամեն ինչ մանրամասն սրտով: Կուտակված մաղձը հորդում եր վերջին ուժով: Այլևս անհնար եր տիրապետել նրան: Առանձին դույնով նկարագրեցի Աշխենի քիչ առաջվա հանդիպումը, նրա դաժան սառնությունն ու արհամարհանքը. նրա փախուստը ինձանից ու վերջին բառերը— «Նա չատ է քեզանից բարձր... դու անդրադես ես...»— յես հիմա վիսպակենդան եմ, վարդան ջան, ել ինչով կարող եմ առողջացնել վերված սիրտս— վերջացրի յես հուզիչ սրտմտությամբ:

— Վրեժով, — պարզ ու շեշտուն ձայնով արտասանեց հովիվը ուղիղ նայելով աչքերին: Յես շփոթվեցի: Ինձ թվաց, թե նա համաձայնեց իմ վճռի հետ և ես մ' դասավորում եյի մտքերս նրա նոր փառաբերվածները (իմ վճռի ոգովն) լսելու, յերբ նա շարունակեց, — այո՛, իսկական վրեժով: Թե տղամարդ ես ու խելք ունես գլխիդ, դու ել առաջ գնա, զարդացիր, աչխարհի խերն ու շառը հասկացիր, ողուտ տուր մեր պետությանն ու կյանքին, թող քեզ ել հարդեն մարդիկ, վոնց վոր եդ ուսուցչին: Թե կարող ես՝ նրանից ել առաջ անցիր ու մի ուր ել կանգնել: Ինչպիսիք առաջ ու ասա — այ, յես ել դրադես եմ ու մարդ, նիր Աշխենի առաջ ու ասա — այ, յես ել դրադես եմ ու մարդ, ել չպարծենաս քու ամուսնու ուսումով... Թե ինձ հարցնես՝ իսկական վրեժն ետպես իլինի: Թե չե՝ անասունի պես գնաս սպանություն անես, անբախտացնես համ տղային՝ համ աղջկան, պետությունն ել քեզ նստացնի ենքան ժամանակ, վոր եդ կոնքերիդ ուժը հալվի, գլխիդ խելքը սրկալի, — այ քեզ իշի հերոսություն...

Յեվ սրտաբաց քրքջաց Վարդանն իր հետևյալության վրա: Յես ամոթի ու խղճի խայթից գլուխս կախ եյի գցել և չեյի համարձակվում նայել նրան:

Բարեբախտաբար հոտը բավականաչափ հեռացել եր մեզնից: — Դե՛, յես գնամ վոչխարին համեմ, — ասաց Վարդանը, — իսկ դու գնա տուն, հանգստացիր: Հետո չատ կխոսենք:

Յեվ յերկար մահակը վերցնելով՝ թեթեվ քայլերով հեռացավ ինձանից, ձայնի խրոխտ կանչով սաստելով հոտից բաժանված ածեղին:

Բաժանվելով Վարդանից՝ միևեցի արագ, վեհերոտ քայլերով շտապել տուն: Յես ամաչում եյի ինքս ինձանից: Ինձ թվում եր,

վոր անց ու դարձ անող դյուղացիները գիտեն իմ քիչ առաջվա վճռի մասին և ծիծաղում են ինձ վրա...

Յես այլևս այն կայտառ ու կենսութախ յերկտասարդը չեյի: Մի խորը թախիծ ու տրամուլթյուն եր համակել ինձ: Վոչ մի բանով չեյի կարող փոխարինել իմ առաջին, հասուն սիրո ցավալի կորուստը: Յեւ այդ գիտակցությունն ինձ տանջում եր: Դարձել էյի լուսկաց ու մտախոհ: Մի տեսակ խեղճություն ու վհատություն եր ախրել ինձ, վորից անհանդստանում եյին թե՛ ընկերներս և թե՛ մանավանդ ծնողներս: Մայրս ուղղակի տաղնապի մեջ եր: Նա շարունակ իմ շուրջն եր պտտւում, գիշերները նստում եր գլխալեքելս ու թազուն ձեռքը դնում եր ճակատիս: Զլինի՞ թե յես հիւլանդ եմ: Խեղճ մայրիկ. նա զրկվել եր հանգստությունից ու քնից:

Բայց վո՛չ, իղուր եմ փորձում այդ շրջանում ապրած իմ հոգու վողջ տվայտանքները պատմել ձեզ: Դա գիտնական հոգեբանի գործն է: Ավելի լավ է յես իմ պատմությունն ավարտեմ, մանավանդ, վոր չատ յերկարացրի ու մյուս ընկերներն ել յերեւիլի դասավորեցին իրենց հիշողությունները:

Բարեբախտաբար հոգու այդ մեղամաղձոտ ու հուսահատ վիճակը յերկար չտեւեց: Հանկարծ ինձ կլանեց մի անհոգ ու անզուսպ ծարավ — ընթերցելու և սովորելու ծարավը: Բուռն թափով նվիրվեցի գրքին, — կարծես նրա մեջ էյի ուզում թաղել իմ վիշտն ու տրամուլթյունը: Սկզբից ել ասել եմ, վոր յես սերում էյի դիրքը: Բայց այս անգամվա սերն ու նվիրվածությունը բոլորովին տարբեր էյին: Այս անգամ յերկտասարդական բոցավառ վողջ հույզերս ու կամքս կենտրոնացան գրքի վրա: Յեւ հանկարծակի նկատեցի, վոր արագ կերպով առաջ եմ գնում, վոր ալևս անհատկանալի ու ոտար չեն այն հաստակող գրքերը, վորոնցից մի ժամանակ յերկյուղ էյի կրում:

Կարո՞ղ եք յերեւակայել — այդ բանն սկսեց հետզհետե՛ հանդստացնել հոգին ու մեղմել վիշտս: Ընկած գրքերի լայնածավալ, գրավիչ ու մանավանդ նոր միջավայրը, մոռանում էյի յերբեմն այն կսկիծը, վոր տանջում եր ինձ: Հետո սկսեցի գրքերից ստացած տպավորություններս հաղորդել ընկերներիս: Նըրանք վողելորովում էյին անկեղծորեն, ազա՛ծ ծարավով կլանում

եյին իմ ամեն մի պատմածը և հիանում եյին իմ առաջադի-
մությամբ: Ինքս ել սկսեցի աշխուժանալ: Յեւ, չգարմանաբ,
ինքս զգում եյի իմ վերափոխումը... Բայց շուտով բոլորովին
անսպասելի ու տարօրինակ, ուսման ծարավն ինձ ստիպեց դու-
ղից դուրս գնալու ծրագիր մշակել... Ուշում եյի հեռանալ դու-
ղից, այն հարադատ միջավայրից, վորտեղ անց եյի կացրել իմ,—
չնայած ծանր ու բատրակային, բայց վառ հիշողություններով
հարուստ մանկությունն ու կոմյերիտական պատանեկությունը:
Տանջում եր ինձ այն ամենը, ինչ հիշեցնում եր նրան, այն ան-
գութ ու խստասիրտ աղջկան...

Դիմեցի չրջկումին, վոր ինձ աջակցի քաղաք դալու և ընդուն-
վելու բանֆալում՝ սովորելու համար: Քաղաքը... այժմ նա
գծագրվում եր իմ ուղեղում, վորպես լուսավոր մի փարոս, մի
հաղթական վայր, վորտեղից կարելի յե լրացնել այն ահագին
թերությունը, վոր իմ դժբախտ սիրո պատճառ դարձավ:

Ամեն ինչ հաջող գնաց: Քաղաքում հանդիպեցի իմ մանկու-
թյան ընկերներից մեկին, վոր սովորում եր ինչ-վոր տեխնիկու-
մում: Նա շատ ոժանդակեց ինձ: Բայց բանֆալում ընդունվելը
շատ նեղություն պատճառեց: Քննությունները չեյի բռնում,
իսկ քննող ուսուցիչները չեյին հասկանում իմ նպատակն ու հո-
գին:

Սկսեցի սովորել: Իմ մեջ մի դարմանալի վրեժխնդրության
վոթորիկ եր բարձրացել: Յես կլանում եյի գիտությունն այս
բառի ամենալիակատար իմաստով: Կարծես թե նրա— այդ գիտու-
թյանը տիրապետելու մեջ կլուծվեր իմ վրեժխնդրության զգա-
ցումը... Չե՛, սա մի տարօրինակ յերեւույթ և մարդու վայն-
քի մեջ, մի անցողիկ ետապ, վորից վորքան հեռանում ես, այն-
քան անհասկանալի ու մութ և դառնում այն և միաժամանակ
քաղցր:

Վերջապես անցավ վեց տարի և ահա, յես գտնվում եմ ձեզ
մոտ ու իմ սիրո պատմությունն եմ անում...

Արտուշը վերջացրեց իր պատմությունը և մռայլ հայացքը
հառեց սեղանին դրված ջրով լիքը բաժակին: Նրա մեջ մի ճանճ
եր ընկել և թեվերը թափահարելով՝ աշխատում եր դուրս գալ
ջրից:

Սենյակում տիրել եր մտախոհ ու դուստլ լուություն: Կարծես

վոր վոր չէր համարձակվում խանդարել այն, վոր լցվել էր պատկառանքով ու լրջությամբ: Նույնիսկ Արտավազդը, վոր այդպիսի ժամանակ առաջինն էր մեջ ընկնում ու մի կոմիկ նախադասությամբ կամ ժեստով զվարճացնում ամենամուսուլ դրությունը, նա էլ էր յենթարկվել Արտուշի պատմությանը: Կամ, ո՛վ գիտե, դուքն այդ ժամանակ յերջանիկ ասոցիացիայով նա հիշում էր իր «Նե»-ին և նրա հավատարմությունը համեմատում քիչ առաջվա պատմության հերոսուհու հետ...

Աղջիկներն էլ եյին զգացվել: Նրանց հայացքից հաստատ կարելի էր յեղբակացնել, վոր յուրաքանչյուրը, մանավանդ կարճահասակ ու տղեղ Վարդուշը, վճռականապես դատապարտում էր Ալիսինի քայլը, անհեթեթություն էր համարում այդպիսի հրաշալի յերկտասարդից հեռանալը... Բոլորիս հայացքը հառել էր Արտուշին՝ այդ հաղթանդամ, խոհուն տղամարդուն, վորն այժմ ավելի ուժ, հաստատակամություն ու խելք էր արտահայտում...

Հանկարծ յես նայեցի իմ պահարանին ու ցնցվեցի: Պահարանի վրա ընկած էր իմ մտերիմ ընկերոջից ստացած այդ որվա հեռագիրը, վորով նա ծանուցում էր իր գալուստը: Յես իբր թե նրան պիտի դիմալորեյի: Բայց ահա արդեն նրա գալուց յերեք ժամ անցել էր ու յես դեռ մեր ժամանցով եյի զբաղված: Ընկերական զվարթ կատակներն ու մանավանդ Արտուշի պատմությունն ինձ բոլորովին կլանել եյին և յես մոռացել եյի իմ մտերիմին դիմալորելը: Դա ամոթի մի սուր զգացմունք առաջացրեց իմ մեջ: Ընկերս նամակով էր խնդրել, վոր դալիս ե կնոջ հետ և շատ զոհ կլինի, վոր իրենց դիմալորեմ կայարանում: Մեկ վորոշեցի վեր կենալ ու դնալ, բայց մտածելով, վոր նրանք վաղուց յեկած կլինեն ու իրենց տուն դնացած, թողեցի այդ վորոշումը: «Վոչինչ,— մտածեցի ինքս ինձ,— ի՞նչու եմ կասեմ իրողությունը և նա հարկավ, այնքան ազնիվ ու նվիրված ե ինձ, վոր չի բարկանա իմ անթույլատրելի անփութության վրա: Դե, վոր չի բարկանա իմ անթույլատրելի անփութության վրա: Դե, նա անսպասան կհասկանա ուսանողներին այս հանդիսավոր որերի խառնակ մտքերն ու տրամադրությունը»: Այս մտքերով հանգրստացրի ինձ և վճռեցի նստել մինչև ժամանցի վերջը: Ով գիտե, հետո ով և ինչպիսի հետաքրքիր պատմություն անի...

— Հիանալի ու սրտառուչ պատմություն էր,— լուրջությունը

խզեց Սիրուշի հնչուն ու առույգ ձայնը: Դրանից մի տեսակ աշխուժացում անցավ ամենքի վրայով, կարծես ազատվեցին ինչ-վոր կաշկանդումից:

— Հրաշալի թեմա կլինի մի թե՛՝ պատմվածք, — դռնեց Արտավազը ծիծաղ առաջացնելու ակնհայտ նպատակով, — թող պոետ թխաչյանն այս մասին անպայման գրի, մրցանակի կարժանանա:

Առաջացավ զվարթ քրքիշ, իսկ յերբ մի քիչ խաղաղվեց, պոետ թխաչյանն ասաց իրեն հատուկ կոմիկական լրջությամբ.

— Այն ժամանակ Արտավազը կարծեմ թույլ կտա, վոր Արտուշի պատմածի մեջ իրեն եւ մտցնեմ վորպես թեթեւ հերոս՝ մոռյլ տեղերում ծիծաղ առաջացնելու համար: Թե չե Արտուշի պատմության մոռյլ տեղերը չատ կգրվեն ընթերցողների ջղերը...

Այս անգամ պոկվեց մի անյուսպ ու յերկարատե ծիծաղ:

— Կեցցե՛ս, թխաչյան, — ասացին մի քանիսը, — պոետին հատուկ սրամտություն ունես:

— Յեւ ղա միակ յերաշխիքն և նրա մեծ բանաստեղծ դառնալուն, — հարեց անմիջապես Արտավազը, վորին հաջորդեց ալիքի աշխուժ ծիծաղ:

Իսկ, ըստ յերևույթին, Արտավազը դրանով չբավարարվեց. նա ուրիշ ավելի զորեղ սրամիտ նախադասություն եր մտածել պոետի գեւ և յերբ ծիծաղը մի քիչ հանդարտվեց, նա ասաց՝

— Գո գրիչը դեռ այնքան ուժ չունի ինձ նկարագրելու համար, հարգելի պոետ, — այս բառը նա կոպտորեն չեւտեց, — դեռ մի քիչ վտրեբերիք վրա ամբողջ, պատի թերթից — բարձրացիր «Հարվածային Ուսանողին», նոր ինձ վրա գրիչ փորձիր... Գրքիջը նոր ուժ ստացավ: Կարծես մի հսկա փուքսով բորբոքեցին մի մեծ ոջախ:

— Տղաներ, սպասե՛ք, — հանկարծ խոսեց Վարդուշը, վոր քիչ եր ծիծաղում ու յերեւի ամբողջ ժամանակ մտածում եր Արտուշի պատմության մասին:

Լուրջ տոնով ասված այդ յերկու բառը խաղաղեցրին մեզ:

— Չխմացանք, թե ինչ յեղան ուսուցիչն ու աղջիկը, — չաբունակեց Վարդուշը դիմելով Արտուշին, — պատմությանդ այդ մասը մի քիչ լրացնելիք լավ կլիներ:

Այդ ժամանակ դուռը թակեցին: Բոլորիս հայացքը հառեց դռան կողմը: Հանրակացարանում ապրողներս զգացինք, վոր թակողը դրսի մարդ է և, ըստ յերևույթին, խիստ քաղաքավարի... մեր հարեան ուսանողները կամ չեյին թակի և կամ թակելն ու ներս մտնելը մեկ կլիներ:

Ինչ-վոր նախազգացումով ինձ թվաց, թե դա իմ ընկերը կլինի: Բայց յերբ այդ նախազգացումը հասավ ուղեղին—վճռապես ժխտվեց: Ընկերս հիմա վայելում էր ծնողների կարոտալի փայլալայնքները: Ամբողջ մի օր զնացքով ճանապարհ էր յեկել:

Դուռը կրկին թակեցին, այս անգամ քիչ ավելի ուժեղ, բայց միշտ տակտով:

— Համեցեք,—ասաց Արտավադը տեղից վեր կենալով և օղատրաստվելով դիմավորել յեկողին:

Վոչ վոք ներս չմտավ: Թակողը յերեւի պահանջում էր, վոր ներսից դուռը բաց անեն. Արտավադն այլևս չհամբերեց և շտապով, մի քիչ ջղային նետվեց դռան կողմն ու դուռը բացեց:

Նեղ ու մութ միջանցքում նկատվեց մի մարդու սովեր և լսելի յեղավ հետեյալ նախադասությունը:

— Այս սենյակումն է ապրում ուսանող Մովսանը:

— Այստեղ է,—ասաց Արտավադը սառը քաղաքավարութեամբ:

Յես իսկույն ճանաչեցի ընկերոջս, վեր թռա տեղիցս և միջանցք դուրս գալով սիրով փաթաթվեցի նրան: Ներսում խոսակցությունն ընդհատվեց: Մի քանիսը նույնիսկ դուրս յեկան տեսնելու մեր մտերիմ ընկերական հանդիպումը: Սովորական հարց ու բարեւից հետո յես նրան ներս տարա, վորպեսզի ծանոթացնեմ ընկերներին հետ, հետո չորերս հագնեմ ու դուրս գնանք զրոսանքի:

Ներսում տղաները աշնպես եյին տեղավորված, վոր նա տեղբուրս պիտի ծանոթանար Արտուշի հետ:

— Խորեն Գրիգորյան,—ասաց ընկերս և ձեռքը մեկնեց Արտուշին: Արտուշն անմիջապես չբարեկեց, նկատելի կերպով ցնցվեց և զարմանք ու հետաքրքրություն արտահայտող հայացքը հառեց Խորենի վրա: Անհարմար դրություն էր ստեղծվել թե ինձ, թե՛ մանավանդ Խորենի համար, նրա ձեռքը մի քանի վայրկյան կախվել էր ողի մեջ անպատասխան: Վերջապես Արտուշն ասաց.

— Խորեօն... այ քեզ բա՛ն... Մի՞թե նա յե... Բայց ինչպե՞ս, — նա խոսում եր ինքն իր հետ. մի տեսակ հանկարծակի խելագարվածի տպավորութիւն եր գործում: Բոլորն ապշել էյին.

— Ինչո՞ւ յեք զարմացել, ընկեր, — ստիպւած ասաց Խորենը ահամա ժպտալով:

Նրա դեմքի վրա անհանգստության նշաններ կային:

— Ներողութիւն, ընկեր, դուք, — ասաց Արտուշը ավելացող հուզմունքով, — դուք Դարալադյազում աշխատե՞լ եք:

— Այո՛, — պատասխանեց Խորենը:

— Ընկեր ուսուցիչ, ընկեր Խորեն, — բացականչեց Արտուշն ու իր հուժկու բազուկներով գրկեց Խորենին: Յե՛վ այդ այնքան արագորեն ու անսպասելի կերպով կատարվեց, Վոր բոլորս ել շփոթվեցինք:

— Յես Արտուշն եմ, ընկեր Խորեն, չե՞ս ճանաչում:

— Արտու՛շ, սիրելի Արտուշ, — ասաց Խորենը յեղբայրական դուրգուրանքով, — ինչքան ուրախ եմ, Վոր քեզ այստեղ, այս միջավայրում եմ տեսնում:

Բոլորս ել սկսեցինք բանի ելուծիւնը կամաց — կամաց հասկանալ: Բայց վոչ վոք վոչինչ չեր ասում: Վոչ վոք չեր համարձակվում խանդարել այդ հուզիչ մտերմության խանդավառ ցույցը: Մի քանի րոպե տնկեց, մինչև վոր Արտուշը դարձաւ մեզ.

— Մի քիչ առաջ Վարդուշն ինձնից հարցնում եր ուսուցչի մասին: Ահա նա ինքը թող այժմ պատմի իր պատմութիւնը:

— Ուրեմն այդ ուսուցիչը Խորեօնն ե յեղել, — ասացի յես մեծ զարմանքով:

— Այո, — պատասխանեց Արտուշը, քո ընկեր Խորենը, — վորին դու այսօր պիտի դիմավորեյիր:

— Խորեն, — դիմեցի յես ընկերոջս, — չի՞նի կինդ՝ Աշխենն ել այն աղջիկն ե, վորի մասին պատմեց Արտուշը:

— Չգիտեմ ինչի ե ինչ աղջկա մասին ե պատմել Արտուշը, — ասաց ընկերս հանդարտ, — միայն նա ճանաչում ե Աշխենին, նրանք միեկնույն գյուղից են...

— Մի՞թե՞, — բացականչեցին այս ու այն կողմից ամբողջովին վերահասու լինելով իրականութեանը:

Իսկ յես մտքումս սկսեցի ինձ մեղադրել, թե ինչպես եր, Վոր հենց սկզբից, յերբ Արտուշն իր պատմությունն արեց ու Աշխենի անունը տվեց, յես ամեն ինչ չհասկացա:

Սկսվեց մի աշխույժ ու մտերիմ հանդիպում տղաների և խորենի հետ: Բոլորը սեղմում էին նրա ձեռքը վաղածանոթի համարձակությամբ ու մտերմությամբ:

— Մենք ձեզ հետ քիչ առաջ ծանոթացանք, յերբ դուք դեռ աչտակել չեյիք, — ասաց պոետը ժպտալով:

— Ինչպե՞ս, չլինե՞ր Արտուշը բան ե պատմել, — նույնպես ժպտալով հարեց խորենը:

— Այո, նա ամեն ինչ պատմել ե մեզ:

— Այն դեպքում, ընկերներ, — ասաց խորենը, — դուք յերևի հետաքրքրվեք Աշխենով, այն աղջկանով, Վորի շուրջը պտտվել ե Արտուշի շուրջը: Նա դռանը կանգնած ե. մենք Մովսիսի հետևից միասին յեկանք:

— Ի՞նչ եք ասում, — բացականչեցին այս ու այն կողմից, անհուն Վոգելիմորությամբ, իսկ Արտավազը նետվեց դուրս՝ Աշխենին կանչելու:

— Զարմանալի պատահականություն, — սկսեց խորենը, — ահա վեց տարի յե, ինչ չեյի տեսել Արտուշին, և այժմ տեսնում եմ այսպիսի զարմանալի շրջապատում, իմ մասին պատմություն անելիս: Ով գիտե ինչ մոռյլ դույներով ե ներկայացրել ինձ, — ավելացրեց խորենը անընդհատ ժպտալով:

— Անարդարացի յեք Արտուշի նկատմամբ, ընկեր խորեն, — խոսեց Գոհարիկը: — Նա ձեզ այնպիսի վառ դույներով ու դրական դժերով ներկայացրեց, Վոր նույնիսկ շատերը չափազանցություն համարեցին:

— Յես կատակ եմ անում: Մենք մտերիմներ էյինք իրար: Յես դուռը ու ամենից շատ Արտուշին էյի սիրում: Թերևս նա էլ՝ ինձ: Բայց վերջում, մեղանից դրեթե անկախ, դեպքերն այնպես դասավորվեցին, Վոր Արտուշն սկսեց ինձ հետ թշնամանալ:

— Յերբեք յես քեզ իմ թշնամին չեմ համարել, խորեն, — ասաց Արտուշը սրտմտանքով — ճիշտ ե, յես մտածել եմ վրեժս լուծել քեզանից, սպանություն ե անցել գլխովս, բայց այդ ամենը յեղել ե վաղանցիկ ու նույնիսկ բոսնյակա՛ն: Դա մինչև անգամ խանդավաճ դատողության արդյունք ե յեղել: Նորմալ

վիճակում յես քեզ միշտ ել հարդել եմ: Իսկ քեզ հետ չեյի խոսում, վորովհետև սիրտս արգելում եր...

— Հայտնի յե և քեզ, Արտուշ, և ինձ, վոր այն ամենը, ինչ տեղի ունեցավ—իմ ցանկությունից ու կամքից դուրս եր: Գուցե այս հանդամանքն եր ստիպում քեզ ներողամիտ լինել իմ հանդեպ:

— Ինչպես թե ձեր ցանկությունից ու կամքից դուրս եր,— ընդհատեց Վարդուշը, վորին հենց սկզբից ել անհանդատացրել եր Արտուշի պատմությունը:— Միթե՞ դուք ձեզ պատճառ չեք համարում Արտուշի սիրտ անհաջողության:

— Որչեկտիվորեն այդ այդպիսի է, որիորդ,—պատասխանեց Խորենը ներողամտությամբ նայելով Վարդուշին:—Բայց հավատացեք, վոր յես այդ անհաջողությունը չեմ ցանկացել, վոր յես այդ մասին իմացա միայն այն ժամանակ, յերբ, ինչպես յասում են, բանը բանից անցել եր:

Խորենն սկսեց պատմել, թե ինչպես է սկզբում հանդիպել Աշխենին, ինչպես է տարվել նրա բացառիկ գեղեցկությամբ ու ընդունակությամբ: Կարճ ժամանակում մի վիթխարի հեղաշրջում է կատարվում նրա ներսում: Այնպես վոր յերբ հետո իմանում է Աշխենի ու Արտուշի սիրտ մասին, այլևս ոչ է լինում, մտաւիանդ վոր Աշխենն ել սկսել եր հետաքրքրվել իրենով: Մինչ այդ Արաւիազդի ուղեկցությամբ ներս մտավ Աշխենը: Յես Աշխենին վաղուց դիտելի, լինելով իմ ընկերոջ ամուսինը՝ նա մտերիմ եր նաև ինձ հետ և յես նրան շատ եյի հարգում: Բայց այս անգամ նա ինչ—վոր առանձնակի ուժգին տպավորություն դործեց: Նա հաղել եր պարզ, բայց ճաշակով: Դեղնադույն մետաքսյա զգեստը, վոր անչափ սաղում եր նրա մի քիչ դալուկ դեմքին, մի չքնաղ արտահայտություն եր տվել այդ նախկին գեղջիկուհուն, վոր քիչ առաջ բոլորիս համար պատկերացել եր իր դյուղակիան տարազի մեջ: Յերկու հասո գիսակները, վոր խնամքով հարդարված իջնում էյին գեղեցիկ ուսերից, նրան նմանեցրով հարդարված իջնում էյին գեղեցկուհիներին: Այժմ եր կարծես, վոր յես նրա մեջ ինչ—վոր գեղջիկային ու պարզամիտ բան նկատեցի:

Բոլորի վրա Աշխենն ուժեղ տպավորություն դործեց: Սիրուշը հառաչեց ու զարմանքով լի հայացքն ուղղեց Աշխենին:

Գրիգորը, վոր հասեալիկական հարցերում իրեն ներկայացնում եք վորպէս «գեղեցիկագետ» — շիտիկել եր Աշխենի հանդեպ ու յերևի մտքում չեր կարողանում հաշտուիլ այդ կարգի գեղեցկութեան վիաստի հետ... Աշտի դեմքն արտահայտում եր խորին կասկածամտութիւն. նա ըստ յերևուիթին չեր կարողանում համեմատել Արտուշի պատմութեան աղջկան՝ իր առաջ կանգնածի հետ:

Բայց Արտուշի վրա ազդեցութիւնն ալիւրի ցնցող և ուժգին եր: Նա չնայած պատրաստուիլ եր Աշխենին ընդունել և նույնիսկ մտածել եր այն բոլոր արտահայտութիւնները, վոր պիտի ասեր նրան հանդիպելիս, բայց Աշխենի ներկայութեամբ ամեն ինչ խառնվեց նրա ուղեղում, մտքերն ընդհատեցին իրար՝ ծածկվելով հուզմունքի ծովացող ալիքներով և նա մինչև ականջներին ծայրը կարմրեց: Յերևի նրա սրտում շարժվեց սիրո այն ջերմ ու անմարելի զգացմունքը, վոր պահել եր Աշխենի նկատմամբ: Նա կարկամել եր տեղում և խորին մռայլութեամբ ընկճվել:

Աշխենին առաջինը յես բարեկեցի: Նա ինձ վերաբերվեց քաղաքավարութեամբ, բայց մտերիմ ջերմութեան զգացմունքն աչքերում:

— Կներեք, Աշխեն, վոր չկարողացա ձեզ դիմավորել: Իմ սովորական մոռացկոտութեանը ծանոթ ես, — ասացի յես, յերկար ժամանակ սեղմելով նրա վափուկ ու գեղեցիկ ձեռքը:

Նրա դեմքն արտահայտում եր ներողամտութիւն:

— Խորենը չկարողացալ համբերել, — խոսեց նա ժպտալով և մի տեսակ չեչտով, վոր հենց այդ բոպէյին զգացի: Ինձ թվաց, թե յերկու ամսյա արձակուրդը նրա մեջ ամեն ինչ փոխել եր ...

— Դեռ չէյինք հանդատացել — շարունակեց Աշխենը, — ստիպեց դալ ձեզ մոտ: «Յերեկի հիվանդ ե կամ մի բան ե պատահել, վոր չեկալ դիմավորելու», — ասում եր նա: Բայց դո՛ւ եմ, վոր վոչինչ չի պատահել և դու վողջ ու առողջ ես...

— Դու պակաս չէյիր անհանգստանում, Աշխեն, ասաց Խորենը ժպտալով և ջերմութեամբ նայելով կնոջը:

— Շնորհակալ եմ, — ասացի հիանալով նրանց հոգատարութեան ու անկեղծ սիրո վրա. — դուք ինձ պարտավորեցնում եք, — ամբարշտի յես ինքս ել լալ չհասկանալով թե ինչու:

— Վոր մյուս անգամ մեզ անպայման դիմավորեք, — անմիջապէս հարեց Աշխենը և սրտաբաց քրքջաց:

Նրա ձայնի նուրբ զրնգուն յեղիվնները, վոր դուրս եյին գալիս փողբրիկ, սքանչելի բերանից, թրթռում եյին սենյակի մեջ քաղցր շոյանքով: Հետո նա սկսեց հերթով ձեռք մեկնել մյուսներին: Նկատելի յեր, վոր տղաներն ակնածանքով ու հարգանքով եյին մոտենում այդ անթերի գեղեցիկուն: Պետեը բոլորովին հուզվել էր. նրա հայացքի մեջ նկատվում էր նրա հոգեկան աշխարհի ալեկոծումը. յերևի նա մտքում Աշխենին համեմատում էր Հայնեյի հալեթահարսի հետ, վորի մասին գրած վոտանավորն այդ ուրերին թարգմանել էր նա ու ընթերցել ընկերների առաջ: Աշտուր վորոշ ժամանակ չեր համարձակվում ձեռք մեկնել նրան: Նրա անհամարձակ ու քաշվող բնավորությունը բոլորովին կաշկանդել էր նրան Աշխենի առաջ:

Սմեհից վերջը Աշխենին մոտեցավ Արտուշը և սիրալիբ ու հուզված հայացքը հառելով նրան՝ ձեռքը մեկնեց առանց անունը հայանելու: Արտուշը ամուր սեղմել էր Աշխենի ձեռքը և յերկար ժամանակ բաց չեր թողնում:

— Ինձ ճանաչո՞ւմ եք, ընկեր,— ասաց նա հազիվ ժպտալով և ուղիղ նայելով Աշխենի աչքերին,— լավ նայեք, գուցե հիշեք և հարկ չլինի, վոր յես ինքս ինձ ներկայացնեմ: Աշխենը հանկարծակիի յեկած նայեց Արտուշին և վայրկենաբար հիշելով ինչ-ծակիի յեկած նայեց Արտուշին և վայրկենաբար հիշելով ինչ-վոր բան, ցնցվեց ամբողջ մարմնով: Նրա գեղեցիկ դեմքը դուրս գալիս ու ալյալվեց այդ հանկարծակի հիշողությունից:

— Արտու՛շ, մի՞թե այդ դու յես,— բացականչեց նա զարմացած:

— Յես եմ, Աշխեն, ինչո՞ւ յես զարմանում,— սրտատխանեց Արտուշը քնքշանքով ու շարունակվող հուզմունքով նայելով նրան:

Վերջապես անցան առաջին հանդիպման րոպեները և Արտուշը տիրապետելով իրեն՝ ասաց.

— Շատ ես փոխվել, Աշխեն. յեթե չներկայացնեյին, չեյի ճանաչի:

— Իսկ դու բոլորովին անճանանչելի յես դարձել, Արտուշ. — ասաց Աշխենը մեղմ, քնքույշ ձայնով: — Ի՞նչ ես անում այստեղ:

— Համալսարանի ուսանող եմ ձեր ընկերով՝ Մովսեսի հետ, — սրտատխանեց Արտուշը մի առանձնահատուկ շեշտով:

— Իսկապէ՞ս, — ապշած վրա տվեցին ամուսինները չհա-
վատալով իրենց լսելիքին:

— Ինչու՞ յեք զարմանում, — ժպտալով ասաց Արտուշը, հե-
տո ավելացրեց, — ասենք իրավունք ունենք, ակն յես վեց տարի
առաջ համարյա անդրադետ եյի... և խորհրդավորությամբ
նայեց Աշխենին:

Աշխենն ինչ-վոր հիշողությունից անհարմար զգաց իրեն և
դուրսը կախեց:

— Աշխեն, դու եւ մոխլիկ զարմանալու չաի, — շարունա-
կեց Արտուշը ժպտալով, — իրար վրա զարմանալու իրավունք
չունենք:

Ակազեց մի մտերիմ ու սրտաշարժ զրույց յերեք նախկին
մտերիմների մեջ: Մենք բոլորս լուել եյինք ինչ-վոր ակնածանքով
ու դապւածությամբ: Բոլորիս վրա խորապես ազդել էր այդ անըս-
տասելի ու ջեմ հանդիպումը:

— Արտուշ, այժմ քո պատմությունը դու՞ յես շարունակելու,
թե ընկեր խորենը, — հարցրեց Սիրուշը, յերբ խոսակցությունն
արդեն ընդհանրացել էր:

Բոլորը ծիծաղեցին, իսկ Արտուշն ասաց.

— Ծիչտ եք ասում, Վարդուշի հարցը մնաց անպատասխան,
թող խորենը շարունակի:

— Այո, հետաքրքրական է իմանալ, թե ձեզ հետ ինչ պատա-
հեց Աշխենին սիրահարվելուց հետո — հարեց Արտավազդը,
վոր քրքրվում էր խոսակցությանն ակտիվորեն մասնակցելու
հնարավորություն չգտնելով:

— Մանավանդ հետաքրքիր է Աշխենի մասին լսելը, — ավե-
լացրեց Վարդուշը:

Խորենը ներքին հաճույքով ու բավականությամբ պատմեց իր
և Աշխենի փոխհարաբերության մասին, նկարագրեց իր հոգեկան
ապրումներն ու հույզերը, առաջին անգամ սիրահարվողի՝ այն
յերջանիկ տանջանքը, վոր այնքան քաղցրությամբ կրում է նա
առաջին ամիսներին: Դուրս յեկավ մի նոր ու գրավիչ սիրային
պատմություն, զարմանալիորեն ներդաշնակելով մինչ այդ
պատմվածների հետ: Այնուհետև առանձին հպարտությամբ
պատմեց այն մասին, թե ամուսնությունից հետո ինչպիսի յեռան-
դով և զբաղվել Աշխենի կրթության դործով, մինչև վոր նրան

ընդունել է տվել բանֆակ: Պատմում եր նա հանդարտ, համողիչ յեղանակով, և այդ ամբողջ պատմութեան մեջ զդացվում եր մի անհուն, քնքշազին ու մեղմ սեր իր զուգակցի, իր նոր ընտանիքի նկատմամբ:

— Հրաշալի յե,—բացականչեց Սիրուշը վոգեկորված կոբենի պատմութեամբ,—դա իսկապես նոր կենցաղի հաղթանակի պատմութիւնն է, ընկեր կոբեն:

— Այո,—ասաց պոետը,—բայց այդ հաղթանակը տարվել է Արտուշի հաշվին,—նա բարձրաձայն ու դրդուիչ տոնով ծիծաղեց:

Արտուշը լրջորեն նկատեց.

— Վոչ, Թաթուլ, յես ինձ վոչ թե պարտված եմ համարում, այլ հաղթանակած: Դա, իհարկե, տարրորինակ է: Մեր հրաշալի կյանքի ու կենցաղի զորութեամբ յերկու «հակառակորդ» կողմերն էլ հաղթանակ տարան...

Պոետը փորձեց շարունակել այն տեսական վեճը, վոր սկսվել եր Սիրուշի պատմութեան վաղակցութեամբ, բայց չհաջողվեց: Արտուշի պատմութիւնն այնպիսի անակնկալով վերջացավ, վոր ամեն ինչ հաստատապես լուծվեց Արտավազդի ու Գրիգորի ոգտին:

Այդ հպարտ գիտակցութեամբ եր, վոր Արտավազդն ասաց.

— Կարծում եմ պոետը կհամաձայնի վերջացնել վիճաբանութիւնը: Միաժամանակ կարծում եմ, վոր նա քաջութիւն կունենա ընդունելու մի բացարձակ ճշմարտութիւն, այն, վոր կյանքն ու նրա հրաշալի փաստերն ավելի լավ ապացուցեցին նրա դրվածքի անճշտութիւնը, քան թե մեր տեսական ֆորմուլները:— Յեւ նա հաղթանակողի հպարտութեամբ նայեց պոետին ու վարդաբան:

— Միայն յես մի բան կխնդրեյի պոետ Թխաչյանից,— ավելացրեց նա վորպես ամփոփում մեր զարմանալի ժամանցի,— վոր նա, «Նոր Դեկամերոն» գիրքը գրելիս Արտուշի պատմութեան մեջ մի կարեւոր խմբագրում մտցնի: Թող այս վերջին մասը, վոր անսպասան հիմա մտքում խմբագրել է «զարմանալի կամ անսպասելի հանդիպում» խորագրով, դուրս գցի, թե չէ վոչ մի ընթերցող չի հավատա նրան, իսկ քննադատները ոռմանտիզմի տարրեր կսկսեն փնտռել...

Այս, ըստ յերևույթին, նախորդէ մտածմամբ սրախոտութիւնն
ուժեղ ծրծաղ առաջացրեց սէնյակում:

Ընկերներին ճանապարհ դրինք: Գիշերը խորացել եր ու
այլելի զովաշունչ դարձել: Իսկ հանրակացարանի սենյակներէջ
յերկար ժամանակ դեռ լսվում եյին ուսանողներ յերգի, վիճա-
րանության ու աշխույժ զրույցի պայծառ հնչյունները:

1936 թ.

Բ ՈՒՔ Ը

Ասլըրիլի մի սրայծառ առաւելոտ յես ու ընկերս՝ Գերասիմը գուրս յեկանք դյուզլից և գիմեցինք գիմացի անտառապատ բլուրները՝ վորսի։

Արեւը գեռ չեր ծագել, փչում էր սառն ու հաճելի քամի գարնան անուշ բուրմունքով։ Ամեն ինչ գուրեւեւան էր ու դոհացուցիչ։ Իսկ մեզ վորսի յեր մզում մի մուկէզին ուրախություն, վոր ցնծում էր մեր մեջ, ինչպես գարնան ջերմությունը հոգում։

Ով յեղել և դյուզլական ուսուցիչ ու ասլըրել և քաղաքից հեռու ընկած լեռնային մի դյուզլում, նա լավ գիտե վորսորդության գրավչությունն ու հաճույքը։ Նա լավ կիմանա նաեւ, վոր վորսորդությունը վոչ միայն սպորտի մի յուրահատուկ տեսակ և (իմ կարծիքով ամեն տեսակ սպորտից լավ՝ մարմնի ու հոգու վրա ունեցած բարեբար արդեցության տեսակետից), այլ և ուսուցչի համար նա մի տեսակ բնագիտական հետազոտություն և հանդիսանում, վորով նախապատրաստվում և առաջիկա եքսկուրսիան...

Բայց առանց այսպիսի նախնական խորհրդածությունների վորսորդության մասին, յես ու Գերասիմը գրեթե ամբողջ ժամանակ լուռ շտապում էինք անտառը։ Վորսորդական հրացանը չեղակի կախվել էր Գերասիմի կողքից, առանձին վեհություն նախով նրա առնական ամուր կաղմվածքին։ Նա գնում էր առատալով և զգուշ, պիւրի մարմնով գեղեցիկ յերկտառարդին։ Նայելով այդ առողջ, պիւրի մարմնով գեղեցիկ յերկտառարդին։

Գերասիմի հետ յես ծանոթացել էյի քաղաքում սովորելու Ժամանակ. նա խելացի ու սրամիտ տղա յեր և մանուկանդ ան-

ձեռք ընալորութիւն ունէր։ Մենք աշխարհ ելինք ընտելացել միմյանց, վոր յերբ դպրոցն ավարտեցինք, վորոչեցինք միասին պաշտօնավարել և յեկեանք նրանց դպողը։ Գրեթէ ամբողջ ուր իրար հետ ելինք անցկացնում, իսկ յերբ հոգնում ելինք դասերից ու աշխատանքից, մեզ դցում ելինք մոտիկ դեղատեսիլ անուաներն ու ձորակները։ Գերասիմը մի առանձին կիրք ունէր զեպի վորսորութիւնը։ Ինձ ել եր վարակել։ Նույնիսկ ձմեռը հանգիստ չեյինք մնում։ Վորսի վայրի հաճույքը միշտ ել նսեմացնում եր ցրտի աղդեցութիւնը։ Բայց այդ առաւոտ վորսի հետ միաժամանակ մեզ դրաւում եր և դեռափթիթ ու կայտառ զարունը, վոր առատորեն հորդել եր բնության մեջ՝ ինչպես ուրախութիւնը հաղթողի հոգում։

Չնայած ապրիլին, յեղանակը ցուրտ եր։ Գիշերը հյուսիսից փչող քամին սառեցրել եր դետինը, առվակները քջքում ելին նոսր սառույցի ծածկոցների տակ՝ ինչպես քրքիջը դեռատի աղջկա։ Սպասւում եր լեռնային սլաքծառ արեամազ։ Դա մի քանի օր անցում եր լեռնային կատարելութիւններից մեկը, վորին սպասում են նկարիչներն անհուն անձկությամբ։ Իսկ ամենից կարոտով ու անձկությամբ արեւի վեհ յեղին սպասում ե ինքը՝ բնութիւնը։ Սպասում ե ինչպես մատաղահաս աղջիկն իր սիրածի համբույրին։ Յեղ յերբ կտրատվող բլրաշարքի հետեից հանդիսավոր նաղանքով բարձրանում ե արեւը, լեռնային բնութիւնն ապրում ե իր բերկրանքը, անհուն ու կենսառատ։

Մեր ճանապարհն անցնում եր կանաչել սկսող դարավանդների ու ձորակների միջով։ Գետինը թաց եր, ինչպես անձրևից հետո։ Նոր-նոր միայն հողից իրենց դլխիկներն ելին հանում ծաղիկներն ու կանաչները։ Գերասիմը դնում եր լալն քայլերով, գետնի վրա մնում ելին նրա սպորտի վոտնամանների նախշուն հետքերը։

Բավական հոգնել ելինք, յերբ հասանք անտառի յեզրի առաջին թիւռաներին։ Արեւ տաքացնելու չափ բարձրացել եր՝ հետզհետե հալելով բլուրների հսկայական ստվերները։ Առավանդներն սկսել ելին քջքալ, վճիտ պարզ ձայնով։ Տեղ-տեղ նկատուում ելին ձյան սառած կույտեր, վորոնք կառչել ելին հողին և կարոտով ու յերկյուշով։ Ծառերը դեռ չեյին կանաչել, նոր-նոր

միայն ճյուղերի վրա մոռքի՞նք բողբոջներ եյին դոյացել ուրախութեան արտասուքի պես :

Վորսն սկսեց Գերասիմը : Լինելով անտառի ու լեռան դա՛վա՜հ՝ նա աշծյամի ճարպիւթյամբ մազլցում եր ձորակներ ու խորխորատներն ի վեր և վորսում եր զանազան թռչուններ հրա՛շալի նշանառությամբ : Հրացանի խուլ ձայնը տարածվում եր անտառում վիրավոր բույլի կոնճի պես : Յես այնքան ել չեմ սիրում թռչուններ վորսալ : Ինձ ավելի դրավում ե նապաստակի , աղվեսի ու մանավանդ դայլի վորսը : Գայլի գաղանային դիմադրությունն ինձ մեծ հաճույք ե պատճառում . չդիտեմ մյուս վորսորդներն ինչ կարծիքի յեն , բայց ինձ հաճելի յե այն վորսը , վոր ձեռք ե բերվում վտանգավոր կովի միջոցով :

Բավականաչափ խորացել եյինք անտառի մեջ : Գերասիմն ինձանից հեռացել եր . աշծ մըր հրացանի ձայնը լսվում եր կաճատե ու խուլ : Յես չեյի վախենում անտառում կորչելուց . նախ , վոր հրացան ունեյի և որերով կարող եյի շրջել աներկյուղ . յերկրորդ՝ վորտեղ ել յես լինեյի անտառում , Գերասիմն ինձ կգտներ իր անտառ ճանաչելու գարմանալի հնարամտությամբ :

Որն ինձ համար անհաջող եր սկսվել . վոչ մի կենդանի չեր հանդիպում . յես սկսել եյի ձանձրույթ դալ , յերբ հանկարծ բուրբուլին անսպասելի , ինձանից միայն յերկու քայլ հեռու առաջ յեկավ մի բրդոտ , զղզղված ու ահաղին գամվոյի չափ դայլ : Առաջին պահ յես կարկամեցի այդ անախորժ հանդիպումից և մինչ ուշքի կգայի ու հրացանս կստորաստեյի դայլի գեմ , նա ատամները չխչխկացրեց զարհուրելի կերպով և սրտորաստվեց հարձակվելու վրաս : Ծար չկար , պիտի ձեռնամարտ սկսեյի առանց հույս ունենալու հաջողութեան վրա : Առաջին հարվածը յես հասցրի հրացանի կոթով : Գաղանը վրձնաց կտտաղի ձայնով , վոր զրնդաց անտառում յերկարատե ու չարագույժ : Նրա հարձակումն ավելի կտտաղի յեղավ , բայց յես պաշտպանվեցի հրացանով : Ու սկսվեց մտանդավոր կռիւլը : Գայլն , բառ յերեւոյթին , դդում եր , վոր դիմացինն այնքան ել վտանգավոր չի , դուցե հոգնած եր ու կովում եր անխուժությամբ : Հրացանի մի քանի հարվածներ բավական յեղան , վոր նա չձեր ու ընկներ գետնին : Յես հրացանը ստորաստեցի կրակելու համար , բայց դայլն ուշքի

յեկալ ու այս անգամ պատրաստուից փախչել: Սակայն չհաջող-
վեց, հրացանը ճայթեց աղմուկով, դայլը վրոճաց վերջին ան-
գամ ու հուսահատ: Յես հաղթել էյի, բայց ուժասպառ ու հող-
նած էյի. նստեցի վորսի մոտ հաղթողի ներողամտությամբ նա-
յիւով նրա մահվան ջղածդումներին: Չդիտեմ ինչքան ժամանակ
էր անցել, յերբ թվերի միջից հայտնվեց Գերասիմը: Յես ուրա-
խությամբ փաթաթվեցի նրան. ուրախ էյի հաջող վորսի՞ց. թե՞
այն գերաակցությունից, վոր փրկված էյի դայլի հոշոտու-
մից— չգիտեմ:

Գերասիմը վողջունեց ինձ. նա լսել էր նախ դայլի հուսա-
հատ վրոճոցը և ապա հրացանի խուլ կրակոցը և յենթադրելով,
վոր յես դադանի վրա միայն հրացան կարձակեմ, յեկել էր ինձ
ողջության:

Գայլն արդեն վենդանության վոչ մի նշույլ չէր ցույց տա-
լիս. Գերասիմն առաջարկեց տանել նրան անտառից դուրս, ուր
դառնում են կոլտնտեսության յայլաները: Այնտեղ հովիվների
միջոցով մաշկահան կանեյինք, և մարմինը կնետեյինք չների
առաջ: Յես համաձայնեցի անփշապես և կհամաձայնեյի ամեն
տեսակ առաջարկի ել, այնքան հոգնած էյի և յերջանիկ:

Գերասիմն իր վորսած կայսրիներն ու խոչունները տվեց
ինձ, իսկ ինքն արձակելով յերկար դոտին՝ շարակեց անշունչ
գաղանին: Դժվարությամբ սկսեցինք առաջ շարժվել խիտ թփերի
միջով: Բարեբախտարար քիչ էր մնում, վոր անտառը վերջանար
և սկսվեր բացատը, այնուամենայնիվ մոտ մի ժամում հաղիվ
դուրս յեկանք անտառից. հեռվից յերեացին կոլտնտեսության
սարի սիւքրիկ խրճիթներն ու քարապատ ահագին փարախները:
Բեռները վար դնելով, նստեցինք հանդստանալու:

Յերկիրքը մեծ մասով ծածկվել էր ամպերով. բայց արիւ-
յիհարար ու չքնաղ սահում էր հսկայական ամպերի ճեղքերի
միջով: Յուրաքանչեւ դնում ուժեղանում էր: Քամին փչում էր
աճող սաստիկությամբ: Գերասիմն անհանդստացալ, «չառ-
պենք—ասաց նա նայելով յերկնքին,—լավ բան չեն դուշակում
ես ամպերը: Ողբ մեջ ել բորյաղի հոտ և զգացում»: Յես, ի հար-
ես վատ բան չէյի գուշակում այդ ծանր ու արագորեն ընթացող
կե, վատ բան չէյի գուշակում այդ ծանր ու արագորեն ընթացող
ամպերից և չհասկացա Գերասիմի անհանդստությունը: Բայց վո-
չինչ չառացի, հոգնած էյի և լավ կլինեմ, վոր ժամ առաջ հասնե-

յինք հյուրընկալ հովիւներէ մօտ: Շարունակեցինք վերելքը նկատելի շաապողականությամբ: Յերկինքը հիրավի արագորեն սկսում էր մթնել ու ծածկվել փոթորկարեր վլթխարի ամպերով: Քամու մէջ զգալի յեր ձյան սառնություն: Մենք մըսում եյինք, չնայած ահագին վերելքին ու մեր բռններին:

Վերջապէս հասանք կոտնտեսության փարախների առաջ: Լալ էր վոր շրջակայքում շներ չկային, վոչխարը դանդաղ էր դադաթին, փարախից բախկանաչափ հեռու: Մեզ ընդառաջեց հիւանդանոցի յայլայի վողջ հասարակությունը: 10—15 կթվոր կանայք, տղամարդիկ ու յերեխաներ ցնծությամբ դիմավորեցին և անդուստի հիացմունքով սկսեցին դովել մեր քաջագործությունը: Գայլը թուլացած ճոճվում էր Գերասիմի մեջքին ու հիացնում զվարթ հանդիսատեսներին:

Մեզ տեղավորեցին մի բախկան մեծ, ցածր առաստաղով տաղավարում, փոքրիկ աթոռներէ վրա: Բոլորը հերթով վողջունեցին մեզ, իսկ կանայք առանց քաջվելու արտահայտում եյին իրենց կարծիքը վորսած թռչունների ու գայլի մասին:

Անտաշ, անարվեստ շնած աչդ տաղավարն իր սլարդ կահավորումով հաճելի տաղավորություն գործեց մեզ վրա. նա վողողվել էր յերկու փոքրիկ լուսամտաներից ընկած սլարդ ու զվարթ լույսով: Պատերը դրեթե ամբողջովին ծածկված եյին հին ու նոր ոլակատներով, յնկարներով ու ցուցանակներով, վորոնք առանձին շուք եյին տալիս աչդ համեստ շինությանը: Դիմացի սրտին փակցված էր «Խորհրդային Հայաստան»-ի համարներից մեկը, վորի մեջ մի հաղթանդամ հովիւ էր նկարված իր վոչխարների հօտի ու ահագին դամփուի հետ:

Տաղավարը դուռ չունէր, դրսից փչում էր հետզհետե սաստկացող քամին, վոր ըստ յերեւելթին, վոթորիկ յեր փոխվում:

Դռանը յերկու յերիտասարդ փութկոտ շարժումներով մօրթադերձ եյին անում մեր վորսը:

Մենք նոր եյինք հանգստացել ու վայելում եյինք սրտարաց սարվորների անուշահամ կաթը, յերբ տաղավար մտալ մի ածղահա տղամարդ մեծ յերկաթներով դամած մահակով ու մօրթե ահագին փախիտով:

— Վայ, Գերասիմ ջան, դու հագար բարով ես յեկել, — ասաց

այդ ածականն աշխարհի ահարկու ձայնով, վոր յես աղամար յերկրուղ զդացի:

Գերասիմը փաթաթվեց նորեկին և չնայած միջահասակ խոշոր կազմվածքով յերկտասարդ եր, կորավ նրա գրկում:

— Ծանոթացի՛ր, — դարձավ ինձ Գերասիմը, — հայրս մ, կուտնտեսութեան աղաղ հովիվ Սարգիս Կարապետյան: Յես չփոթվեցի: Գիտե՞լի ի հարկե, վոր Գերասիմի հայրը հովիվ է, Գերասիմը նրա մասին շատ բան եր պատմել ինձ քաղաքում, բայց յերեք նրան չեյի տեսել և չեյի սպասում, վոր այդպիսի ածական լինի:

Նույնիսկ 7—8 ամիս ապրելով գյուղում՝ ինձ առիթ չեր յեղև հոնդիսել Գերասիմի հորը: Նա իր ամբողջ կյանքն անց է կացրել լեռների ու բլուրների վրա, վոչխարների հետ:

— Սարգիս Կարապետյան, 30 տարվա հովիվ, — ժպտալով ու յուրահասուկ առնական զխրճությամբ ասաց հովիվը և ինձ մեկնեց իր կոշտ, արևից ու ցրտից սևացած լախ ձեռքը:

Ապա Գերասիմին մի քանի անգամ գուրգուրելուց ու փաղաքելուց հետո գուրս յեկավ տաղավարից ու սկսեց ղեռել մեր վորսած դայլի մորթը:

— Սա առավոտը մեղ մոտ եր, — իր բարձր ձայնով խոսել սկսեց Սարգիսը լեռնականի անտարբերությամբ, — ղոնաղ եր յեկել: Լավ է, վոր բռնել էք, ղոչաղներս, մեղ շատ չարչարեց եղ անտեղը. վոչխար եր ուղղում փախցնի, զալում չներս մի լավ ղղղեցին, մի կերպ սրով յեկավ: Նն ա եկել ա ու ձեղ ա հանդիպել:

Հովիվը յանչեց չորս զարհուրելի դամիւններին իրենց անուններով ու դայլի մորթը հեռվից ցույց տալով խոսեց նրանց հետ.

— Այ, սա են անտերն եր, հա, Ասլան, վոր ձեղ չարչարեց. հիմի տեսեք ինչ որի յա ընկել: Մի տեսեք, վոնց ա թուլացել ու կախ ընկել:

Շները վայրենի հիացմունքով պտտվում էին հովիվի շուրջը, թռչում էին նրա վրա, խնդրելով տիրոջից, վոր մորթին ձգի իրենց:

Հանդատացնելով չներին, հովիվը ներս յեկավ. — լավ էք

արել, վոր անստույգ դուրս եք յեկել. կարող ա վոթորելի ըլի սկսել ա ճյուն դալ,— ասաց հովիւը նկատելի անախորժութեամբ:

— Գարնանն ինչ վոթորել, — ասացի յես զարմանքով:

— Մեր բնութեան խառնութիւն դեռ տեղյակ չես, — պատասխանեց Սարգիսը լրջութեամբ. — մեզ մոտ կարող ա ամենաուշ գարնանն ել բուք լինի ու են ել վնասարեր բուք: Սա սարի յերկիր ա, հաւաք բան չիմանաս:

Ապա տաղավարի սեպրիկ ոճախը մտնեց և սկսեց պատրաստութիւն տեսնել վորսը տապակելու: Մինչև կրակը իթեթանար ու հաճելի ջերմութիւն կարծալեր, Սարգիսն սկսեց պատմել, թե բուքն ինչպիսի վնասներ և հասցրել գոլդին ու քանի քանի մարդիկ ու անասուններ են խեղդվել գարնանը տեղի ունեցած բքից:

— Մի անգամ — պատմում եք հովիւը ոջախի կրակը խառնելով, վտռերն ահագին փայտերի պես տարածելով հատակի վրա, — յես 20—22 տարեկան հաղիւ լինեյի, մեր սարումը մնացել էյի վոչխարի մոտ: Ելի եսպես զարունը նոր եր բացվել: Դե վոչխարը հայտնի բան ա, ուրիշի յեր, մեր գեղացի հարուստ Սուքիասինը, դրա տանը հինգ տարի ծառայել եմ առանց մի կոպեկ վարձ ստանալու, հերս պարտ եր վերցրել ու չեր կարողացել ժամանակին տալ, յես ել աշխատում էյի, վոր եզ պարտքը լրանա ու չեր լրանում: Հա՛, ասում եմ, մի անգամ գարնանը վոչխարի հետ մնացի սարում: Իրիկունը թեթե քամի յեր փչում, բայց անվտանգ. յես ամեն որվա պես վոչխարը թողած շների հույսին՝ ձգվեցի յախուռնջուս վրա, չիմանաք թե քնեցի. չորան մարդը վոր քնկոտ եղալ — կորած ա: Արթուն ձգված յերկար ու բարակ միտք եմ անում աշխարհի վրա: Միտքս են գալիս գեղի իշխանավորների անորինութիւնները, մեր տան դառը վիճալն ու սիրտս մղկտում ա. հետո, մեղքս ինչ թաղցնեմ, մտածում եմ ասածու մատին, հմի նա, ասում եմ ինձ, են ամենաբարձրը տեղում ամպերի մեջ նստած ա ու նայում ա մեզ վրա: Դատված, ասում եմ, ես ինչ տեսակ անխելճ որկնք ես դրել աշխարհի վրա, վոր մեզ տանջում ես ու վոթորթում: Խի՞, այ տնաշեն, չեյի կարա մի յերկու յերեք որով ցած իջնեյիր, մի ման դալիք ես աշխարհքով ու տեսնեյիր թե վոնց են ապրում մարդիկ: Ու մին ել չգիտեմ քնած եմ, թե արթուն, ինչ տեսնեմ, վոր լալ լինի, մի բուք և բարձրացել, մի բորյազ, վոր քիչ ա մնում

ինձ ու վոչխարը գետնից պոկի ու թոցնի յերկինք։ Մարտափը
չանա պատեց։ «Վոչխարս խեղդվելու յա» մտածեցի յես ու յալելն—
չին քաշելով գլխիս՝ վուչ եկա շանս կողքին։ Մեկ մտքովս անցավ
գնամ գլուղ ու խաբար տամ, վոր վոչխարը խեղդվում ա. բայց
փոշմանեցի. վախենում եյի խեղդվելու ու մնալ ճանապարհին։ Ռե
սպասում եյի—յես ել չդիտեմ թե ինչի՛։ Զնախառն բուքը յեր-
կնքն ու դետինը խառնել եր իրար, վոչինչ չեր յերևում։ Ինչ-
քան ժամանակ անցավ ետեա—ո՞վ Վարա իմանա. մին ել բուքն
սկսեց հանդարտել, դուլիս բարձրացրի, վոր արդեն լույսը բաց-
վել եր, մի մետրի շալի ձյուն եր կուտակվել վրաս։ Հաղիվ տա-
կից դուրս յեկա ու ինչ տեսնեմ, վոչխար չկա, իսկույն մտածե-
ցի, վոր ձյունը ծածկած վլինի ու սկսեցի քանդատել ձյունը,
դուրս եյին դալիս խեղդված, շնչասպառ ու հաղիվ թողնուցող
վոչխարները...

Յես մեռածի պես եյի, համ սիրտս մղկտում եր, վոր իմ
խնամած խղճուկ անասուններն եղպես փչացան, համ ել յեր-
կյուղից շան նման դողում եյի։ Ի՞նչ պատասխան պիտի տայի
Սուքիասին, եղ արյունարբու մարդուն։ Բայց բախան ես ան-
գամ իմ կողմն եր։ Սուքիասն ինքն ել եր խեղդվել վոչխարներին
գամ իմ կողմն եր։ Սուքիասն ինքն ել եր խեղդվել վոչխարներին
ողնության գալու ճանապարհին, յերեք մշակների հետ... Դու մի
ասի՝ սարում չեղած բուքը գեղումն ել ա յեղել ու Սուքիասը—
դե նա շատ հեռատես եր,—իսկույն դլիս յա ընկնում, վոր վոչ-
խարը խեղդվելու յա։ Գեղացիներին աղաչում ա, վոր իր հետ
դուրս գան, սար բարձրանան վոչխարը փրկեն, վոչ վոք չի լսում
նրան, իր յերեք մշակներին ա ստիպում։ Եղ չորս հոգին ել վոնց
վոր ասացի, խեղդվում են ճանապարհին...

— Այ թե ինչ Վասի բուքը մեր սարերում,—մի փոքր լո-
ւուց հետո խոսեց Սարգիսը շուռ տալով փետրահանված կաքավը
ոջախի վրա։

Վորսորդներս ե թե սարվորները մեծ ախորժակով կերանք բան-
ձաչը շատ համեղ ե նույնիսկ բազմադան դուրս յեկալ։ Թե
ջարեղենով տապալիած կաքավի համեղ միտը ե վոչխարի սառը
մածունն սպիտակ լավաշի հետ։ Զաչի ժամանակ Սարգիսը խո-
սում եր այլևս վոչ թե բքի մասին, այլ այն մասին, թե ինչպե՞ս
ե ինքը մասնակցել հարվածայինների համադուժարին։ Պատմում
եր ալիքի ախորժակով, քան ուտում եր։

— Ուրիշ շրջաններից ել շատ հովիվներ ելին յեկեւ—ասում եր նա առողջ, սպիտակ ատամներով մանրացնելով միւսը, — ծանոթացանք ու պատմեցինք իրար մեր դործերի մասին :

Մի քանիսը ջահել ելին ու լավ չեյին իմանում վոչխարին խնամելու ձևը : Ասում եյի ու դո՛հ ելին ընում : Հանաք բան չիմանաք վոչխար պահելը, հա, յերկտասարդներ— շարունակում եր հովիվը վոգեվորոված— շատ նուրբ կենդանի յա եդ որհնածը— հենց վոր լեզուն չիմացար— սլրծավ, ուռւտ չես տեսնի : Այ, քեզ սրինակ, չորս տարի առաջ մեր վոչխարը յերկու հարյուր հատ եր— են ել կեսն անպետք . հմի, սղաներիս ասեմ, դարձրել եմ հազար յերկու հարյուր : Համա եդ մեր հարեան դեղը գնացեք հարցրեք : Նրանք ել մեր չափ վոչխար ունեյին, հմի ինն հարրի ել չեն հասցրել :

— Համադումարին մի մարդ կար, վոր ինձանից լավ եր հասկանում վոչխարից, — ասում եր հովիվն իրար հետեից կուլ աւալով համեղ պատառները, — Դարաւաղյաղից քեր . 60 տարեկան մարդ եր ու շատ խելոք : Հյուրանոցում իրար մոտ ելինք քնում : Նկարն ել «Խորհրդային» — ում տպւեց, այ, — նա մատով ցույց տվեց «Խորհրդային Հայաստան» — ք, վորի վրայից արտահայտիչ ու պարզ հայացքով նայում եր ծերունի հովիվը : — Յերբ բաժանվում եյինք — քիչ մնաց լաց լինեյինք, այնքան սովորել եյինք իրար : Ինչպես հալալ ախպերներ : Յես նրան խոսք եմ տվել վոչխարներիս ավելի լավ խնամեմ ու շատացնեմ : Նա դրապետ ա ու ամեն շաբաթ մի նամակ ե ուղարկում ինձ, յերեկ ել մի հատ ստացա . — Սարգիսը յուղոտ ձեռքը տարալ ծոցադրպանը և այնտեղից հանեց մի տրորված ծրար : Յես դադարել եյի ուտելուց : Խնդրեցի Սարգիսի փարդալ անձանիթ հովիվի նամակը . նա չմերժեց ահա թե ինչ եր գրել մեզ անձանիթ «Մանուկ Զալոյանց» ստորագրությամբ նամակի հեղինակը .

«Շատ հարգելի Սարգիս Կարապետյանց ջան,

Քո դարկած նամակը մի շնչով կարդացի, լավ ու տեղին ելիդ գրել տվել, յեղբայր ջան . շատ ուրախ եմ, վոր դառնեղ առողջ եմ ու չադանում եմ որե—որ, մերոնք ել լավ են . դրածո Ղաչա— դաուր խոմ քա՛ն կիլո յա դառել . դսպել չի լինում : Ասում ես ցեղական խոյերը լավ չեն չադանում . մեզ մոտ ել եր եդպես, յերկու տարի յեր սիրտս ճաքում եր ու ճար չկար ձեռիս, ինչով

կերակրեցի չեղալ: Անասնարուծն ել մի բան չկարողացալ ա-
նել, դու մի ասիլ ողբին ու ջրին սովոր չեն յեղել. հմի վոր
տեսնես—խելքդ կգնա, մի մի մարալ են դարձել: Չերոնք ել եղ-
պես վրինեն:

Ես տարի, յեղբայր Սարգիս, հոտս հասնում ե հազար հինգ
հարյուրի: Կնեբես, վոր քեզնից առաջ եմ, դե ի՞նչ անեմ, եղ որ-
նըվածները դույզդ-դույզ են բերում, իմ ձեռն ել դիտե՛ս ելի, ինչ
գլուխդ ցալացնեմ: Անցած ուր թերթից ելի մարդ եր յեկել
տարը: Ասում ա,—Մանուկ ամի, քո մասին թերթում ելի հոդ-
ված պիտի գրեմ: Ասում եմ՝ խի՞, այ վորդի, ինչ վատ բան եմ
արել (ասում եմ ու հետն ել ծիծաղում): Չե, ասում ե, Մանուկ
ամի, լալ դործերիդ մասին պիտի գրեմ, վոր ուրիշները քեզնից
որինակ վերցնեն: Որինակին դեմ չեմ, ասում եմ, այ վորդի, հա-
մա յես հատուկ կինդրեմ, վոր քիչ գալեք ինձ: Ախր մեզ համար
ենք աշխատում, Սարգիս, ել ինչի համար գովալ, լալ չե՞մ ասում
յեղբայր ջան, դու ասա: Գելերի հետ վո՞նց եք գլուխ հանում,
Սարգիս ջան, խո՞մ շատ չեն գլուխներդ տանում: Մեր դալում
չները լալ են հախներից դալիս, յերկուսը մի որում խեղդե-
ցին...»: Այնուհետև հեղինակը մանրամասն նկարագրում եր այդ
դալերի մասին, և այն մասին, թե ինչպես յերկու տարի շարու-
նակ նրանք վնաս ելին հացնում հոտին:

— Ի՞նչպես ա, խելքդ մա՞րդ ա ակալերացուս, — հաջորեց
Սարգիսը խնամքով նամակը ծալելով ու դնելով ծոցադրպանը:

Յես հալանեցի անձանոթ Մանուկ Չալոյանին, Սարգիսն
անկեղծորեն հրձվեց. բայց ասաց լրջութամբ.

— Հույս ունեմ մյուս տարի հալասարովել Մանուկին, թող
մի ցեղական խոյերս ել ես տարի բեղմնաւորեն...

Սեղանը հալաքեցին: Սարգիսը մեզ առաջարկեց դուրս գալ
և ուսումնասիրել հոտը: «Մի տեսեք ինչ բրդեր ունեմ: Մետաքսի՞
հետ չեմ փոխի», ասում եր նա: Բայց հենց դուանը նա կանգնեց
չմածի պես: Բամին արդեն դարձել եր կատարյալ բորյազ,
ձյունը դալիս եր առատորեն:

— Տննիրս քանդվեց, — ասաց Սարգիսը նայելով հեռու, վոր-
սեղ մոլեգնել եր սկսել լեռնային բուքը, — վոչխարը կոտորվելու
յա...:

Յեւ չհասն տարեկան այդ հաստամարմին մարդը դուրս

վոստնեց մանկական ժրուխտամբ: «Վոչխարներին հալածել վարա-
լիք, դառները տեղափոխել սրանքի սրահստը ու տղամարդկանց
բաժանմունքում», բքի մեջ ահեղ ուժով վորոտում եր Սարգսի
հուղված ձայնը: Մի քանի րոպե յեր հարկավոր չէր յերետա-
սարդ հոփիվներն ու դառնարածները կատարեն իրենց ավադի
կարգադրությունը: Գառների մի մասը լցրեցին մեր նստած տե-
ղը, վոր ծառայում եր վորպես տղամարդկանց դիշերելու տեղ:

Վոչխարը ձյունի մեջ կորած—տարածվեց ահագին, վերևը
բաց փարախում: Սարգիսը վերադարձավ վրաից դուրս ձյունա-
ծածկ ու շնչահեղձ:

Նա դռնատվել եր և դողում եր ամբողջ մարմնով. մեր
դոյությունն ըստ յերևույթին մոռացել եր, վորովհետև իր ցան-
կացած խոսքերով հայհոյում եր ընտելյանն ու բքին:

— Կոտորվելու յա՛, սաղ... ասում եր նա շնչահեղձ և սպա-
սում փոթորկի հանդարտվելուն: Բայց փոթորկիլ չեր հանդարտ-
վում: Ընդհակառակը: Յերկինքն ավելի առատորեն եր մաղում
ձյունը, վոր կատաղի բորյաղի թեվերին դառնում եր խաղալիք:
Բաժին րոպե առ րոպե տաստկանում եր:

Յեա ու Գերասիմը կուչ էյինք յեկել մի անկյունում, դառ-
ների մեջ. քիչ առաջվա մեր հրաշալի տալավորությունները տեղի
ափեցին վտանգի ահալոր նախադրացումի շուրջ. իսկ յեթե
վոչնչանա այդ ահագին հո՞տը... վոչ մի խորհուրդ տալ ու բան
առաջարկել չէյինք համարձակվում. մի անգամ իմ մտքով անցավ
«դուցե մեկը փորձի դյուղ դնալ ու հայտնել դյուղացիներին
վերահաս վտանգը» բայց, յերբ հայացքս ընկավ ահուելի փոթորկի
հրեշավոր սյուներին, վոր բռնել էյին յերկինքը—ժպտացի իմ
միամտության վրա:

Սարգիսը շարունակ դուրս ու ներս եր անում: Նա վոչխարի
մեջ ընկած ցրում եր ձյան ահագին կույտերը, վոր դոյանում
էյին դմակների վրա, մեջքներին: Բայց վոչինչ չեր ոգնում.
բուքն ավելի ու ավելի յեր դադաղում:

Վերջապես Սարգիսը վերջին անգամ յեկավ ներս:— Յեա
դնում եմ,—ասաց դաժան խստությամբ, — հսկեք հոտին,
դուցե հնար գտնենք փրկելու. և արագորեն վերցրեց պատից
կախված ահագին քուրքը:

— Ո՞րք ես դնում, հայրիկ,— սարսափած նրան մոտեցավ Գերասիմը,— չե՞ս տեսնում այս ահուկի բուժքը:

Սարգիսը վարձեա նոր միայն զգաց վորդու գոյութիւնը, մի փոքր փափկեց:

— Գնում եմ դուռը, Գերասիմ ջան. դնում եմ ողնության. վռնարը կոտորվելու յի:

— Կիսեղզիկս, հայրիկ,— աղաչեց Գերասիմը, խեղճ հայացքով,— սպասիր, դուք ե բուժքը հանդարտվի:

— Բուժքը հանդարտվի,— քմծիծաղ տվեց Սարգիսը դիվական ծպտով,— սա մինչև վռնարի դուռը չուտի, չի համդարտի, վորդի, դնամ ուշացա արդեն:

Գերասիմը փորձեց համոզել, նկարագրեց բուժքը և այն տխուր հետեւանքը, վոր պիտի ստացվի այդպիսի հանդուգն ձեռնարկութիւնից, բայց Սարգիսը նրան չէր լսում և ձանձուլվել նշաններ վր ցույց տալիս. նա արդէն ամուր փաթաթվել էր քուրքի մեջ և դուռն էր ծածկում զանազան փալտների կտորներով, վոր դռնովում էր անկյուններում:

— Հայրիկ, յես ել եմ դուռ քեզ հետ,— մճռաբար ասաց Գերասիմը. Սարգիսն այս անգամ այնպիսի մի դաժան հայացք նետեց վորդու վրա, վոր Գերասիմը չփոթվեց:

— Մի խանդարի ինձ, Գերասիմ,— ասաց նա զսպլած հուլմունքով,— լո՛ւ լո՛ւ հարկավոր չի ինձ հետ դա:

Համառելն ապարդյուն էր: Սարգիսն սկսեց տրեխներն ամբարցնել: Հոփխներից մեկը խորհուրդ տվեց թուղթ փաթաթել վոտներին, վոր չմբխի: Անկյուններից հավաքեցին մի քանի թղթի կտոր— չքափարարեց: Գերասիմը պատից պոկեց «Սորհըր—դային Հայաստան»-ը և տվեց հորը: Սարգիսը նայեց թերթին, վորի մեջ անիուլթ համարձակությամբ ու վեհությամբ կանդնել էր Մանուկ Զաւոյանը:

— Հարկավոր չի,— հուզմունքով ասաց Սարգիսը և թերթը մի կողմ չարեց:

Քիչ անց՝ սարի վողջ հասարակութիւնը, թիով 14—16 հոգի, ճանապարհ դրեցինք Սարգսին մութ ու փոթորկոտ անհայտության մեջ: Գնարուց առաջ նա փաթաթվեց Գերասիմին և համբուրեց. նրա խոշոր, խելացի աչքերի մեջ նկատվում էր արցունքի հետքեր:

— Մի վախեցիր, Գերասիմ ջան, ինձ բան չի պատահի. —
ասաց Սարգիսը:

Անհնարին ե նկարագրել այն տանջանքը, վոր մենք կրեցինք
Սարգսից հետո, հետեզհետե սաստկացող մըրկի առաջ. հովիվ-
ներն ու կիթմոր կահույքը չարտեսակ դրսույթ: Ելին և հսկում
եյին— չլինի ձյունը ծածկի վոջխարներին: Մենք չեյինք վարող
պարապ նստել. Գերասիմը ղրեթե ստանձնել եր հոր դերը.
նա քաջալերում եր, խորհուրդներ տալիս ու հսկում եր դառ-
նելի վրա, ամենից շատ դառները կարող եյին խեղդվել: Յուրաք
ցնցում եր մեր մարմինը:

Այսպես տեվեց մինչև ուշ գիշեր. փոթորիկը, ձյունը չեյին
դադարում: Գերասիմը մահվան պես դուռնատ եր. «հայրս կխեղդ-
վի», չնջում եր նա անհուն տխրությամբ: Յես սիրտ եյի տալիս
նրան:

Մեկ ել հեռվից, շատ հեռվից մի խուլ աղմուկ լսվեց, վոր
անմիջապես մարեց ձայն կատաղի հորձանքում:

— Յես ինչ վոր աղմուկ լսեցի, — ասաց Գերասիմը սրելով
ուշադրությունը. մի քանի հովիվ հաստատեցին նրան. ու սար-
վոքներս, չնչներս պահած սրտատրով սպասում եյինք նոր ձե-
նի: Բայց յերկար ժամանակ վոչինչ չեր լսվում բացի բքի համա-
տարած ու չարադույթ վոռնոցից: Յերկրորդ անգամ աղմուկն ավե-
լի վորոշակի ու պարզ լսվեց. «Գալիս են» հիացմունքով բացական-
չեց հովիվներից մեկը բնազդորեն դուրս նետվելով. նրան հետե-
վեցին մյուս հովիվները: Մեր ուրախությունը բառերով չի ար-
տահայտվի: Յես ու Գերասիմն ուրախությունից ձեռքներս եյինք
իրար շփում, վաթաթվում եյինք իրար... Թվում եր, թե մենք
դառնվում ենք խորտակված նավի տախտակների վրա ու լսում
ենք մեզ մոտեցող փրկարար նավի ձայնը...

Քիչ անց՝ արդեն վորոշում եյինք առանձին ձայներ աղմուկի
միջից. պարզ եր, վոր դուռից ողնություն եր դալիս մեզ:

Սարգիսներս, ամբողջ թափառով յեղանք յեկողներին ընդա-
ռաջ, կատաղի բուրբ չեր աղղղում մեզ: Մենք այդ բոլակյին զգում
եյինք մի տեսակ անուշանք, և բուրբ կարծես սիրելի յեր դարձել...

Մինչևի ծուռիկ հասնող ձյունը ճեղքելով, աղմուկով ու մեղ
արտասնդող բացականչություններով բարձրանում եյին դուռը—

ցինները. մթության մեջ վոչինչ չեյինք կարող նշմարել: Միայն մի մութ ահադին մասսա յեր շարժվում անընդհատ:

Քիչ հետո մենք հասանք առաջապահին, վոր Սարգիսն էր. նա դալիս էր դուռը բարձր պահած, մեծ քայլերով ու ձյունը տրորելով. յերկու քայլի վրա արդեն նկատվում էր նրա հակա կերպարանքը:

Նրան ընդառաջ գնաց Գերասիմը և հայր ու վորդեր կրկին գրկախառնվեցին: Մի կատարյալ խրախճանք էր մեր հանդիպումն այդ վայրենի տարերքի մեջ. մենք փաթաթվում եյինք իրար, գուրգուրում մանկական անմեղությամբ... «Փրկվեց, փրկվեց» — շարունակ կրկնում էր Սարգիսն իր դրդալացնող ձայնով:

Մվելի սրտառուչ էր յեկվորներին (վոչ հարյուրից ավելի եյին) հանդիպումը վոչխարի ու դռների հետ: Նրանք սրբում եյին վոչխարի վրա կուտակված ձյունը, գրկում եյին գառների գլուխներն ու համբուրում ... Մեր փրկարարներն իրենց հետ բերել եյին փալաններ, սալաններ, ու նույնիսկ վերմակներ, վորոնցով անմիջապես փաթաթեցին սառել սկսող վոչխարներին: Լավ փաթեցին այծերից մեկին, վոր ցրտից մկկում էր աղիոզորմ ձայնով:

Տաղավարի մի աղատ անկյունում կրակ վառեցինք: Սարգիսն սկսեց իր սառած անդամները տաքացնել. նա վայտառ էր ու անսահման ուրախ: Սկսեց պատմել, թե ինչպես դնաց ու ինչպես հանդիպեց դյուղացիներին:

— Ճանապարհի կեսը դեռ չեյի արել, ասում էր նա բարձրաձայն ու հպարտ, — բութ կռվում ա հետո. վոնց ա կռվում, քիչ ա մնում, վոր խեղդի ու տակովն անի. չունչս կտրվում էր. բայց ծնկներեմ ուժ եմ առել ու թռչում եմ կրակի պես: Մին ել ահանջս ձեն ընկավ. «մերոնք են—մտածեցի յես ու սխեցի ձենս ղեցի եղ վայրենի ծախում. դռում եմ վոնց վոր խեղդվող յեղը, — Սարգիսը ժպտաց, — բայց եղ ժամանակ բութ մի ենախի ուժով վրաս հարձակվեց, վոր ել չդիմացա, վոտքես կտրվեցին դեմնից ու շրքի, ընկա ձանապարհի յեղը» — մի ահագին ձորակում: Մինչև դուռն խրվեցի ձյունի մեջ «այ, հիմա վոր կխեղդվեմ» մտածեցի յես ու մութը թթիցս դուրս յեկավ. ու սպասում եմ ձյան մեջ. բութը ավելի յա ձյունը կխտում վրաս, մին ել տեսնեմ ձնով ծածկված եմ

մինչև ուսերս: Բայց եղ ժամանակ մարդկանց ճայներ լսեցի ափսիս ժողով: Սկսեցի ձեն տալ, ողնության կանչել:

— Մենք քրտինքի մեջ կորած դալիս ենք—Սարգսին ընդհանուր գյուղացիներին մեկը՝ մի միջառասակ, ամբակազմ յերկտասարդ, — մին եւ լսում ենք, վոր մի խուլ ու հեռավոր ձեն ա դալիս: Տղերք, առի, ըստեղարենք մարդ ա խեղդւում, գնանք ադատենք:

— Յես հենց եղ ձենից եւ խմացա Սարգսին, — միջամտեց մի ուրիշ գյուղացի:

— Գալիս ենք կրակ կտրած—չարունակեց յերկտասարդը, — ու ձեն ենք տալիս. Ո՞վ ե՞ս, այ մա՛րդ, ամուր կաց, ե՛տա հասնում ենք...

Յեկանք—յեկանք ու մին եւ լսում ենք ես մեր Սարգսի ձենը «հասե՛ք, խեղդւում եմ, ողնեցե՛ք»:

— Բիչ եր մնում շունչս կտրվի, — խոսքը մերցրեց Սարգիսը, — ձյունը հենց բերանս ու քթածակերս եր լցվում, վրտներս ու ձեռներս—վրնց վոր սլարանով կապեն: Տղերքն ահագին չառչարվեցին, մինչև հաճեցին ինձ եղ փոսից: Տղերք, առում եմ, ախր վոչխարը խեղդւում ա, ճար սրեք: Այ տնաշեն, առում են, բա հենց մենք եւ դրա համար ենք յեկել ելի՛... Եւ ուրախությանս չո՞ւփ կլինի:

Դրսում դեռ նվաղում եր բնության վայրենի նվաղարանը: Բայց մեղ համար վա վոչ միայն սոսկալի, այլև հաճելի յեր... Զա՛ն, առում եր Սարգիսը մըրկի կատաղի վրոնոցներին ունկընդիր:

Լույսն սկսել եր բացվել. իսկ քամու ուժը հեռո՛հեռն թռււլանում եր: Սարի բնակիչներս ամբողջ գիշերը մնացինք արթուն և հսկեցինք վոչխարներին:

Զարմանալի պայծառ ու խաղաղ առավոտ բացվեց. յերկինքն սկսել եր պատառտալիւ, ամպերն սպիտակեցին ու ծվեն-ծվեն յեղան, բացեցին յերկնակամարի հլանալի կապույտը:

Յերեկվա սև ու կանաչել սկսող բլուրներն ու դարավանդները ծածկվել եյին ձյան թանձր շերտով: Բնության անսանձ քմահաճույք:

Հարկավոր եր վոչխարը գյուղը տեղափոխել: Սարգիսն արդեն

ուներ տեղափոխելու պլան. մարդիկ պետք է ընկնէին առաջ,
ճանապարհ հարթէին, վոր նրանց հետեւից դնար վոչխարը:

Նախքան սարը թողնելը Սարգիսն ստուգեց վոչխարը և
մեծ վշտով տեղեկացավ, վոր յերեք վոչխար և խեղդվել ու հինգ
դառ: Նրա դիչերվա խեղուծութունը մի փոքր մոռցվեց. բայց
զյուզացիները սիրտ տվին. «Գո չարն են տարէյ, Սարգիս ամի,—
սառւմ էլին նրանք,— ինչո՞ւ յես միտք անում, են ա սաղ հոռն
եր վէշանալու»:

Յերբ տաղավարը դատարկում էլինք, Սարգիսը նկատեց
յերեկվա իր չպրտած «Որհնդդային Հայաստան»-ի №-ը, վոր
տրորվել էր դառների վտաքերի տակ: Նա խնամքով վերցրեց,
նայեց նրա միջից համարձակորեն իրեն դիտող Մանուկ Զալո-
յանցին, և՛ «Մարդը վոսկի մարդ է», չնջալով թերթը ծալեց ու
դրպանը դրեց:

Դյուզ մտանք առանձին չուքով, ինչպէս հաղթանակող բա-
նակի մարտական յերթ. վիթխարի ժապավենի պես մոտ յերկու
կիլոմետր յերկարությամբ ձգվել էր մեր թափորը. առաջից
քայլում էր Սարգիսը՝ վորպէս հաղթանակող հրամանատար: Ամ-
բողջ դուզը՝ յերեխա ու ծեր յեկան մեզ ընդառաջ: Ուրախու-
թյան լացի ու ծիծաղի ձայները խառնվել էլին իրար:

Կյանքումս յես այդքան փառավոր ու հաղթանակող չեմ
վերադարձել վորսից: Յեւ վո՛չ միայն վորսից:

	62
1. Յերիտաարդ Մարդը	5
2. Վարդուհի	19
3. Դերասան Մանկունի	67
4. Հանդիպում	91
5. Ուսանողները	128
6. Բուքը	194

Պատ. խմբագիր՝ Վ. Հարությունյան
 Լեզվական խմբագիր՝ Հ. Հարությունյան
 Տեխ. խմբագիր՝ Ստ. Ալքունյան
 Մրբագրիչ՝ Մ. Մարտիրոսյան

Գլավիտի լիագոր՝ Ա.—3078. Հրատ. 4435.

Պատվեր 100. Տիրաժ 3000.

Թուղթ 62×94 . Տպագր. $13\frac{1}{6}$ մամ.

Մեկ մամ. 38.400 նշան. Հեղինակ. $10\frac{1}{2}$ մամ.

Հանձնված է արտադրության 25 հունվարի 1938 թ.

Ստորագրված է տպագրության 15 մարտի 1938 թ.

Գինը 4 ռ. 30 Կ. ԿԱԶՄԸ 70 Կ.

ՊԵՏՀՐԱՏԻ 1 ՏՊԱՐԱՆ, ՅԵՐԵՎԱՆ, ԼԵՆԻՆԻ 65

ԳԱՆ Հիմնարար Գիտ. գրադ.

220027370

II
A 27370